

Kyrkan som immateriellt kulturarv

En studie i kulturvårdens förhållningssätt till
liturgiska värden

Carolina Lantz

Examensarbete för avläggande av filosofie masterexamen i
Kulturvård,
30 hp
Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet

2011:47

KYRKAN SOM IMMATERIELLT KULTURARV
EN STUDIE I KULTURVÅRDENS FÖRHÅLLNINGSSÄTT TILL LITURGISKA VÄRDEN

CAROLINA LANTZ

Handledare: Ola Wetterberg

Examensarbete för Masterexamen, 30 hp
Kulturvård

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Göteborg, Sweden

<http://www.conservation.gu.se>
Fax +46 31 7864703
Tel +46 31 7864700

Master's Program in Conservation, 120 ect

By: Carolina Lantz
Mentor: Ola Wetterberg

The church as an intangible cultural heritage
A study of liturgical values and the approach to them by the conservation field

ABSTRACT

This master thesis aims to examine the methods of the conservation field and their vision about maintenance and change, in terms of liturgical values. This is to be able to determine if there is a need to develop the methods that the field of conservation has to safeguard the intangible cultural heritage of the churches.

This is mainly a literature review, focusing on different tutorials from the Swedish national heritage board, and different texts on liturgy as well as Unesco's *Convention for the Safeguarding of intangible Heritage* (2003), ratified in Sweden in January 2011. A case study of the practical work has been carried out on three churches that have undergone change. The application process and the results were important for this study.

The conclusion is that the conservation field have ambitions to preserve the liturgical values, but they do not have sufficiently developed methods to do so. Nevertheless, it appears that most cases of change in churches, increases the liturgical values.

Title in original language: Kyrkan som immateriellt kulturarv - en studie i kulturvårdens förhållningssätt till liturgiska värden.

Language of text: Swedish

Number of pages:69

Keywords: Intangible cultural heritage, liturgical values, churches

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV—11/47--SE

FÖRORD

Efter ett antal års studier av kyrkor, utifrån olika vetenskaper, har jag skapat mig ett specifikt intresse för kyrkor och för frågor som berör dem. Jag har min bakgrund i kulturvetenskapen, främst historia och konstvetenskap och visuell kommunikation, därför faller det sig naturligt att jag, även inom kulturvården, fokuserar på det som berörs inom mina 'basämnen'. Visuell kommunikation är ledande, utöver kulturvård i den här uppsatsen.

I kulturvården talas ofta om immateriella kulturarv, och den egenskapen ser jag i den visuella kommunikationen. Det är inte objektet i sig som är värdefullt utan det är det immateriella som ligger mellan objektet och betraktaren, som jag har undersökt i denna undersökning. Det som objekten kommunicerar genom att vara på ett visst sätt eller betraktas på ett visst sätt. Det var åtminstone ursprungstanken, sedan har detta utvecklats till att beröra än mer immateriella kulturarv.

Många har varit involverade i denna uppsats, därför är jag skyldig många tack.

Till att börja med vill jag rikta ett stort tack till Torbjörn Sjögren, stiftsantikvarie i Växjö stift, för samtal, framtagning av fallstudier och material kring dessa, samt ett andra handledarskap. Torbjörn ska även ha tack för att ha sått fröet till denna uppsats och trott på idén genom hela arbetets gång. Tack även till Peter Bexell, stiftsadjukt på Växjö stift, som bidragit till min förståelse för det, som i denna uppsats kallas, immateriella kulturarv och liturgiska värden.

Ett stort tack även till de församlingar vars kyrkobyggnader genomgått de förändringar som finns presenterade i denna uppsats, som varit behjälpliga vid frågor och besök. Även tack till Birte Pedersen på Kalmar Länsstyrelse, och Heidi Vassi på Växjö Länsstyrelse, som svarat på frågor och hjälp till med material.

Slutligen vill jag tacka min handledare Ola Wetterberg, professor i kulturvård på Göteborgs universitet.

På framsidan av denna uppsats finns en bild föreställande Erik Sands dopfunt i Kalmar domkyrka. Denna innehar många kulturhistoriska värden, men även liturgiska värden. Vad detta innebär hoppas jag står klart för den som läst uppsatsen.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	9
1.1. Bakgrund	9
1.2. Teoretisk referensram	9
1.3. Syfte och frågeställningar	11
1.4. Avgränsningar	11
1.5. Metod.....	12
1.6. Disposition.....	13
1.7. Tidigare forskning	13
1.8. Material.....	14
2. BRUKARPERSPEKTIV OCH LITURGISKA VÄRDEN	18
2.1. Brukarens förhållningssätt till vård av kyrkorna	18
2.2. Symboler och symbolik i kyrkobyggnaden	19
2.3. Analys av brukarperspektiv och liturgiska värden	23
3. KONVENTIONEN FÖR IMMATERIELLT KULTURARV OCH KYRKAN	25
3.1. Unescos konvention för immateriellt kulturarv	25
3.2. Kyrkan som immateriellt kulturarv	26
3.3. Analys av konventionen för immateriellt kulturarv och kyrkan.....	27
4. KULTURVÅRDENS FÖRHÅLLNINGSSÄTT TILL VÅRD AV KYRKOR	30
4.1. Lagstiftning.....	30
4.2. Riksantikvarieämbetets rekommendationer	30
4.3. Analys av kulturvårdens förhållningssätt till vård av kyrkor	37
5. RELATIONEN MELLAN KULTURVÅRDEN OCH SVENSKA KYRKAN	40
5.1. Finns en motsättning?	40
5.2. Reglering mellan parterna	40
5.3. Analys av relationen mellan kulturvården och Svenska kyrkan.....	41
6. EXEMPELSTUDIER.....	43
6.1. Sofiakyrkan i Jönköping	43
6.2. Markaryds kyrka.....	48
6.3. Kalmar domkyrka	51
6.4. Analys av exempelstudier	59
7. SLUTSATSER	65
7.1. Hur överensstämmer kulturvårdens vårdprinciper av kyrkor med den syn Svenska kyrkan har på kyrkan?	65
7.2. Vilka av de liturgiska värdena bevaras utifrån kulturvårdens synsätt och arbetsmetoder?.....	65
7.3. Finns det något behov av att utveckla arbetsmetoderna för att bevara fler, eller andra liturgiska värden?	66
8. SAMMANFATTNING	67
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	70
BILAGOR	75

1. INLEDNING

1.1. Bakgrund

Kyrkor är viktiga kulturarv och en stor del av kulturvårdsarbetet. Samtidigt ser, och behöver Svenska kyrkan ett funktionellt och levande kyrkorum anpassat efter den rådande liturgin. De har därför behov av förändring och utveckling av sina lokaler. De äldre kyrkobyggnaderna behöver anpassas till moderna krav och en nyare liturgi än vad de skapades för. Kyrkorna står också inför förändringar i samband med att många av Svenska kyrkans andra fastigheter avyttras. Därmed finns ett behov av att fylla dessa fastigheters funktioner i kyrkobyggnaderna, vilket kräver stora förändringar. Inget av detta är främmande för kulturvården. Ansökningar och önskemål om förändring är vad kulturvårdsaktörer måste ta hänsyn till, diskutera och hantera. Samtidigt är det kontinuerliga användandet ett av de viktigaste värdena i kyrkan. Samarbete, kommunikation och ömsesidig förståelse mellan Svenska kyrkan i egenskap av brukare och olika kulturvårdsaktörer är därför viktig. Kulturvården har arbetsmetoder som är utformade för kyrkorna. Likaså finns olika principer, rekommendationer, handledningar och i vissa fall lagar, som styr hanteringen av kulturarvet.

I januari år 2011 ratificerades UNESCO:s konvention för skydd av immateriella kulturarv, *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage* (2003), vilket gör det relevantt att se över hur det fungerar att arbeta efter dagens handledningar och rekommendationer, i fråga om att hantera just de immateriella värdena. I konventionen finns tyngdpunkt på brukandet och den brukandes syn på kulturarvet. Brukarperspektivet är också en väsentlig del i många av de handledningar och rekommendationer som finns inom kulturvårdsområdet. Därför blir det intressant att se på kyrkobyggnader utifrån hur Svenska kyrkan som brukare ser på funktionaliteten, eller användarvänligheten. Likaså är det relevantt att undersöka hur de ser på *kyrkan*. Svenska kyrkans syn på kyrkobyggnaderna är i många fall symbolisk och därmed inte materiell.

Hur kulturvården förhåller sig till brukarperspektivet och den immateriella synen på kyrkan är vad som behandlas i denna undersökning.

1.2. Teoretisk referensram

Den typ av förändring i kyrkobyggnader som berörs i denna uppsats är sådana där någon av Svenska kyrkans församlingar har önskat förändra något i sitt kyrkorum. Då måste den berörda församlingen eller samfälligheten ansöka om tillstånd för förändring hos Länsstyrelsen. Det innebär att en kulturmiljöhandläggare på Länsstyrelsen avgör hur kyrkorummet kan förändras, utan att det sker på bekostnad av kulturhistoriska värden. Det leder till att dessa två parter för en dialog med kunskap om sitt eget område och, i bästa fall, med respekt, förståelse och kännedom om den andras. När det gäller beslut som berör kyrkobyggnader krävs därför kunskap, förståelse och respekt för kyrkorummets symbolik och församlingens funktionsbehov från kulturmiljöhandläggaren – antikvarien.

Ordet kyrka är komplext. Det kan syfta på trossamfundet eller församlingen och även på den materiella kyrkobyggnaden. Det kan avse kyrkobyggnaden i kombination med dess interiörer, inventarier och kyrkogård med tillhörande byggnader. Det kan även vara symboliskt, som en bild av Salomos tempel eller vara en symbol för Kristi kropp. I denna

undersökning kommer en skillnad mellan *kyrka* [den immateriella, symboliska tolkningen, eller helheten] och *kyrkebyggnad* [den materiella byggnaden] finnas som det genomgående synsättet. I betydelsen samfund eller församling kommer ord som Svenska kyrkan eller församling att användas.

Symboler är en central del av denna uppsats. I konstvetenskapliga forskningssammanhang läggs ofta vikten på hur bilder har en funktion i samhället. Det kan gälla vägmärken, kartor, glassgubbar, instruktionsböcker och presentationer eller sådana enkla saker som att hitta till ett fornminne eller en toalett. I semiotiken delas dessa funktionella bilder upp i symboler och ikoner. En symbol är, inom semiotiken och konstvetenskapen något som representerar något annat än det den föreställer. (Waern & Pettersson & Svensson, 2004 s.7ff) Ett exempel på detta är Sankt Hanskorset, eller den så kallade 'kringlan', som har blivit symbol för kulturminnen och sevärdheter och även för Riksantikvarieämbetet.

Liturger som Carl Henrik Martling, förklarar symbol genom grekiskans symbolon som betyder det sammanförda. (Martling, 2004 s.11 och Martling 2006 s.19 och Dahlby, 1982 s.7) Detta kan tolkas som att symbolen, sammanförd med någons förståelse av den, gör att den betyder något annat än den till synes gör. Martling presenterar CG Jung och Rich Fromms tankar om vad en symbol är och menar att symbolen och förnuftet gör en föreställning av något annat, att associationerna är grundläggande för symbolspråket. (Martling, 2004 s.13) Martling beskriver fenomenet, att det som inte kan uttryckas med ord, kan behöva hjälp genom tecken, symboler, rörelser och handlingar. (Martling, 2004 s.8) Dahlby förklarar hur Borregaard menar att symboler ska tjäna tre syften. Att uttrycka något som bara förstås av individer, framställa något som är svårt att framställa på annat sätt, och något som vill säga mer än en bokstavlig framställning kan. (Dahlby, 1982 s, 7) Symboler är präglade av sin tid. (Kilström, 1983 s.7) Denna tidsaspekt gör även att tolkning och förståelse av symbolen kan förändras eller helt försvinna.

Till skillnad från en symbol förmedlar en ikon inom semiotiken det den faktiskt föreställer. Inom kyrkan är ikoner en typ av helgonbild men ordet ikon i det sammanhanget innebär att den man ser på bilden är närvarande i rummet. Martling förklarar det genom att motivet "är" den den föreställer, det är inte en symbol, utan en del av den verklighet den föreställer. (Martling, 2006 s.20)

Den här uppsatsen kommer att behandla symboler som har eller har haft en funktion i kyrkan. De här symbolerna är materiella i sin form, och kan ha flera kulturhistoriska värden, de kan till exempel ha dokumentvärden och berätta om forna tiders hantverk. De kan ha estetiska värden och upplevelsevärden. Dess huvudfunktion vid tillverkningen var dock att syfta till något annat. Något som bara finns eller fanns i tolkningen och upplevelsen hos varje individ, och som är utläsbart för alla med samma kulturella tillhörighet och kunskap.

Liturgi är gudstjänstmomentens ingående ordning, hur texter och böner läses, hur musik och rörelser utförs samt klädernas och kyrkans utsmyckning, symbolik och funktion. Liturgiska värden förklaras ytterligare i kapitel 2 samt i kap 1.4. Avgränsningar, övrig teori presenteras i berörda kapitel.

Till uppsatsen har en egen begreppsapparat skapats, vilken har en central roll i undersökningen. Det innebär att begreppet *liturgiska värden*, och dess underkategorier *liturgiska symbolvärden*, *liturgiska funktionsvärden*, *ikonperspektiv* och *liturgihistoriska värden* används som analytiska hjälpmedel. De här begreppen har utvecklats under arbetets gång,

för att skapa en möjlighet att diskutera de olika liturgiska funktionerna och dess förhållande till kyrkorummet. Tidigare har den här typen av värden inte diskuterats i ett kulturvårdssammanhang och därav har heller inga fastslagna begrepp funnits att använda sig av. Möjligtvis förhåller det sig omvänt, att man inte diskuterat därför att man inte haft begreppen. I denna uppsats inledningsskede förhöll jag mig enbart till begreppet *liturgiska värden*. Det har tidigare använts i kulturvårdssammanhang, i Henrik Lindblads värdematris (Lindblad 2010, slutrapport) [se bilaga 2], men begreppet har tidigare inte definierats. Dock räckte inte detta övergripande ordval för att fånga de olika typerna och många nyanser av liturgiska värden, framförallt blev det svårt att diskutera en omvandling av dem, och i vilken mån de är materiella eller immateriella. Därför delades de in i de fyra underkategorierna. I kapitel 2 beskrivs dessa utförligare.

I egenskap av analytiska hjälpmedel är de liturgiska värdena även en del av metoden i uppsatsen. Likaså är de en del av resultatet då det är något som framkommit i samband med undersökningarna.

1.3. Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att undersöka arbetsmetoderna inom kulturvården och vilken syn man har i frågor om vård, åtgärder och underhåll, specifikt i fall som inkluderar liturgiska värden i kyrkobyggnader.

Följande frågeställningar är avsedda att leda till svar som uppfyller syftet:

Hur överensstämmer kulturvårdens vårdprinciper för kyrkor med den syn Svenska kyrkan har på kyrkan?

Vilka av de liturgiska värdena bevaras utifrån kulturvårdens synsätt och arbetsmetoder?

Finns det något behov av att utveckla arbetsmetoderna för att bevara fler, eller andra liturgiska värden?

Dessa tre grundläggande frågor kräver även några mindre utredningar för att besvaras, nämligen följande frågeställningar.

Vilka är kulturvårdens vårdprinciper för kyrkor?

Vilken syn har Svenska kyrkan på kyrkor?

Vad är liturgiska värden?

Kan liturgiska värden betraktas som immateriella enligt Unescos konvention för skydd av immateriella kulturarv?

1.4. Avgränsningar

Att undersöka alla synsätt som finns från Svenska kyrkan och den antikvariska verksamheten är en omöjlighet i en tidsbegränsad undersökning. Därför har valet av studie fallit på just de liturgiska värdena. De skulle kunna innefatta mycket mer än vad som undersöks här. Det som bortses från är gudstjänstmomenten, texter, böner och musik, liksom kläder och utsmyckning som inte är bunden till rummet. Hur man rör sig i rummet under gudstjänst och mässa är relevant. När rummet 'är i vägen för liturgin', så att gudstjänsterna inte kan utföras på det sätt som kyrkoordningen föreskriver, behövs en förändring av den rumsliga organisationen. Det är ett krav för att kyrkobyggnaden ska fungera som kyrka. Den här aspekten betraktas som en del av brukarperspektivet i denna uppsats. Det som är uteslutet ur denna undersökning är inte alltid irrelevant ur

kulturvårdssammanhang då mycket av det är kulturarv, materiella som immateriella. Kunskap om rummets utsmyckning och de liturgiska kläderna är viktiga, bland annat ur immateriell och liturgisk mening, i frågor som rör framförallt konservering. I denna undersökning är bara det arkitekturbundna undersökt.

Liturgiska värden finns inom flera religioner liksom inom olika inriktningar i kristendomen. Denna undersökning begränsas dock bara till Svenska kyrkan, dels på grund av uppsatsförfattarens förkunskaper, men framförallt för att Kulturminneslagen (KML 1988:950) avgränsas till dessa kyrkobyggnader.

Inga ikoner inkluderas i denna undersökning, men ikonperspektivet som finns i arkitekturen ses som en viktig del. Inte heller inkluderas attribut som används i bildkonsten även om de i många fall är avgörande för förståelsen av många uttryck inom bildkonsten. Det är en konserveringsteoretisk fråga huruvida avgörande delar i bildkonsten bevaras för att kunna identifiera vad konstverket föreställer och ska förmedla. Det är dock inte irrelevant, och skulle därför kunna inkluderas i en studie som denna.

Utgångspunkter för kulturvårdande myndigheters bedömning av kyrkornas kulturarv är att det ska finnas en karaktärisering över varje kyrkobyggnad. I denna uppsats kommer formuleringar och synsätt i arbetsmetoderna till karaktäriseringarna att undersökas. Karaktäriseringarnas varande, eller alternativ till dem, kommer inte att diskuteras. Tidigare forskning av Henrik Lindblad visar att karaktäriseringar är en bra väg att gå, eftersom det är en nationellt utbredd och accepterad metod. (Lindblad, 2010 slutrapport s.9)

1.5. Metod

Denna undersökning är främst en litteraturstudie med sammanställningar och tolkningar av arbetshandledningar, rekommendationer, konventioner och lagar från det kulturvårdande fältet. Detta för att visa den hållning som finns från kulturvården. Det syftar till att ge den teoretiska bakgrunden till att kulturvårdsaktörer agerar som de gör.

För att visa Svenska kyrkans hållning har litteratur om liturgi och symbolik använts, även ett antal antologier med flera olika författare från Svenska kyrkan i frågor om förändringar för funktionens skull. Både kulturvårdens och Svenska kyrkans fall har kompletterats med samtal med olika aktörer.

De exempelstudier som genomförts består av ett par belysande exempel på vad som händer med de immateriella och de liturgiska värdena när alla rekommendationer och regleringar som finns kring förändring av kyrkorummet efterföljs. Dessutom är de karaktäriseringar, ansökningsprocesser och beslut som skett kring de undersökta ärendena exempel på hur resultaten av kulturvårdens handledningar fungerar. Detta kan dock visa en något sned bild av verkligheten då enbart det dokumenterade har tagits i beaktande, beslut föregås naturligtvis av diskussioner, vilka kan ha belyst andra saker.

De olika församlingarna i exempelstudierna belyser också vilken hållning användaren har till kyrkobyggnaden.

Vidare har exempelstudierna fungerat som ett sätt att se hur de olika liturgiska värdena påverkas vid förändring. I denna studie är tre exempel valda. Därför kan egentligen inga säkra slutgiltiga slutsatser dras utifrån denna studie, utan enbart några exempel. Objekten för fallstudierna har valts utifrån att finns en kulturhistorisk karaktärisering för kyrkobyggnaden och att de olika kyrkorna i studien speglar olika liturgiska skeden.

1.6. Disposition

Efter inledningskapitlet följer i kapitel två, en presentation och analys av de liturgiska avtryck som finns i kyrkobyggnaden. ”Vad är liturgiska värden” och ”Vilken syn har Svenska kyrkan på *kyrkan*?” besvaras. Därefter, i det tredje kapitlet presenteras Unescos konvention för immateriellt kulturarv, kapitlet besvarar frågan ”Kan liturgiska värden betraktas som immateriella enligt Unescos konvention för skydd av immateriella kulturarv?” Lagar, rekommendationer och handledningar från kulturvårdsområdet följer i fjärde kapitlet ”Vilka är kulturvårdens vårdprinciper för kyrkan?” besvaras. I uppsatsens femte kapitel diskuteras och analyseras hur kulturvårdens syn på kyrkan och bevarandet fungerar i förhållande till brukarens syn på sitt kulturarv. Där besvaras den första huvudfrågan, ”Hur överensstämmer kulturvårdens vårdprinciper för kyrkor med den syn Svenska kyrkan har på kyrkan?”.

Kapitlen två till fem avslutas med kortare analyser som ligger till grund för slutsatserna.

Efter de litteraturbaserade kapitlen följer, i kapitel 6, exempelstudier med kyrkobyggnader som har genomgått förändringar. Varje exempel, inleds med en kort presentation av respektive kyrkobyggnad. Därefter följer det undersökta förändringsförslaget för kyrkobyggnaden. Den process och argumentation som sedan följer och det resultat som åtgärderna får diskuteras. En kortare analys avslutar exempelstudierna där argumentationsprocessen och de liturgiska värdena ligger i fokus. En diskussion om hur de liturgiska värdena påverkas av förändringen, och på vilket sätt kulturvårdsaktörer och Svenska kyrkan påverkar varandets av de liturgiska värdena i dessa fallen. Fallstudien besvarar frågan ”Vilka av de liturgiska värdena bevaras utifrån kulturvårdens synsätt och arbetsmetoder?”.

I kapitel 7, slutsatser, diskuteras de tre huvudfrågorna genom att de tidigare analyskapitlen sammanställs. Där förs en diskussion om hur de liturgiska värdena är påverkade av kulturvårdens syn på kyrkan.

De figurhänvisningar som finns i uppsatsen syftar till de bilder som finns i bildbilagan.

1.7. Tidigare forskning

De kapitel som förklarar Svenska kyrkans förhållningssätt har grundats i den litteratur som främst behandlar symbolik och liturgi. Till att börja med finns Carl Henrik Martlings *Talande tystnad – om kyrkans symbolspråk* (2004) och *Liturgi – en introduktion* (2006) som behandlar det mesta i kyrkovärlden som berättar något, vilket bara går att höra med ögonen, som han själv uttrycker det. Det innebär upplevelsen och tolkningen av symboler och handlingar som vi bara ser, men som betyder mycket mer än just det visuella. Han behandlar allt från kyrkobyggnadens planform, via föremål och textilier, till liturgiska ceremonier. Martling skriver även *Svensk liturgihistoria* (1992), där man kan följa liturgins utveckling från medeltiden. Litteraturen behandlar även den liturgi som inte är relevant här, som textläsning och musik, men till viss del berörs även de platsbundna symbolerna och rummets betydelse.

Det finns fler texter som också behandlar symboler och liturgi. Bengt Ingmar Kilströms verk *Guds hus – vad byggnaden och föremålen berättar om kyrkan igår och idag* (1980) och *Bild och symbol i guds hus* (1983), som är mer av en handbok för tolkning av värdena när man är i en kyrkobyggnad. Den behandlar mestadels attribut, men till viss del även arkitekturbundna symboler. Frithiof Dahlbys *De heliga tecknens hemlighet - om symboler och attribut* (1982), är

enligt Kilström det klassiska verket om symboler, även internationellt sett (Kilström, 1983 s.78). Dahlby skriver mest, som titeln säger, om symboler och attribut, men också en del bakgrund till symbolerna.

För NIKU [Norsk institutt for kulturminneforskning] gör Wera Grahn under år 2007 en undersökning av de lokala värdena av Ålgårds kyrka, som är rivningshotad. I sin undersökning *Lokala röster och lokala värden – en studie av Ålgårds kyrkas betydelse för icke-kyrkoägare* visar hon vilken betydelse kyrkobyggnaden har för de samhällsinvånare som inte är ägare av kyrkan, utan som är brukare vid få tillfällen. Hon påvisar att den personliga relation man har till kyrkobyggnaden, genom de steg i livet man går igenom där, kan göra att man vill vara med och besluta om kyrkobyggnadens öde. Detta är forskning inom fältet immateriella kulturarv, lokala värden och brukarperspektiv. (Gran 2007) Denna grupp användare är dock inte av intresse för denna undersökning, då den behandlar de liturgiskt brukande.

Henrik Lindblad gör för Svenska kyrkan en utvärdering av kulturvårdens karaktäriseringsmetoder och prioriteringar av kyrkans kulturvärden. Utvärderingen presenteras i fyra delrapporter och en slutrapport. I Lindblads *Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar* (2010) analyseras kulturhistoriska karaktäriseringar och bedömningar samt vård- och underhållsplaner med fokus på genomförda karaktäriseringar. Lindblads rapport är en värdefull källa då han sammanställt vilka värden som finns i de utförda karaktäriseringarna, inte vilka värden som enligt handledningarna ska finnas med. [Se kapitel 4]

Effekter av Lindblads utredning syns redan. Kalmar länsmuseum skriver år 2011, på uppdrag av Linköpings stift, en rapport där försök att använda sig av den modell Lindblad föreslår som komplement till den gällande handledningen redovisas. Rapporten heter *Delaktighet i praktiken – metodutveckling avseende kulturhistorisk inventering av kyrkor byggda efter 1939* (2011), undersökningen och rapporten är utförd av Magnus Johansson och Veronica Olofsson. De provar modellen på två kyrkobyggnader som är byggda efter år 1939, men metoden borde fungera på samma sätt oavsett kyrkobyggnadens byggnadsår. [Se kapitel 4]

1.8. Material

Materialet i denna studie består främst av litteratur och rapporter, dels av kulturhistoriska bedömningar, ansökningshandlingar och beslut i exempelstudien.

Två lagar är relevanta i sammanhanget nämligen; *Lag (1988:950) om kulturminnen m.m. kapitel 4 om kyrkliga kulturminnen* [KML], och *plan och bygglagen (2010 / 900)*[PBL]. Dessa granskas i syfte att se vilka värden som lyfts fram, och hur man enligt lagen ska förhålla sig till immateriella kulturarv. *Kyrkoordningen* (KO 2011) är det grundläggande inomkyrkliga regelsystemet, vilken bestäms av kyrkomötet och redigeras varje år (Svenska kyrkan, 2011). KO har tjänat som material i fråga om hur brukarna själva ser på sina byggnader och vad som krävs av byggnaden.

Undersökningar av synen på kyrkan som kulturarv, hur man väljer att bevara, vad man bevarar och vad det kan leda till, är vanliga i kulturvårdssammanhang. Om man lägger till de liturgiska aspekterna är den befintliga forskningen betydligt mindre. I Heidi Vassis artikel *Går det att kulturhistoriskt värdera kyrkor* (1996) i *Kulturmiljövård*, diskuteras möjligheten att beskriva upplevelser av kyrkor. Det görs under år 1996, i ett pilotprojekt i

Kronobergs län, ett försök att fånga upplevelsen i karaktäriseringar av kyrkor. Detta är enligt Vassi inget problem, utan det som sätter käppar i hjulet är snarare det stora antalet kyrkor som gör det svårt att få karaktäriseringarna unika och att fånga de små nyanserna (Vassi, 1996 s.100). Den undersökningen resulterar enligt Vassi i Schwanborgs *Kulturbeskrivning och karaktärisering av kyrkor* (Vassi 2011, samtal).

Det material som använts till att utreda kulturvårdens rekommendationer för bevarande och vård av kyrkor är handböcker och vägledningar som till exempel Riksantikvarieämbetets *Kulturbeskrivning och karaktärisering av kyrkor* (2002) av Ingrid Schwanborg. Handboken är en modell för hur inventeringar av de kulturhistoriska karaktärsdragen av kyrkobyggnader kan gå till. (Schwanborg, 2002 s.5) Schwanborg skriver att de kulturhistoriska inventeringarnas syfte är att hjälpa till vid bedömningar, för att lättare kunna avgöra vad som är viktigt för varje specifik kyrkobyggnad, vad man behöver vara rädd om, och vilka kvaliteter som är ömtåliga. Karaktäriseringarna ska vara en grund för vidare arbete med exempelvis vårdplaner. Syftet med karaktäriseringarna är att ha ett aktuellt kunskapsunderlag över kyrkobyggnaderna, och att skapa en medvetenhet om kvaliteterna som de olika kyrkobyggnaderna besitter. Karaktäriseringarna ska också vara översiktliga karaktärsbeskrivningar (Schwanborg, 2002 s. 9f).[Schwanborg, 2002 behandlas ytterligare i Kapitel 4]

Riksantikvarieämbetets *Fem pelare - vägledning för god byggnadsvård* (2002) av Stig Robertssons är som titeln säger en vägledning, och gör inte anspråk på att vara en handbok, utan snarare en hjälpredda och riktningsskivare i förhållningssätt, utgångspunkter och arbetsmetodik. Det bör poängteras att vägledningen inte bara behandlar byggnader utan även bebyggelsemiljöer och kulturhistoriskt värdefull bebyggelse (Robertsson, 2002 s.11ff). *Fem pelare* ska enligt sitt eget syfte, vara användbar i frågor om förändringar, som ombyggnationer, restaureringar och rekonstruktioner, men även i förvaltning och användning. I de här frågorna ska *Fem pelare* fungera som en gemensam grund, och som stöd för dem som arbetar med byggnadsvård. (Robertsson, 2002 s.13) De fem pelarna som kulturvårdsaktören ska kunna luta sig mot, är fem aspekter av byggnadsvårdsarbete nämligen; kunskapsförvärvande, varsamhet, förvaltning, förhålla sig till historien samt material och teknik. [Robertsson, 2002 behandlas ytterligare i Kapitel 4]

Fem pelare behandlar mest byggnader och kulturmiljöer. Riksantikvarieämbetets vägledning *Kulturbeskrivning av bebyggelse* (2002) av Axel Unnerbäck är enligt dåvarande riksantikvarie Erik Wegraeus, som skrivit förordet, en vägledning och ett enkelt system för kulturhistorisk värdering av byggnader. Ämnet för *Kulturbeskrivning av bebyggelse* är profana byggnader, och bebyggelsemiljö, inte kulturmiljö i vidare mening. (Unnerbäck 2002 s.5f, förord av Erik Wegraeus) Unnerbäck's handledning kan därför inte ses som rekommendationer för kyrkor i och med att det uttalat står i förordet att den är ämnad för profana byggnader. Eftersom den tar upp upplevelsevärden och enligt Lindblad används som mall till karaktäriseringar trots att den inte är ämnad som det, kan det vara relevant att se hur Unnerbäck's modell är utformad. (Lindblad, 2009 etapp 1, s.4) [Unnerbäck, 2002 behandlas ytterligare i Kapitel 4]

I Henrik Lindblads *Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar* (2010) från Svenska kyrkan har även ett visst fokus på karaktäriseringsmodeller. Han har även arbetat fram ett utvecklingsförslag av Schwanborg's modell. *Delaktighet i praktiken – metodutveckling avseende kulturhistorisk inventering av kyrkor byggda efter 1939* (2011) från Kalmar länsmuseum av Johansson och Olofsson utvecklar i sin tur Lindblad's modell. Dessa utvecklingar av

metoder är också ett material i denna uppsats.

Andra rekommendationer från kulturvården som är relevanta är UNESCOs konvention om immateriella värden, *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage* (2003) då denna nyligen är ratificerad.

På uppdrag av regeringen undersöker ett antal myndigheter, Institutet för språk och folkminnen, Kulturrådet, Riksarkivet, Riksantikvarieämbetet, Nämnden för hemslöjdsfrågor och Nordiska museet, under år 2009 hur en eventuell ratificering av Unescos konvention för immateriellt kulturarv ska hanteras. Rapporten heter *Förslag till nationellt genomförande av Unescos konvention om skydd för det immateriella kulturarvet*. [Konventionen är numera ratificerad.] Denna är till stor del författad utifrån en tolkning av konventionen, samt olika seminarier som ägt rum där det samordnande myndigheterna och organisationerna diskuterar det immateriella kulturarvet i Sverige. Det är utöver rapportförfattande myndighet, Riksförbundet för folkmusik och dans, Kulturens bildningsverksamhet, Svenska Unsecorådet, Svenskt visarkiv, Vetenskap & allmänhet samt forskare och företrädare från olika myndigheter och organisationer. En webbundersökning där flera andra organisationer fått uttala sig om arbetet med immateriella kulturarv genomförs. I rapporten förklaras hur Sverige ska förhålla sig till immateriella kulturarv om konventionen ratificeras.

Från Svenska kyrkan belyses brukarperspektivet förhållandevis ofta. Gunnar Granbergs antologi *Gamla kyrkorum i en ny tid* (2004) är resultatet av en serie seminarier om kyrkorummets förändringsbehov. På seminarierna deltog elva arkitekter, fem representanter från Svenska kyrkan och en antikvarie. I de olika texterna i antologin förs diskussioner om hur brukaren [alltså Svenska kyrkans aktiva] skulle vilja ha kyrkorummen för att de ska fylla sin funktion. Avslutningskapitlet består av förslag på hur ett kyrkorum skulle kunna förändras för att fylla de funktioner brukaren söker. Förslagen presenteras helt utan antikvarisk hänsyn, och visar hur kyrkorummen skulle kunna se ut om Svenska kyrkan själva fick bestämma. I antologin finns en text av dåvarande ärkebiskop KG Hammar som skriver att det viktiga i kyrkobyggnaden är det som hörs [upplevs], det som är beroende av varje enskild åhörare. Allt som finns i kyrkorummet är enligt Hammar en del av det som hörs, och han poängterar också att alla inte är medvetna om det, men att de som har inflytande över kyrkorummets gestaltning borde känna till dess betydelse. Han påpekar också att kyrkorummet ska kommunicera på egen hand till dem som går dit på tider då ingen predikar. (Hammar i Granberg, 2004 s. 12ff)

Boel Hössjer Sundmans *Levande arv* (2007), är utgiven av Svenska kyrkan i syfte att lyfta fram ett teologiskt perspektiv som kan tillämpas i förändringsarbete av kyrkorum. Boken är avsedd för Svenska kyrkans församlingar och förtroendevalda, men även antikvarier, arkitekter och konstnärer kan ha nytta av den, skriver hon. Hössjer Sundman behandlar de nya krav som samhället och liturgin ställer på rummet [Se kapitel 2]. Hon presenterar även kulturvårdens principer mycket kortfattat, bland annat de generella och individuella värdena [Se kapitel 4]. Hon nämner också vikten av att olika specialister deltar i arbetet med förändring av kyrkorum. Hon exemplifierar med att teologer som kan gudstjänstens teologi och liturgi kan kompletteras med antikvarier som kan vård och bevarande av byggnader och föremål. (Hössjer Sundman, 2007 s.107)

Antologier av teologer, sammanställningar av diskussioner och seminarier där de problem som kan uppstå mellan kulturvårdens bevarande och Svenska kyrkans utvecklingsbehov

behandlas, liksom Granbergs (2004) finns det fler av. De publiceras i de flesta fall av Svenska kyrkan. Som Hammar påpekar är det viktigt att den som är med och bestämmer om kyrkorummets utformning måste känna till hur rummet "talar". Detta diskuteras i *Kyrkorummet* (2008), av Peter Bexell och Gunnar Weman, utgiven av Svenska kyrkan och Växjö stift. Denna skrift är en antologi avsedd för olika grupper som är involverade i kyrkans utveckling. I antologins avslutande text skriver Bexell att olika grupper, kyrkoanvändare, teologer, församlingspräster, arkitekter, antikvarier, konstnärer och beslutsfattare har olika roller i kyrkorummet och ofta har använt olika språk. Han konstaterar att man borde lära känna varandras förhållningssätt, ta varandra på allvar och hitta ett gemensamt språk - eller åtminstone en förståelse över språkgränserna. (Bexell och Weman 2008, s 410f)

Kyrkorna i fallstudien är Kalmar domkyrka, Sofiakyrkan i Jönköping och Markaryds kyrka. Alla tre ligger i Småland, Växjö stift. I fallstudierna ligger en rad olika dokument till grund. Alla typer av dokument finns inte i alla exemplen, och mängden är varierande. Följande typer av dokument förekommer och ligger till grund för fallstudien:

- församlingarnas beslut och önskemål om förändring
- kulturhistorisk karaktärisering och bedömning
- förändringsförslag
- beslut från Länsstyrelse
- överklaganden och beslut
- yttranden från Växjö stift
- yttrande från läns museer
- yttranden från Riksantikvarieämbetet

Vidare har bokverket *Sveriges kyrkor* fungerat som komplement till de historiska bakgrundsbeskrivningarna för kyrkorna. För Kalmar domkyrka finns de ursprungliga liturgiska tankarna presenterade på ett tydligare sätt än i de andra fallen. Det gör fallet något annorlunda och demonstrerar tydligare liturgins vikt. Det vanligaste torde vara att det inte finns någon utförligare dokumentation av de ursprungliga tankarna om liturgins påverkan i utformningen av arkitekturen, utan att antikvarien själv får dra slutsatser utifrån generell information och liturgiska värden i allmänhet.

2. BRUKARPERSPEKTIV OCH LITURGISKA VÄRDEN

I detta kapitel behandlas brukarens syn på kyrkan. Brukaren i detta fall är Svenska kyrkan. Kyrkor är mycket mer än de till synes verkar. Byggnaden, kyrkorummet och dess inventarier och interiörer har i många fall en symbolisk innebörd. Man måste dock känna till denna för att förstå den. Liturgen Carl Henrik Martling uttrycker det på följande sätt.

”Genom kyrkoarkitekturens utveckling kan vi följa kyrkorummet och kyrkobyggnaden från romanska sockenkyrkor och gotiska katedraler genom renässans, barock, rokoko och nyklassicism fram till vår egen tids stundom egenartade kyrkobyggnader. Så kan vi se hur de tysta templen under olika tider har talat till sin egen tid. Liksom i det talade språket har ordval och uttrycksätt förändrats och moderniserats. Men under alla förändringar har det tysta templet varit ett talande rum. Det talar fortfarande till den som lärt sig lyssna med ögat.” (Martling, 2004 s.45)

2.1. Brukarens förhållningssätt till vård av kyrkorna

Som ägare och brukare av kyrkobyggnaderna har Svenska kyrkans församlingar ansvar för att ta hand om kyrkobyggnaderna och det kulturhistoriska arvet för med sig, men detta ska kombineras med församlingarnas behov av att använda dem. I *Levande arv* av Hössjer Sundman (2007) finns specificerat ett förhållningssätt till det kyrkliga kulturarvet, så som Svenska kyrkan ser på det. Där överväger det symboliska och funktionella i kyrkan och kyrkobyggnaden. Även det kulturhistoriska och de brukare som inte direkt tillhör kyrkan, betraktas som viktiga. Listan återges nedan.

- Kyrkorummet är ett gudstjänstrum och på de flesta orter är kyrkobyggnaden den äldsta byggnaden som används för det som den var tänkt från början. Byggnaderna uttrycker den kristna gemenskapen som sträcker sig över tid och rum in i framtiden.
- Till det ansvarsfulla förvaltarskapet hör att teologiskt reflektera kring vad det är att vara kyrka i varje tid. Ett sådant förvaltarskap innebär att kyrkobyggnaden både förändras och bevaras.
- Svenska kyrkans kyrkohandbok och Kyrkoordningen med dess bestämmelser för gudstjänstens firande påverkar kyrkorummets utformning.
- Svenska kyrkan ansvarar för det kyrkliga kulturarvet med stöd av de kulturvårdande myndigheterna. Kulturarvet är ett genuint kyrkligt intresse som Svenska kyrkan bejakar. Kyrkomiljön med dess byggnader och kyrkogårdar är en tillgång. Kyrkans pastorala och kulturella ansvar hänger samman.
- Kyrkomiljön är ett levande arv som står för en mängd värden: Identitetsskapande och identitetsgivande på flera plan: religiöst, historiskt och kulturellt, individuellt och kollektivt. Den är relationskapande och relationsgivande, en traditions- och trosförmedlare och en kontaktpunkt med nya generationer.
- Kyrkorummet brukas på många sätt. Man kan tala om; Svenska kyrkans eget bruk, bruk i samverkan och annan brukare.
- Varje kyrkobyggnad är unik. Lyhördhet krävs för dess speciella förutsättningar.
- Vid förändring av kyrkorum finns flera nyckelord såsom dialog, omsorg och långsiktighet. Förändringsarbetet rymmer flera faser: tydliga mål,

program och projektering, genomförande samt plan för framtida förvaltning. I denna process är församlingen subjekt och dess kyrkoråd har en avgörande roll.

- Om kyrkobyggnadens funktion och användning förändras måste lösningen vara långsiktig och gagna församlinglivet på sikt.” (Hössjer Sundman, 2007 bilaga)

I en av punkterna står att kyrkohandledning och kyrkoordningens bestämmelser påverkar kyrkorummets utseende. I kyrkoordningens andra avdelning, 1§ står att församlingens grundläggande uppgift är att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni. (KO andra avdelningen 1§) I tionde avdelningen framförs att det behövs särskilda kyrkorum för att samla till gudstjänst. De helgade kyrkorummen är över hela landet tecken på Guds närvaro. De är för många förknippade med avgörande skeenden i livet och de rymmer också mycket av en bygds identitet och är en del av det offentliga rummet. (KO 2011, Tionde avdelningen) Kyrkoordningen framför även ett viktigt förhållningssätt till värden av kyrkobyggnaden och dess inventarier, genom bestämmelsen att allt ska tjäna sitt ändamål.

”Kyrkobyggnader och deras inventarier ska underhållas så att de tjänar sitt ändamål. Av lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. framgår ytterligare bestämmelser om värden av kyrkobyggnader och om inventarier.”(KO 2011, tionde avdelningen 2§)

2.2. Symboler och symbolik i kyrkobyggnaden

Nedan presenteras några symboler som har med kyrkan att göra. De är alla beroende av någons tolkning för att förstås och upplevas på det avsedda sättet. De presenteras här utifrån det fysiska uttrycket, dess utformning och innebörd.

2.2.1. Kyrkan

Enligt kyrkoordningen kommer ordet kyrka från grekiskans *kyriake*, vilket betyder *det som hör Herren till*. (KO 2011, tionde avdelningen) Ordet *kyrka* syftar på mycket mer än bara kyrkobyggnaden, det finns en stark symbolik i ordet. Teologen Carl Henrik Martling förklarar att kyrkobyggnaden också får ett starkt symboliskt värde i och med att den kallas just *kyrka*. Kyrkan beskrivs som Kristi kropp - ett tempel, där byggstenarna är de kristna människorna [enligt 1 Pet 2:5], apostlarna är grunden och Kristus är hörnstenen [enligt Ef 2:20]. De kristna själva är templet och kyrkobyggnaden är en symbol för detta. (Martling, 2004 s. 21f och Dahlby, 1982 s.123) I bibeln formuleras det enligt följande:

”Ni har fogats in i den byggnad som har apostlarna till grund och Kristus som hörnsten.” (Efesierbrevet 2:20)

”då blir också ni till levande stenar i ett andligt husbygge [...]” (Första Petrusbrevet 2:5)

2.2.2. Kyrkobyggnaden

I kyrkobyggnaden finns symbolik i dess utformning. Enligt bland andra, liturgen Frithiof Dahlby, kan kyrkobyggnader i korsform vara en symbol för Jesu kropp, och om koret inte ligger i rät linje med långskeppet är det en påminnelse om att Jesus vred huvudet åt sidan när han gav upp andan i dödsögonblicket [som beskrivs i Joh 19:30]. Att kyrkobyggnaden symboliserar Kristi kropp bygger Martling vidare på, genom att poängtera att tvärskeppet i en korskyrka kan kallas korsarmar, vilket ger det en mänsklig aspekt. (Martling, 2004 s.25 och Kilström, 1980 s. 32 och Dahlby, 1982 s.55)

Kyrkobyggnaden kan även symbolisera ett skepp. Martling poängterar, likt ovan, att man använder ord som *mittskepp*, *sidoskepp* och *tvärskepp* av denna anledning. Han drar även paralleller till Noaks ark och menar att kyrkan [kyrkan som sammanslutning av kristna vilken kyrkobyggnaden är symbol för] ska föra de trogna till säkerheten i den himmelska hamnen. (Martling, 2004 s.26) Även kyrkohistoriken Bengt Ingmar Kilström menar att kyrkan symboliserar ett skepp. Han säger att "Kyrkans uppgift är ju att vara den farkost som för människan över tidens hav hem till evighetens strand." (Kilström, 1980 s.30)

Det finns många orsaker till att kyrkobyggnaderna ser ut som de gör. I flera fall är kyrkobyggnadens form och storlek enligt Bibelns beskrivning av det första templet vilket kyrkobyggnaden ska föra tankarna till templet som Salomo byggde åt herren, [Kyriake = det som hör herren till]. Beskrivningen av Salomos tempel i första Kungaboken [se bilaga för fulltext 1 Kung 6:1-38] sägs ha präglat sockenkyrkornas mått [I kung 6:2-3]. Måttenheterna varierar men proportionerna har satts av de ursprungliga måtten, som anges i bibelns beskrivning av Salomos tempel. Vapenhus, långhus och kor är motsvarighet till förgård, det heliga och det allraheligaste i det tempel som Salomo byggde. (Martling, 2004 s. 27 och Kilström, 1980 s.33 och Stolt 1993 s. 136)

Det finns även viss symbolik i olika delar av kyrkobyggnaden. Dahlby menar att längden kan vara långmodighet, bredden kärlek, höjden hoppet och de fyra väggarna ska symbolisera evangelisterna vars förkunnelse byggt kyrkan. Pelarna är apostlarna. Dörren utgör en symbol, enligt Dahlby, som gränsen mellan det profana och det goda. (Dahlby, 1982 s.123f) Enligt Kilström har även fönstren symboliska funktioner som den heliga andes närvaro. Tre fönster på korväggen kan vara en symbol för treenigheten. (Kilström, 1983 s. 10) I Salomos tempel fanns dörren på söder sida (1 Kung 6:8), men ingen kommenterar detta som liturgiskt viktigt, trots att många medeltida kyrkobyggnader har ingången på söder sida. Att kyrkorna bara har en port i söder tillhör senmedeltiden. De riktigt tidiga kyrkorna, från 1100-tal och tidigare, har ofta både norr- och söderport, och det är inte heller ovanligt att de har en korportal. Nordportalerna[se kapitel 2.2.4.] försvann under 1100-talets andra hälft. Även korportalens funktion gick förlorad, och även den försvann sedermera. (Sjögren, 2011, samtal)

Tidigare domprost i Växjö domkyrkoförsamling, Johan Unger skriver i *Kyrkobyggnaden som symbol* (1998) hur alla olika delar av kyrkobyggnaden och dess inventarier (som presenteras nedan) också representerar kosmos, världsalltet och skapelsen, genom att vara delar av detta. Han menar även att skönheten, om än betraktad på olika sätt genom tiderna, har en symbolisk innebörd. Kyrkan står smyckad som brud och Kristus är brudgum. Skönheten ska även "[...]vara en materialisering av kyrkans andliga skönhet." (Unger i Vassi 1998, s. 5f) Salomos tempel beskrivs som överdraget med guld [I kung 6]vilket också tyder på en viss skönhet och dyrbarhet.

2.2.3. Koret

I anslutning till koret finns stark symbolik som poängteras av bland annat Martling och Kilström. Martling skriver att kortrappan mellan långhus och kor, gränsen mellan det heliga och det allraheligaste, är viktig genom att markera skillnaden i det höga och det lägre. (Martling, 2006 s.3 och Martling, 2004 s. 27 och Kilström, 1980 s.33) Den markeras även i första kungaboken. (1 Kung 6:8)

Under tidig medeltid var Kristusbilden [se kapitel 2.2.5] på altaret men motivet flyttade så

småningom upp på korsranken. Korskrank var vanliga från medeltid till en bit efter reformationen. Under 1700-talet började de avlägsnas (Stolt, 1993 s. 141). När skranken togs bort markerades distansen, mellan kor och långhus, med en skärmvägg och ibland med två pyramider, eller urnor med lågor, på de främre bänkarnas ytterkant. Det skulle påminna om korets helgd, och avskiljning. (Kilström, 1983 s.13) Martling förklarar också hur genomskinligheten i skranket symboliserar att förlåten brast itu när Jesus uppgav andan. [som beskrivs i Matt 27:51, Mark 15.38 och Luk 23:45] (Martling, 2004 s.21f) Han skriver också att de forna korsranken markerade den plats där Salomos tempel hade förlåten. Idag är krucifixen, i de flesta fall, den enda del av skranket som finns kvar för att visa denna symboliska funktion. Man går på så sätt genom Jesus upp till nattvardsbordet (Martling, 2006 s.34). Kilström antyder samma sak, hur bilden av den korsfäste Jesus i triumfbågen berättar hur förlåten i templet rämnat, så att tillträde till altaret är fritt. Genom sitt offer har Kristus öppnat vägen till frälsning. (Kilström, 1980 s.35 och Kilström s.13) Martling kommenterar vad som händer om krucifixet flyttas från sin plats i triumfbågen till en vägg "(...)berövas det sin symboliska förkunnelsefunktion och degraderas till enbart ett konstverk". (Martling, 2006 s.34) I kungaboken står även att det hängde kedjor framför koret och att ingången var femkantig (1 Kung 6:21 och 1 Kung 6:30), vilket kan påminna om triumfbågen och dess form respektive altarskranket. Inte heller detta kommenteras i någon litteratur.

Kilström berättar om platser i koret där det förr fanns praktiska detaljer med stark symbolisk koppling. Bland annat Piscinan, en skål där man tömde/tömmer ut dopvatten, rengöringsvatten till kalken och överblivet vin, så att det föll direkt i vigd jord. I koret kunde även finnas nischer som fungerade som praktisk förvaring av föremål som användes i heliga sammanhang. Man hade också sakramentsskåp som kunde vara fristående eller inbyggda, vilka var till för konsekberat bröd. Både nischerna och sakramentsskåpen var placerade i koret, men på olika platser däri i olika kyrkobyggnader. (Kilström, 1980 s. 36ff och Stolt, 1993 s. 145ff) Dessa funktioner finns numera för det mesta i sakristian.

Martling presenterar en symbolik i halvcirkelformade altarringar. De är tänkta att sluta sig på andra sidan väggen som en full cirkel där nattvardsfirande på den jordiska sidan och den himmelska åsyftas. (Martling, 2004 s.33, s.57) Till skillnad från Martling menar Kilström att altarringen enbart är praktisk men kan vara vackert dekorerad. Han säger att trots att det heter cirkel är det en halvcirkel, utan att vidare diskutera begreppet. Han påpekar också att den kan ha en öppning för att altaret ska synas. (Kilström, 1980 48) I anslutning till altaret fanns även knäfall förr. Dessa har ingen direkt funktion längre. F.d. Ärkebiskop Hammar skriver ”är altaret befriat från det stängsel som gamla tiders knäfall utgör? Knäfallen representerar ofta en förfluten tids gudsbild och gudrelation” (Hammar i Granberg, 2004 s. 15).

2.2.4. Väderstrecken

Det finns mycket symbolik i de olika väderstrecken. Dahlby förklarar den innebörd de har. I öster går solen upp, "sanningens sol", Oljeberget ligger öster om Jerusalem och under forntiden var man vänd mot öster för att tillbedja solguden. Därför placeras koren i öster. Söder är ljusorten, varifrån herren kommer. Norr är mörkrets ort där demoner härjar och på yttersta dagen ska kyrkobyggnaden falla åt norr. Norr om kyrkobyggnaden begravdes självspillingar och hedningar. Portar i norr var till för att släppa ut djävulen efter dopet, då det lämnat barnets kropp. Det var inte ovanligt om norrsidan saknade

fönster. (Dahlby, 1982 s.216f) Dopfuntar ställdes i nordväst [när de fått flytta in från vapenhuset], det brinnande helvetet i takmålningar placerades också i nordvästra hörnet. (Martling, 2004 s.41) Kyrkobyggnadens vägg i väster är gränsen mellan det jordiska och det heliga. Ondskans symboler är därför i väst, som en 'hit men inte längre-markering'. (Martling, 2004 s. 31f) Även Kilström påpekar symboliken med djävulsbilderna i vapenhusen som ett minne av den tid då dopakten höll sig utanför det heliga rummet och innehöll exorcism. (Kilström, 1980 s.39) Likt Martling menar Kilström att själva dopfunten inte har någon specifik symbolik, även om den kan vara prydd med symboler, utan det är placeringen av dopfunten som utgör symbolen. (Kilström, 1980 s.51)

Unger skriver att förhållandet till den symboliska funktionen i väst har mattats av eftersom vi inte längre blir skrämde av djävulssymbolerna, men han menar att vi fortfarande blir skrämde av det de representerar. Han skriver att "Hela kristendomens dramatik försvagas om inte kyrkorummet byggs upp på motsatsen öst-väst, ljus-mörker, gott -ont, himmel-helvete. Denna spänning måste kyrkorummet återerövra." (Unger i Vassi 1998, s. 9)

2.2.5. Bilder

Stolt talar om väggmålningarnas berättande funktioner under senmedeltid. Gudstjänstfirarna skulle vara medvetna om att de omgavs av en sky av vittnen, och därför avbildades martyrer och helgon på väggarna. (Stolt, 1993 s. 139) Hammar talar om ett ikonperspektiv, främst vad det gäller ikoner, men även i detta fall, då det innebär att vi är sedda, vi är omslutna. Ikonen är inget vi betraktar, utan något som betraktar oss. (Hammar i Granberg, 2004 s.17) Även Bexell påtalar detta, att ikonerna inte är en avbild av någon, utan den är någon. (Bexell 2011, samtal)

Valvmålningarna skulle ge en vision av himlen, men Stolt menar även att de idag knappast har samma funktion. (Stolt, 1993 s. 139) Detta troligen för att man måste veta vad de har för symbolisk funktion för att se den. Många vet inte detta idag och därför kan de inte längre ha samma funktion. Han skriver:

"Många gånger innehåller de abstrakta figurerna en fördold syftning på himmelska ting, som talade till medeltidens människor som gått förlorad för oss." (Stolt, 1993 s.139)

Kilström har samma syn på valvmålningarna, som tänkte att ge en vision av himlen. De visar Kristus och trefaldigheten, evangelister, kyrkofäder, änglar och helgon. I yttersta domen-målningar är oftast helvetet i väst, över orgeln, som alltså beror på väderstreckens symbolik. Väggarna hade oftast undervisande bilder, och vapenhusen burleska scener och djävlar för att visa att de onda inte var välkomna längre än så. Koren kunde ha kalkmålningar, vävda tapeter och utsmyckningar. Kordekorationerna utvecklades sedan till altarskåp, de tidigaste under 1300-talet. (Kilström, 1980 s.83 och Stolt, 1993 s. 138) Altarskåpen är alltså bara utsmyckning utom en gång under året, vid påsk, då de stängs och öppnas som symbolhandling. [Se utsmyckningen i Salomos tempel, 1 kung 6]

Från 1700-talet var kyrkorna mer av ett undervisningsrum än ett liturgiskt rum. Enligt Martling vitkalkades väggarna (Martling 1992, s. 78) vilket måste innebära att den undervisande funktionen i målningarna försvann och att kunskapen istället förmedlades i tal. I kungaboken framgår även att Salomos tempel var väl smyckat och förgyllt i det allraheligaste. [I Kung 6:20-29]

2.2.6. Torn och klockor

Kyrktornens funktion och symbolik råder det delade meningar om, ibland menas att de varit rum för skatter, försvarstorn, bostad, vägvisare både åt det håll de pekar, och även för att man ska hitta till kyrkan när man ännu befinner sig på den jordiska marken. Trots oenighet i fråga om funktionen av tornen är delar av den symboliska innebörden ganska tydlig.

De flesta är överens om att tornen haft liturgiska funktioner, Martling menar att torn som är placerade i väst var försvarstorn mot ondskan som kom från väster. (Martling, 2004 s.42) Kilström säger samma sak, men påpekar även tornets funktion som kyrkklockornas plats. Han påpekar klockornas vikt och att de värderades så högt att de döptes och gavs namn efter helgon. Men någon symbolik i klockorna nämner han inte. (Kilström, 1980 s.40) Martling däremot förklarar hur kyrkklockornas heliga klang ringde på olika sätt beroende på anledning. Han menar att det är en symbol för Guds andes röst. (Martling, 2004 s.43f) Enligt Dahlby ska de skydda mot onda makter, blixtnedslag och oväder. Klockorna kan även symbolisera apostlarna. (Dahlby, 1982 s.125) Kyrktornet kröns ofta av en kyrktupp. Enligt Martling är den väktare åt öster, för att se Kristus återkomst och han ska då kunna väcka de döda som finns på gravplatsen. (Martling, 2004 s. 42f) Kilström berättar hur tuppen på kyrktornet är symbol för vaksamhetens dygd. Petrus som förnekat Jesus, kom till besinning när hanen gol [Mat 26:74-75, Mark 14: 72, Luk 22:60-61, Joh 18:27], vilket kyrktuppen kan vara en symbol för. (Kilström, 1983 s.59) Även enligt Dahlby är det en symbol för vaksamhet. Den kan också symbolisera predikanten – Kristus själv. (Dahlby, 1982 s.125)

Kyrktornen kan krönas av en kula eller ett klot, vilket är en symbol för evigheten. (Dahlby, 1982 s.125) Torn som placerades över koren vilket var vanligast under 1100-talet, ville poängtera den viktiga delen av kyrkan. Dubbeltornens mening är ett kärleksbud. (Dahlby, 1982 s.124)

2.2.7. Kyrkogård

Bogårdsmuren med stigluckor som gick runt kyrkobyggnaden och kyrkogården, var inte bara en praktisk avgränsning som idag ger en rumsupplevelse. De skiljde det helgade från det profana, och den enda ingången var genom stigluckorna. (Kilström, 1980 s.109) Detta ger stigluckorna en symbolisk innebörd som vägen mellan det profana och det heliga, likt kyrkporten. Enligt Kilström har kyrkogårdens sträckning mot söder också symbolisk innebörd. Norrsidan var liten och till för självspillingar, därför gjordes den södra sidan stor. (Kilström, 1980 s.112)

2.3. Analys av brukarperspektiv och liturgiska värden

I detta kapitel har en symbolisk betydelse av olika föremål och företeelser i kyrkan presenterats. Eftersom alla har en liturgisk mening kallas dessa här efter *liturgiska värden*. Att använda det begreppet till alla liturgiska värdena blir dock otydligt och ogreppbart. För att lättare kunna föra en diskussion om dem senare kommer ytterligare en indelning att göras här. De liturgiska värdena delas in i fyra underkategorier nämligen; *liturgiska symbolvärden*, *liturgiska funktionsvärden*, *liturgihistoriska värden* och *ikonperspektiv*. Det är dock väldigt svårt, för att inte säga omöjligt, att fullständigt sortera de olika liturgiska värdena i dessa grupper av den anledningen att de kan placeras i flera grupper och omvandlas, med tiden, till något annat.

2.3.1. Liturgiska funktionsvärden

Det som benämns som funktionsvärden här syftar i huvudsak på att kyrkobyggnaden ska fungera till det den är avsedd för och till det den alltid använts för. Detta brukar benämnas kontinuitetsvärden vilket kan syfta på det kontinuerliga användandet. De liturgiska funktionsvärdena är det som gör det kontinuerliga användandet möjligt. Nämligen de egenskaper, eller detaljer som gör det möjligt att genomföra de liturgiska handlingar som kyrkoordningen förespråkar. I Svenska kyrkans förhållningssätt till det kyrkliga kulturarvet framkommer bland annat att kyrkan uttrycker kristen gemenskap över tid, det är alltså kontinuerligt. Det står också att för att kyrkobyggnaderna ska fungera i varje tid krävs både förändring och bevarande. Brukarna påtalar att det är gudstjänstens firande som formar kyrkorummen, men även att det pastorala och kulturella hör samman. Också i kyrkoordningen framhålls ett funktionsförhållande där kyrkorummet och dess inventarier är till för gudstjänsten

Exempelvis skriver Hammar i fråga om de forna knäfallen att dessa inte längre är önskade i fungerande kyrkomiljöer. De har alltså inte längre ett liturgiskt funktionsvärde, men ett liturgihistoriskt värde [se nedan], då det berättar om hur det en gång var. Det är uppenbart att man, åtminstone Hammar, inte vill ha dem kvar i kyrkorummet.

2.3.2. Liturgiska symbolvärden

En symbol är något som representerar något som den inte föreställer. Dess funktion är att den betraktande ska se eller förstå något som symbolen i sig indirekt visar. Ett liturgiskt symbolvärde är en symbol som representerar något som är viktigt för gudstjänsten eller religionsförmedlingen. I kapitel 2.2. har ett antal sådana presenterats. De är dock inte alla och dess tolkningar är naturligtvis inte definitiva, då de är beroende av individer för tolkning. De kan antyda och anknyta till bibelns berättelser och dess innebörd. De kan också vara instruktioner som visar hur man ska uppföra sig och förhålla sig till sin omvärld.

Enligt Unger är många av de symboliska funktionerna numera avtrubbade, de betyder inte lika mycket längre som de tidigare gjort. Många av dem ligger därför i ett gränsland mellan liturgiskt symbolvärde, och liturgihistoriskt värde. Medan Unger menar att den symboliska betydelsen kan gå förlorad bör man ha i åtanke att det med mycket liten sannolikhet förhåller sig så. Symbolen kommer finnas kvar, betydelsen kommer finnas kvar, huruvida den går att förstå är dock osäkert, då kan den komma att bli ett liturgihistoriskt värde.

2.3.3. Liturgihistoriska värden

I detta fall syftar historia på något som tillhör en svunnen tid. Ett liturgihistoriskt värde är alltså något som bär spår av hur de liturgiska riterna utfördes i svunnen tid. Något som tidigare varit ett liturgiskt funktionsvärde kan omvandlas till ett liturgihistoriskt värde om det finns kvar i en tid med en annan liturgisk ordning. Tillexempel knäfallen som i exemplet ovan. Ett liturgihistoriskt värde kan upphöra att vara historiskt om det återfår sin funktion.

2.3.4. Ikonperspektiv

Ikonperspektivet innebär att något finns närvarande i rummet, att man är betraktad. Det är uttryckt i rummet genom bildkonst föreställande martyrer och helgon. Dessa är, likt liturgiska symbolvärden, beroende av en individs tolkning. De kan, om de förlorar sin funktion, omvandlas till liturgihistoriska värden.

3. KONVENTIONEN FÖR IMMATERIELLT KULTURARV OCH KYRKAN

Konventionen för immateriellt kulturarv, *Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage* (2003) har en viktig roll i hur man bevarar, och vilka immateriella värden som bevaras. I Sverige ratificerades konventionen i januari år 2011. Ratificeringen innebär att Sverige har åtagit sig att följa konventionen.

3.1. Unescos konvention för immateriellt kulturarv

I en utredning som ett antal myndigheter och organisationer gör på regeringens uppdrag, under år 2009, *Förslag till nationellt genomförande av Unescos konvention om skydd av det immateriella kulturarvet* (2009), står vad Sverige förbinder sig till genom att ratificera konventionen. Det hänvisas då till artiklarna 11-15 , 26 och 29 i konventionen, där de tvingande regler och på vem ansvaret ligger att uppfylla dessa presenteras. (*Förslag till nationellt genomförande av Unescos konvention om skydd av det immateriella kulturarvet*, 2009 s.70)

De tvingande regler som uppkommer vid ratificering är att vidta åtgärder för att trygga det immateriella arvet. Det menar man i utredningsrapporten att Sverige redan gör. Identifikation och definition av olika immateriella kulturarv som finns i landet, samt förteckning av dessa ska ske. Förteckningarna ska kontinuerligt uppdateras. Alla dessa tvingande regler kommenteras med ”Detta bör ingå i den huvudansvariga myndighetens uppdrag och kan uttryckas genom regeringens uppdrag, regeringsbrev eller i myndighetens instruktion.” Det enda som kommenteras annorlunda är att den avgift till fonden som Unescorådet beslutat om ska ankomma på regeringen. Det finns också rekommenderade åtgärder presenterade, dessa innebär olika sätt att trygga det immateriella kulturarvet, ansvaret för att dessa uppfylls läggs på de inblandade myndigheterna, regeringen och en speciell expertnod. (*Förslag till nationellt genomförande av Unescos konvention om skydd av det immateriella kulturarvet*, 2009 s. 70f)

Enligt konventionen är dess syfte att se till att de immateriella kulturarven, i olika samhällen, bland olika grupper, och i vissa fall för enstaka individer, respekteras. En annan del av syftet är att skapa kunskap om, och uppskattning för, de immateriella värdena, på lokal, nationell och internationell nivå. (*Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage* 2003, article 1) I språkrådets rapport om konventionen förklaras syftet med att Unesco vill skapa balans mellan det materiella och det immateriella kulturarvet då den tidigare konventionen från år 1972, *Convention concerning the protections of the world Cultural and Natural Heritage*, bygger på skyddandet av monument och platser, det vill säga, ett materiellt kulturarv. (*Förslag till nationellt genomförande av Unescos konvention om skydd av det immateriella kulturarvet*, 2009 s. 9f)

I rapporten används ordet *trygga* istället för *skydda* i översättningen av *safeguarding*. Detta motiveras enligt följande.

“Uppdragstagarna har under arbetet med detta förslag vid flera tillfällen återkommit till diskussioner om svårigheten i att kunna skydda och bevara det som är levande och föränderligt. Redan under arbetet med konventionstexten såg Sverige 'en fara i att definitionen skulle komma att bli ett instrument som hejdar eller hämmar vad som skulle kunna beskrivas som en naturlig utveckling' (Bjursten 2005 s. 9). Det immateriella kulturarvet kännetecknas av att det är del av en äldre tradition men samtidigt levande och öppet för utveckling och förändring. Att ”skydda” kan i praktiken komma att tolkas som att konservera. Detta

skulle kunna få olyckliga konsekvenser eftersom förändring är en förutsättning för levande tradition. Ska det som hamnar på listan kanoniseras och för alltid vara sig likt? Detta är en av anledningarna till att arbetsgruppen anser att 'safeguarding' bättre översätts med trygghet." (*Förslag till nationellt genomförande av Unescos konvention om skydd av det immateriella kulturarvet*, 2009 s. 14)

Enligt språkrådet definieras det immateriella kulturarvet som "kultur som överförs mellan generationer". (Språkrådet) I den svenska översättningen av konventionen kan man läsa att det immateriella kulturarvet är följande:

"sedvänjor, framställningar, uttryck, kunskap, färdigheter – liksom tillhörande verktyg, föremål, artefakter och kulturella platser – som samhällen, grupper och i vissa fall enskilda personer erkänner såsom utgörande del av sitt kulturarv. Detta immateriella kulturarv, som överförs från generation till generation, återskapas fortlöpande av samhällen och grupper i förhållande till deras omgivning, deras ömsesidiga förhållande till naturen och deras historia och ger dem en känsla av identitet och kontinuitet, och främjar därigenom respekten för kulturell mångfald och mänsklig kreativitet." (Språkrådets översättning av Unescos konvention.)

Det innebär följande:

"(...) a) muntliga traditioner och uttryck, däribland språket, b) scenkonsterna, c) sociala sedvänjor, riter och högtider, d) kunskap och sedvänjor rörande naturen och universum samt e) traditionell hantverksskicklighet." (Språkrådet)

På alla dessa områden är utförandet beroende av färdigheter och kunskaper och inte ett konkret föremål. (*Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage* 2003, article 2) Med det är det inte sagt att det inte finns föremål som tillhör de immateriella kulturarven. Som det står ovan inkluderas tillhörande verktyg, föremål och artefakter i det immateriella kulturarvet.

En annan viktig aspekt i konventionen är att i största möjliga mån ska samhällen, grupper och individer som är del av det immateriella kulturarvet, vara delaktiga i förvaltande av det. (*Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage* 2003, article 15)

3.2. Kyrkan som immateriellt kulturarv

Religion i sig är inte inkluderbart i konventionen för immateriellt kulturarv. Detta konstateras av Unesco i *Questions and answers about... intangible cultural heritage* från år 2009 och på *living culture in Scotlands* hemsida. På den senare står;

"Religion as such is not included in the Convention. However, while the Convention does not refer to specific creeds or beliefs, it does refer to the practices and expressions inspired by religion. For instance, social practices, rituals and festive events, which are considered a field of intangible heritage by Article 2 of the Convention, are often related to religion and may be essential to communities' identities and lives." (www.ichscotlandwiki.org)

I Unescos frågor och svar framgår samma sak. Trots att religionen uppfyller de egenskaper som definierar det immateriella kulturarvet anses det alltså inte vara det. Däremot påpekas att den praktik och de uttryck som är inspirerade av religioner är immateriella kulturarv. (*Questions and answers about... intangible cultural heritage*, 2009 s.7)

"Though religion provide communities with a sense of identity and continuity, they are not included as such in the convention." (Unesco 2009, s.7)

Svenska kyrkan har själva kommenterat hur de ser på sin verksamhet och sina byggnader i förhållande till konventionen för immateriellt kulturarv. Ett yttrande till kulturdepartementet som remissvar till språkrådets rapport undertecknat av ärkebiskop Anders Wejryd på kyrkostyrelsens vägnar, är ett dokument som fångar Svenska kyrkans inställning till kulturvårdens dokument om immateriella kulturarv. Kyrkostyrelsen anser att konventionen berör Svenska kyrkan både som kulturarv och som förvaltare av densamma. Han tycker att konventionen ska ratificeras och menar att Svenska kyrkan instämmer i den dynamiska aspekten;

”Svenska kyrkan instämmer i konventionens betoning av den dynamiska aspekten av kulturarvet, att det är fenomen i ständig förändring och att konventionens främsta syfte måste vara att skydda, eller trygga, de levande immateriella kulturarven.” (Wejryd, 2009 yttrande till kulturdepartementet)

En av de framtonade aspekterna i konventionen är delaktighet, att kulturarvet skapas och används av människor, som också bör ha rätt att definiera och ha inflytande i förvaltning av sitt arv. I ett råd som föreslås som ska ha bred representation från civilsamhället, menar Kyrkostyrelsen att teologisk och livsåskådningskompetens bör finnas, vilken Svenska kyrkan kan tillföra. De kommenterar även att det är anmärkningsvärt att Svenska kyrkan inte har ingått i den enkätundersökning om konventionen för immateriellt kulturarv, eller varit inbjudna till att delta vid seminarier som rör ämnet. Detta för att Svenska kyrkan är den största förvaltaren av ett immateriellt kulturarv. Att konventionen inte skyddar religioner men att den kan skydda de avtryck och handlingar som sker inom ramen för, eller är inspirerade av religioner lyfts också fram, liksom de immateriella kulturarv som kyrkostyrelsen tycker hör samman med Svenska kyrkans organisation, verksamhet och traditioner. Dessa immateriella kulturarv presenteras nedan.

- ”- Kyrkan och kyrkplatsen som symbol och som socialt, kulturellt och andligt centrum för bygden och socknen
- Lokala berättelser och traditioner omkring församlingen, kyrkan och kyrkplatsen
- Återkommande evenemang, föreställningar eller andra tilldragelser, relaterade till de kyrkliga handlingarna, verksamheten eller kyrkplatsen
- Utföranden eller kunskaper omkring lokala hantverk och hantverkare knutna till kyrkomiljön och/eller församlingen
- Den levande gudstjänsten som firats i Sverige under 1000 år och som bevarar flertusenåriga kulturelement som musik, berättande och bild, med många lokala variationer
- Firandet av livets stora högtider som hör till den levande gudstjänstraditionen och vars rumsliga, språkliga uttryck vid dop, vigsel och begravning har stor betydelse i många enskilda människors liv
- Firande av kyrkoårets högtider och dess månghundraåriga traditioner som gestaltar det kristna budskapets centrala teman, samtidigt som det format och formar samhällets årscykel”(Wejryd, 2009 yttrande till kulturdepartementet)

3.3. Analys av konventionen för immateriellt kulturarv och kyrkan

Unescos konvention för immateriellt kulturarv har definitioner som kan tolkas som att religionens uttryck och kyrkan [som företeelse], är ett immateriellt kulturarv. Kyrkan som

immateriell företeelse är något som bara vissa grupper i samhället ser, det är dessutom upp till varje individ att tolka. Kyrkan är något som man identifierar sig med, man är till och med en byggsten i den [se kapitel 2].

Framförallt kan sociala sedvänjor, ritualer och högtider definieras som något som hör kyrkan till, likaså kunskap och sedvänjor vad gäller natur och universum. Wejryd presenterar ett antal punkter som han menar är immateriella och hör till Svenska kyrkans förvaltningsansvar. Många av dem handlar om traditioner, hantverk, musik och identitetsskapande egenskaper.

Det är framförallt tre av Wejryds punkter som berör liturgiska värden. Det är dels den levande gudstjänsten med tillhörande uttrycksformer, där han tar upp rumsliga uttryck och berättande i bild som exempel. Dels är det firandet av högtider och traditioner. Även om inte Wejryd benämner det så, är detta riter, vilket definieras som ett immateriellt kulturarv i konventionen. För att kunna genomföra dessa riter krävs de liturgiska värdena, framförallt de liturgiska funktionsvärdena. Därmed kommer dessa att betraktas som immateriella i denna uppsats.

Enligt Svenska kyrkans förhållningssätt till det kyrkliga kulturarvet är det precis de här sakerna som anses viktiga. Att kyrkobyggnaden ska brukas och fungera för gudstjänst, och att kyrkan är ett levande kulturarv som måste kunna förändras. I språkrådets argumentation för att använda ordet trygga istället för skydda, menar man att det är svårt att skydda något som är levande och föränderligt. Det skulle kunna hämma en naturlig utveckling. Det immateriella kännetecknas av en äldre tradition som är öppen för utveckling. Förändring är en förutsättning för en levande tradition, skriver Språkrådet bland annat. Om en levande och föränderlig utvecklande äldre tradition är vad som kännetecknar ett immateriellt kulturarv, är Svenska kyrkans uttrycksformer immateriella.

I Svenska kyrkans förhållningssätt till det kyrkliga kulturarvet påtalas även att byggnaderna uttrycker den kristna gemenskapen som sträcker sig över tid och rum in i framtiden. Dessutom skriver man att ”Den är relationskapande och relationsgivande, en traditions- och trosförmedlare och en kontaktpunkt med nya generationer.” (Hössjer Sundman, 2007 bilaga) Något som också betraktas som viktigt i den immateriella konventionen är att det immateriella kulturarvet förs vidare mellan generationer.

Vad gäller liturgiska symbolvärden och ikonperspektiv, är de delar av den kristna traditionen. De har ett syfte att förmedla något som ska förstärka de kristna riterna och kan därmed anses vara ett verktyg för dem. Dessutom är berättande en stor del av konventionen för immateriellt kulturarv. Man kan då fråga sig hur man ska hantera det budskap som bilder förmedlar. På sätt och vis är det ett ordlöst berättande.

Det är svårt att avgöra huruvida de liturgiska värdena av olika slag kan bli tryggade av konventionen för immateriellt kulturarv. Det finns dock mycket som är formulerat på ett sätt att det finns utrymme för en sådan tolkning. För resonemangets skull, kommer de i fortsättningen av denna uppsats betraktas som immateriella kulturarv. De liturghistoriska värdena är dock inte det. De blir historiska värden i samma ögonblick de förlorar sin funktion. De behövs inte längre för att riterna ska fungera och är inte längre del av ett levande kulturarv.

Religion i sig kan inte betraktas som immateriellt kulturarv, utan det är de olika uttryck som religionen för med sig som kan betraktas som immateriella kulturarv. Denna åsikt syns både från Unesco själva och från Svenska kyrkan. Fortsättningsvis kommer de

liturgiska värdena med undantag från de liturghistoriska värdena att betraktas som immateriella i denna undersökning.

4. KULTURVÅRDENS FÖRHÅLLNINGSSÄTT TILL VÅRD AV KYRKOR

4.1. Lagstiftning

De kyrkliga kulturminnena skyddas i kulturminneslagens, KML, fjärde kapitel (Lag 1988:950 om kulturminnen mm.). Övergripande innebär lagen att alla kyrkor som tillhörde Svenska kyrkan den första januari år 2000 och som är uppförda före år 1940, eller om så beslutats, kyrkor med speciella kulturhistoriska värden som är uppförda senare, har skydd av lagen. Lagen inkluderar kyrkobyggnader, kyrktomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser (KML kap. 4. 1§). Nämnvärt är att 2, 6, 9 och 11 §§ uttalar att kyrkorna ska vårdas så att det kulturhistoriska värdet inte minskas och att karaktären inte förvanskas. Metoderna för detta är, kort sammanfattat, att lämpliga material och hantering ska användas. (KML kap 4.) Det immateriella finns inte uttryckt i KML.

Plan- och bygglagen (SFS: 2010 900), PBL, innehåller bestämmelser och regleringar om hur planering av områden och byggnader ska skötas. Den innefattar alla typer av byggnader och innehåller bland annat förbud mot förvanskning i åttonde kapitlet, *Krav på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser*. Förbudet mot förvanskning innebär att en byggnad som är särskilt värdefull ur historisk, miljömässig, eller konstnärlig synpunkt ska förvaltas så att de särskilda värdena bevaras (SFS:2010 900 kap 8, 13, 14 §§). Kapitlet innehåller även i 1, 2 §§ reglering om att en byggnad ska vara lämplig för sitt ändamål, och att det kravet även gäller vid ombyggnad. (SFS:2010 900 kap. 8. 12§)

4.2. Riksantikvarieämbetets rekommendationer

Under 2000-talets början publicerar Riksantikvarieämbetet tre handledningar för kulturmiljövården. Det förhållningssätt som Riksantikvarieämbetet rekommenderar presenteras nedan.

För kyrkorna har Riksantikvarieämbetet tagit fram en egen handledning, *Kulturbeskrivning och bedömning av kyrkor - en handledning för kulturmiljövården och Svenska kyrkan* (Schwanborg 2003) skriven av Schwanborg. Handledningen innebär att en antikvarie ska karaktärisera kyrkorna för att deras värden ska kunna vårdas. Karaktäriseringarna ska fokusera på kulturhistoriska karaktärsdrag och att skapa ett informationsmaterial om detta. Karaktäriseringsrapporten ska tydligt förklara kyrkans [kyrkobyggnadens] tidsprägel och kvalitet samt hur välbevarade objekten är. Antikvarien ska även särskilt poängtera om något är av den kvalitén att det är nationellt värdefullt. Karaktäriseringarna ska vara tillgängliga och kunna fungera som grund i upprättande av vårdplaner. (Schwanborg, 2002 s.10f)

Karaktäriseringsrapporterna ska innehålla beskrivning och historik över kyrkomiljön, kyrkoanläggningen med kyrkobyggnad och kyrkogård samt eventuellt andra byggnader som klockstapel, gravkapell och stiglucka. Betydelsefulla inventarier ska inkluderas i den kulturhistoriska karaktäriseringen och bedömningen med uppgifter om vad som särskilt bör tänkas på, när det gäller föremålets bevarande. (Schwanborg, 2002 s.28f)

Schwanborg poängterar också att det är olika sorters värden som ska bevaras. "Det är inte enbart kvalitativa, estetiska eller historiska egenskaper som tillmäts värde, utan också symboliska, icke-materiella" skriver hon. (Schwanborg, 2002 s.13)

Hon påpekar att kyrkomiljön ger upphov till andliga upplevelser genom gudstjänst, förrättningar och andakt. Upplevelser av konst, musik och kultur nämns också vara av vikt. (Schwanborg, 2002 s.9)

Hon menar i sin handledning att flera av de värdena inte behöver redovisas i karaktäriseringsrapporterna. De individuella värdena, alltså de värden som är utmärkande för den specifika kyrkan [kyrkobyggnaden] och som ger den sin speciella karaktär, ska bara redovisas. Det finns även generella värden i kyrkorummen, det kyrkliga kulturarvet som helhet, och som därför inte är unikt för någon kyrka [kyrkobyggnad], och inte behöver noteras i karaktäriseringsrapporterna. Schwanborg ger exempel på de *individuella värden* som kan vara relevanta att ta upp i en karaktärisering.

- byggnadsteknikhistoriskt intresse
  - arkitekturhistorisk, restaureringshistorisk och konsthistorisk betydelse
  - konstnärlig/arkitektonisk/estetisk kvalitet
  - avspeglning av olika epokers liturgi och gudstjänstliv
  - belysa socialhistoria, ekonomisk historia och personhistoria
  - vara del av kulturhistoriskt betydelsefull stads- eller bymiljö
  - autenticitet
  - patina
  - representativitet
  - ovanligt och unikt
- (Schwanborg 2002, s.14f)

Om de *generella värdena* skriver Schwanborg att även om de inte redovisas särskilt i detta sammanhang, kan de formuleras i rapportens inledning. ”Naturligtvis ska de alltid ingå i en helhetsbedömning när ett förändringsförslag för objekt eller dess användning prövas”, skriver hon. En lista på generella kulturhistoriska värden och karaktärsdrag, som alltså inte behöver inkluderas i de enskilda karaktäriseringsrapporterna finns i handledningen, den återges nedan.

- landmärke
  - tidsdokument
  - lokalhistorisk betydelse
  - kontinuerligt användande i ursprunglig funktion
  - symbol för trygghet
  - rum för livets högtider
  - skapad av gemensamma resurser
  - speglar olika tiders ideal och bildspråk
- (Schwanborg, 2002 s.14f)

Vassis och Länsstyrelsen i Kronobergs undersökning om att upplevelsevärdera kyrkor, beskrivs i artikeln *Går det att kulturhistoriskt värdera kyrkor* (1996). Den kan tala för att använda sig av så kallade generella värden. Man undersökte under år 1996 ett stort antal kyrkobyggnader, vilka generellt hade samma värden. Därmed skulle det vara överflödigt att specificera värdena för varje kyrka [kyrkobyggnad]. Undersökningen kan även enligt Vassi varit en förundersökning till Schwanborgs handledning från år 2002. (Vassi 2011, samtal)

Schwanborg skriver att det inte bara är kulturvården som ska känna till kyrkornas kulturarv utan att det även är viktigt att församlingar har kunskap om kyrkornas kulturhistoriska, konstnärliga och tekniska förutsättningar, eftersom det är församlingarna som förvaltar byggnaderna. (Schwanborg, 2002 s.8)

Riksantikvarieämbetets handledning av Schwanborg är ämnad för hantering och dokumentation av kyrkornas karaktär. Generella rekommendationer för bevarande vad gäller byggnader och bebyggelse i allmänhet finns också. Riksantikvarieämbetet presenterar genom Stig Robertsson i *Fem pelare* (2002) den allmänna och den övergripande byggnadsvårdsprincipen som visar vilken hållning kulturvårdsaktörer bör ha till gamla byggnader. Den allmänna principen är att "Allt byggnadsvårdsarbete ska präglas av respekt för originalet, dess kulturvärden, och de människor som berörs därav." Han menar att vissa kulturvärden är knutna till ett original i form av en byggnad eller en miljö, och att kulturvårdens uppgift är att föra vidare originalet utan att kulturvärdena förvanskas. Robertsson menar att den allmänna byggnadsvårdsprincipen gäller vare sig kulturvärdena är förknippade med själva byggnadsmaterialen, kunskapen om bebyggelsen, miljön som vittnesbörd om kulturella förhållanden eller själva upplevelsen. (Robertsson, 2002 s.35) Den övergripande byggnadsvårdsprincipen är att "Varje bebyggelsevårdande situation är unik, med många samspelande faktorer och förutsättningar. Den kräver sin egen speciella kunskapsuppbyggnad med analyser, bedömningar och ställningstaganden som måste tydliggöras, motiveras och dokumenteras.". (Robertsson, 2002 s.36)

Robertsson presenterar byggnadsvården genom fem principer, som han kallar för pelare. Den första pelaren är kunskap. Det innebär att kunskap om byggnaden skapas före påbörjan av ett förändringsprojekt. Detta är viktigt utifrån den övergripande byggnadsvårdsprincipen - att alla bebyggelsevårdande situationer är unika. Därav måste hänsyn tas till byggnadens egenskaper, och för att göra det måste kunskap om dem finnas. Robertsson beskriver en förundersökningsprocess som innehåller många olika sätt att skapa kunskap om det nuvarande läget och om byggnadens historia. (Robertsson, 2002 s.39ff) Han sammanfattar förundersökningens delar enligt följande:

- "- Arkiv och litteraturstudier
  - Byggnadsundersökning
    - Byggnadsarkeologisk undersökning
    - Rumsinventering
    - Uppmätning
    - Undersökning av den tekniska konstruktionen
    - Inventering av skador och tekniska brister
  - Kapacitetsanalys
- } Byggnadshistorisk
beskrivning

- Kulturhistorisk analys
- Redovisning av planbestämmelser och andra restriktioner
- Sociala aspekter och brukarsynpunkter ”(Robertsson, 2002 s.42)

En förundersökning kan innehålla all möjlig typ av information, bland annat kulturhistorisk analys och de sociala aspekterna och brukarens synpunkter. Om de sociala aspekterna skriver Robertsson att antikvarien ska dokumentera brukares och boendes värderingar, krav och behov. (Robertsson, 2002 s.45) Den kulturhistoriska analysen ska enligt Robertsson innehålla åldersbestämning, grad av ursprunglighet, autenticitet, betydelse för helhetsupplevelsen samt kulturhistoriskt värde (Robertsson, 2002 s.44). I Värderingsfrågor hänvisar Robertsson till Unnerbäck's *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*.(Robertsson, 2002 s.48ff)

Den andra pelaren i Robertssons presentation är varsamhet. Målet med varsamheten är att bevara det karaktäristiska och värdefulla i den befintliga miljön. (Robertsson, 2002 s.59) Främst behandlas det ur ett materiellt perspektiv och hur processen ska hållas varsam.(Robertsson, 2002 s.59ff) Det påpekas dock återigen att boende och brukare bör ges möjlighet att delta i planeringsprocessen så att deras kunskaper och synpunkter kan beaktas. De har en ovärderlig kunskap om kvaliteter för just den platsen.(Robertsson, 2002 s.66)

Den tredje pelaren är förvaltning. Robertsson skriver "Det är också en viktig insikt att den goda förvaltningen inte bara inbegriper den materiella byggnaden och dess omgivning, utan också mer immateriella kulturvärden av mångskiftande slag." (Robertsson, 2002 s.80) Robertsson fortsätter sedan med att beskriva att en förvaltande åtgärd är en sådan som inte förändrar funktioner. Det kan röra sig om ommålning, omläggning av tak eller byte av golvbeläggning. Han beskriver sedan hur det går till och vilket förhållningssätt som ska finnas. Som hjälp i förvaltningen kan man ha vårdplaner eller vård- och underhållsplaner som är fallet i kyrkovärlden. (Robertsson, 2002 s. 80ff) Ingenstans skriver Robertsson något om hur det immateriella kulturarvet ska förvaltas, trots att han påpekar vikten av det.

Att förhålla sig till historien är den fjärde pelaren, det innebär dels att man tar ställning till hur de avtryck man lägger på en byggnad förhåller sig till de avtryck som finns från tidigare epoker. Det betyder bland annat att tidigare epokers avtryck ska behandlas med respekt. Robertsson diskuterar restaureringens, rekonstruktionens och konserveringens inverkan på de historiska avtrycken, samt hur man bör förhålla sig till andra tiders [materiella] lager. (Robertsson, 2002 s.85ff)

Material och teknik är Robertssons femte och sista pelare. Det innebär att man ska reflektera över att använda samma material som var i originalet när det gäller reparationer och åtgärder. Det som talar för att använda samma material är, enligt Robertsson, bland annat tekniska, underhållsmässiga, teknikhistoriska, estetiska och arkitektoniska skäl. (Robertsson, 2002 s. 111ff)

Fem pelare behandlar byggnader och kulturmiljöer. Riksantikvarieämbetets *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (2002) av Axel Unnerbäck är ämnad för värdering av profana byggnader. Några olika typer av värden från Unnerbäck's vägledning presenteras nedan.

I denna vägledning finns två sorters grundmotiv för bevarande. Det är dels dokumentvärden som inkluderar byggnadshistoriska, byggnadstekniska,

arkitekturhistoriska, samhällshistoriska, socialhistoriska, och teknikhistoriska värden samt patina. Det andra grundmotivet är upplevelsevärden [estetiskt och socialt engagerande egenskaper] arkitektoniska, konstnärliga, miljöskapande, värden samt identitets-, kontinuitets-, traditions- och symbolvärde samt patina. (Unnerbäck, 2002 s. 24)

Unnerbäck lyfter fram symbolvärden som ett upplevelsevärde, i bemärkelsen att en byggnad kan vara symbol för en ort. Ibland är symbolfunktionen avsedd, ibland inte. Byggnaden förmedlar ett budskap sedan uråldrig tradition, för att manifesteras olika funktioner i samhället. Ofta är symbolvärdet knutet till en specifik byggnadsdel, till exempel ett kyrktorn. Unnerbäck menar att kyrktornen markerar religiösa och kulturella värden men att de också står som symbol för sin bygd. (Unnerbäck, 2002 s. 95f) [Jämför den liturgiska symboliken av kyrktorn i kapitel 2]

Utifrån de här tre skrifterna från Riksantikvarieämbetet har det runt om i landet formulerats nästan lika många karaktäriseringar som det finns kyrkobyggnader. Då kan man fråga sig hur de fångar karaktären och huruvida de immateriella värdena är inkluderade. Det har Henrik Lindblad gjort i *Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar* (2010) för Svenska kyrkan.

Vad Lindblad konstaterar efter att ha behandlat 1400 karaktäriseringar och närmare analyserat 70 stycken är att kyrkobyggnaderna ofta beskrivs med värden och begrepp som är hämtade från Riksantikvarieämbetets handledning av Unnerbäck. (Lindblad, 2009 etapp 1, s.14) I karaktäriseringsrapporterna är både Unnerbäck och Schwanborgs, båda från riksantikvarieämbetet, modeller använda i hög utsträckning. (Lindblad, 2009 etapp 2, s.12)

Lindblad konstaterar också att värdena är otillräckligt analyserade och motiverade. I karaktäriseringarna har dessutom fokus lagts på materiellt baserade konst- och arkitekturhistoriska värden, medan lokala, immateriella, sociala och upplevelsebaserade värden är underrepresenterade. (Lindblad, 2009 etapp 1, s. 3 och s.13) Att de inte finns representerade är egentligen inte så konstigt eftersom det är så kallade generella värden i karaktäriseringshandledningen av Schwanborg, och de inte behöver specificeras i de kulturhistoriska karaktäriseringarna och bedömningarna.

En annan av Lindblads slutsatser är att församlingars och andra lokala intressenters engagemang i framtagningen av värdebedömningarna är otillräcklig. (Lindblad, 2009 etapp 1, s. 3 och s.13) Som lösning på det problemet argumenterar han för hur ett "svenskt burra-dokument" ska kunna öka delaktigheten hos församlingarna. (Lindblad, 2009 etapp 1, s.4) Skillnaden mellan de svenska nuvarande metoderna, och Burradokumentet, är de olika gruppernas delaktighet och rätt till en kulturhistorisk plats. De sociala värdena har också större betydelse i Burradokumentet. (Lindblad, 2009 etapp 2, s.10) [The Burra Charter, the Australia ICOMOS charter for places of cultural significance, 1999]

Det är viktigt att påpeka att avsaknaden av immateriella värden i karaktäriseringsrapporterna inte är total, de förekommer, men det råder en oenighet i hur de ska behandlas. (Lindblad, 2009 etapp 1, s.17) Som ett exempel talar Lindblad om Torsåkers kyrka som var diskussionsobjekt i en workshop, med representanter från både Svenska kyrkan och kulturvärden, där man utvärderade karaktäriseringsmetoderna. I Torsåker har många häxprocesser ägt rum och berättandet om dessa är ett immateriellt värde. I workshopen kom det dock fram att många inte tyckte att det var kyrkans[församlingens] sak att förvalta det immateriella. Det ansågs att församlingen och

kommunen får förvalta det. Man tyckte att berättelserna om häxprocesserna är viktiga i ett större sammanhang och inte får glömmas bort, bara för att kyrkan inte berättar om det. (Lindblad, 2009 etapp 1, s.19) [Processerna i Torsåker diskuteras ytterligare i kap 4]

En annan av Lindblads slutsatser är att karaktäriseringarna inte används till att ta fram vård- och underhållsplaner, vilket inte gör dem till de grundläggande dokument i förvaltningen, som de är tänkta att vara. Lindblad noterar även att karaktäriseringarna ofta blir värdeomdömen snarare än karaktärsbeskrivningar, eftersom egenskaper väljs ut och andra utesluts. De blir därmed en subjektiv bedömning av vilka värden som är tillräckligt intressanta för att lyftas fram. Ett annat konstaterande från Lindblad är att uttryck och ordval kan vara värderande, trots att karaktäriseringsbeskrivningarna ska vara formulerade utan uttryckta värden. Samtidigt påpekar Lindblad att det ”torde vara omöjligt” att göra en värderingsfri karaktärisering. (Lindblad, 2009 etapp 1, s.4)

Som åtgärd till de, av Lindblad identifierade, svagheter i karaktäriseringarna, föreslår han att den nio år gamla metoden att utföra karaktäriseringar ska kompletteras, med bredare analyser och tolkningar. (Lindblad, 2009 etapp 1, s.4) En utvecklad modell ska ge bättre stöd för förvaltning och ha ett bredare och tydligare innehåll som inkluderar immateriella och lokala värden. Det är också viktigt att metoden innebär ökad delaktighet från församlingarna. (Lindblad, 2009 etapp 1, s.6)

Lindblads förslag till komplettering av Schwanborgs modell går ut på att en antikvarie beskriver kyrkomiljön i sitt sammanhang, kyrkobyggnaden, kyrkogården och övriga byggnader. Därefter görs en sammanfattande analys där den övergripande karaktären beskrivs så kärnfullt som möjligt. En bedömning i cirka fem punkter där de viktigaste värdena eller egenskaperna, särskilt de som kan antas påverkas av användning och förvaltning, pekas ut med motiveringar till varför de är viktiga ska finnas. Sedan ska övergripande mål och praktiska rekommendationer för hur bedömda värden bör tas tillvara som resurser och hanteras vid vård, användning och förvaltning presenteras. En presentation av lokala karaktärsdrag samt unika objekt eller egenskaper som bedöms på lokal och/eller regional nivå kan finnas. Likadant kan objekt och egenskaper poängteras som utmärker sig på regional, nationell eller internationell nivå. (Lindblad 2002, bilaga 2)

Lindblad föreslår en huvudplan för bedömning/karaktärisering enligt följande:

- ”1. förstå platsen (beskriva, analysera, sätta in den i sitt sammanhang)
2. identifiera intressenter,
3. tillsammans med intressenterna definiera och motivera platsens värden,
4. upprätta värdebedömningen,
5. kommunicera och integrera bedömningen i förvaltning och övrig verksamhet,
6. granska och revidera den när så behövs.” (Lindblad 2010, bilaga 1)

Lindblad föreslår en arbetsgång för förvaltningsplanering enligt följande:

- ”1. definiera syfte med planen,
2. identifiera intressenter till platsen och kulturarvet,
3. dokumentera platsen, dvs. kulturmiljön och kulturarvet i sin helhet, samt verksamheten,

4. upprätta värdebedömningen
5. bedöma skador och vårdbehov,
6. bedöma tekniska och ekonomiska frågor,
7. bedöma inverkan och samband mellan förvaltning och övrig verksamhet
8. integrera samtliga bedömningar,
9. fastställa policy och mål för förvaltningen samt strategi för att uppnå målen,
10. sammanställa planen,
11. implementera, övervaka, granska och revidera planen.” (Lindblad 2010, bilaga 3)

En matris för olika värden, vilka antikvarien ska kunna använda som mall föreslås också. Där nämns bland annat liturgiska värden. [se bilaga 2]

I Robertssons förundersökningsmodell ska antikvarien dokumentera brukare och boendes värderingar, krav och behov. Det som skiljer Lindblads modell från Robertssons är att antikvarien i Lindblads tar hjälp av de berörda personerna för att dokumentera kulturarvets värde.

I en undersökning av Johanssons och Olofssons använder Lindblads modell som metod, *Delaktighet i praktiken – metodutveckling avseende kulturbeskrivning av kyrkor byggda efter 1939* (2011), för att se hur den fungerar i verkligheten. Fokus är att inkludera intressenterna i utformningen av värdebedömningen och man anser att det givit en bredare och rikare syn på kyrkans värden. Vinsten i detta står främst i de diskussioner som uppkommer i en större grupp. De slutliga resultaten skiljer sig inte nämnvärt från de kulturhistoriska karaktäriseringar som är utformade efter Schwanborgs modell, skriver Johansson och Olofsson. De menar att den stora skillnaden är att de så kallade generella värdena som ofta förbises, är viktiga, och de blir då inkluderade och redovisade i värdebedömningarna. Johansson och Olofsson uttrycker sitt tvivel till att metoden fungerar som det jämförande hjälpmedel den är tänkt. Främst för att det blir subjektiva värden som inkluderas, och att den diffusa begreppsapparaten är abstrakt [troligen åsyftas begreppen i Lindblads värdematrix]. (Johansson och Olofsson, 2011 s.20f)

De föreslår i rapporten en reviderad arbetsmodell enligt följande.

1. Utse arbetsgrupp och identifiera intressenter.
2. Förstå platsen och träffa intressenter.
3. Definiera och motivera platsens värden.
4. Upprätta värdebedömning.
5. Kommunicera och integrera.
6. Revidera när så behövs.” (Johansson och Olofsson, 2011 s.22f)

Med förståelse för platsen menas att antikvarien använder sig av litteratur och arkivinformation om platsen, men det är även viktigt att förstå användningen och tala samma språk, skriver de. Definition och motivering av platsens värde görs av en antikvarie utifrån kulturhistoriska värden och intressenternas synpunkter, de föreslår att antikvarien ska använda sig av Svenska kyrkans värdematrix, vilket troligen innebär Lindblads värdematrix. (Johansson och Olofsson, 2011 s.22f)

Det som skiljer Johanssons och Olofssons revidering av Lindblads modell från ursprunget är att antikvarien först definierar intressenter och sedan beskriver kyrkan. Istället för tvärtom där man först beskriver och sedan med intressenter, värderar. I båda modellerna är det i slutändan antikvarien som utför urvalet för vilka värden som ska dokumenteras.

4.3. Analys av kulturvårdens förhållningssätt till vård av kyrkor

Kulturminneslagen är från 1980-talet då immateriella kulturarv inte var etablerat på samma sätt, men ordet kulturhistoriskt värde används i KML, likaså karaktär. För man in nya aspekter i de gamla orden, så som immaterialitet, finns det inget hinder i lagen för att bevara dem, även om det inte specifikt står att man ska göra det. Enligt Svensk författningssamling har således kyrkobyggnaderna skydd i KML. Wejryd skriver i yttrandet om konventionen om skydd för immateriellt kulturarv även något om hur Svenska kyrkan anser att KML och de immateriella kulturarven fungerar ihop. Den formulering som finns idag skyddar bara de materiella kulturarven, menar han. Om Sverige ska uppfylla konventionens krav bör lagen skrivas om, eller praxis förändras, menar Wejryd. Samtidigt framhåller han att lagen skyddar de kulturhistoriska värdena och inte byggnaderna i sig, så en ändring i praxis bör räcka. (Wejryd 2010, yttrande till kulturdepartementet)

I plan- och bygglagen framförs att det är viktigt att byggnaden ska fylla sin funktion. Att byggnaden ska vara lämplig för sitt ändamål är i kyrkobyggnadernas fall relevant då kravet på bevarande av karaktären kan hindra byggnaden från att vara lämplig för sitt ändamål.

Riksantikvarieämbetet [Schwanborg] menar att det är viktigt att församlingar har kunskap om kyrkornas kulturhistoriska, konstnärliga och tekniska förutsättningar, eftersom det är församlingarna som förvaltar byggnaderna. Det omvända förhållandet, att kulturvårdsaktörer ska ha kunskap om församlingarnas och liturgiins förutsättningar, kommenteras inte. Detta trots att hon pekar på att kyrkomiljön ger upphov till andliga upplevelser genom gudstjänst, förrättningar och andakt. De andliga skäl som är orsak till att konsten, musiken och byggnaden ser ut som den gör förbises. Om kulturvårdsaktören besitter kunskaper om församlingarnas syn på kyrkan och de föremål som ger upphov till de andliga upplevelserna, är det möjligt att agera på ett sätt som främjar intressentens behov.

Kulturvårdsaktörer fattar beslut och beskriver kyrkorna. Dess arbetsmetoder är formade för att bevara kyrkornas kulturhistoriska arv. Hur innefattas då de immateriella arven? Något som ska vara ett hjälpmedel i vården av kyrkobyggnaderna är en kulturhistorisk karaktärisering och bedömning. Hur dessa ska utformas beskrivs i handledningen från år 2002 av Schwanborg. Av de tio punkter som utifrån Schwanborgs skrift ska finnas i karaktäriseringarna är enbart en relevant, i fråga om liturgiska värdena, nämligen avspiegling av olika epokers gudstjänstliv och liturgi. De övriga nio punkterna berör materiella arv. Av de generella värdena är åtta av nio immateriella. Schwanborg skriver att de generella värdena ska vara en självklar utgångspunkt vid bedömning och ska vara en del i en heltäckande bedömning. Det kan vara enklare att ta hänsyn till de materiella värdena och de värden som finns uttryckta i karaktäriseringen vid bedömning eftersom de generella värdena är just generella och inte unika eller karaktäriserande enligt Riksantikvarieämbetets modell för karaktärisering av kyrkor. Verkligheten torde vara sådan att de ”generella” värdena visar sig i olika delar av kyrkorummet, och vad, var och

hur är individuellt för alla kyrkor. Många av de så kallade generella värdena är högst individuella.

Att kyrkobyggnaden är ett landmärke och karaktärsskapande för bygden, att den har stått oförändrad på samma plats trots andra stora förändringar i samhället, gäller så klart många kyrkobyggnader. Det är dock individuellt på *vilket sätt* den är ett landmärke, vilken del av kyrkobyggnaden det gäller, om det bara är tornet eller hela kyrkobyggnadens siluett, eller om det är någon annan specifik del av byggnaden. Det krävs en definition av vad som behöver bevaras för att beakta landmärket och karaktären vid bedömning. I stort sett alla generella värden är egentligen individuella i sitt uttryckssätt. De flesta kyrkobyggnaderna besitter generellt de här värdena, men de kan skilja i detalj. För att bevara dem bör det specificera vilka de är, och hur de framstår i kyrkobyggnaden.

Att kyrkan är ett tidsdokument som berättar om olika epokers kyrkliga, politiska, ekonomiska och sociala förhållanden, gäller också många kyrkobyggnader, men att bara kort nämna räcker inte. På vilket sätt berättar den, vilken tid berättar den om och vad berättar den? Inte minst vad är det som berättar? Att kyrkan har ett lokalhistoriskt värde, att det är sockencentrum och en offentlig byggnad som speglar traktens historia är också olika för olika kyrkor. Alla trakter har olika historia. Vad speglas, på vilket sätt berättar kyrkobyggnaden om traktens historia. I vilken materiell del av kyrkobyggnaden finns denna berättande egenskap? Vad är det som ska bevaras? Liknande frågor går att ställa om de flesta generella värden som enligt Schwanborg inte behöver inkluderas i karaktäriseringarna, som att byggnaden är skapad av gemensamma resurser, att kyrkobyggnaden speglar olika tiders ideal och bildspråk. Även att den genom arkitektur och utsmyckning speglar kyrkans förkunnelse och bibelns berättelser och därmed speglar olika tiders andliga liv och trosföreställningar, behöver specificeras. Det är det som benämns liturgihistoriska värden i denna uppsats. Även om det är ett generellt värde som inte behöver karaktäriseras är det likt allt annat, svårt att bevara det om ingen specifikation om vad rummet speglar finns. Karaktäriseringarna behöver även innehålla en uppräknig över vilka delar av arkitekturen och utsmyckningen som speglar de olika tidernas andliga liv och trosföreställningar, om dessa ska inkluderas i förvaltandet.

De finns punkter som möjligen kan betraktas som just generella värden. De tre punkterna är i stort sett enbart immateriella och till synes mycket svåra att se en materiell förankring till och svåra att definiera. De är också de som är mest immateriella, enligt konventionen för immateriellt kulturarv.

- Kontinuerligt användande i ursprunglig funktion.
- Symbol för trygghet, kontinuitet, och förankring i tillvaron.
- Rum för livets högtider.

Den övergripande byggnadsvårdsprincipen presenterad av Riksantikvarieämbetet genom Robertsson är inte aktuell i fråga om immateriella kulturarv. Allt byggnadsvårdsarbete ska präglas av respekt för originalet, dess kulturvärden och de människor som berörs därav och originalet är, enligt Robertsson, alltid är en byggnad eller miljö. Den ska föras vidare utan att kulturvärdena förvanskas. I fråga om immateriella kulturarv bör det snarare vara omvänt. Om kulturarvet är immateriellt, borde även det kunna ses som ett original, vilket kan vara knutet till något materiellt. Då bör kulturvärdena föras vidare utan att det materiella förvanskas. Prioriteringen borde vara omvänd i fråga om immateriella kulturarv.

Men konsekvenserna torde bli desamma.

Momenten i Robertssons förundersökningsprocess liknar dem i Schwanborgs karaktäriseringsmodell. Men det finns skillnader, och den tydligaste är de sociala aspekterna och brukarsynpunkter. Som brukare är det i högsta grad relevant vad församlingarna själva vill med sina kyrkobyggnader, och vilka värden de ser i dem.

Robertssons förundersökningsprocess och fem pelare är beskrivningar av materiell karaktär, trots att även det immateriella kan sätta spår och lager. De immateriella lagren blir väldigt uppenbara i fråga om liturgiska värden, och dessa kan inte hanteras utifrån de fem pelarna för god byggnadsvård.

Lindblads undersökning visar att Riksantikvarieämbetets modeller av Unnerbäck och Schwanborg används i hög grad för att skriva karaktäriseringarna även om de uttryckligen inte är tänkta för detta. Unnerbäcks text är skriven för vård av profana byggnader, inte för kyrkor. Ändå används den i framtagningen av kulturhistoriska karaktäriseringar trots att till exempel Schwanborgs modell är mer lämpad för ändamålet. I Unnerbäcks modell finns ord på den komplexa värld man ska karaktärisera och det är, kan hända, lätt att ta till Unnerbäcks begreppsvärld när inga andra ord finns.

De sociala värdena och brukarperspektivet har större roll i Robertssons handledning, men den används inte lika frekvent som de övriga två i karaktäriseringsarbetet. Inte heller finns något sätt att väga in dessa aspekter i dagen modeller, därför blir brukarperspektiv och i förlängningen de immateriella kulturarven förbisedda.

Utifrån Lindblads undersökning kan konstateras att karaktäriseringar och värderingar som görs utifrån rådande normer ger ett otillräckligt resultat. Antikvarien utesluter ofta lokala, immateriella, sociala och upplevelsebaserade värden i karaktäriseringarna. Lindblad konstaterar även att karaktäriseringarna inte används på det sätt de är ämnade, som grund för vård- och underhålls planering.

I de arbetsmodeller som föreslås av Lindblad och Johansson och Olofsson finns ambitionen att inkludera brukaren på ett nytt sätt. Det som skiljer är att Johansson och Olofssons modell borde vara ett bra sätt att inkludera bland annat de liturgiska värdena då antikvarien tillsammans med brukaren värderar och det bland intressenterna borde ingå representanter från de aktiva i församlingarna. Ändå skriver Johansson och Olofsson att resultaten inte skiljer sig nämnvärt från vad som tidigare dokumenterades vid användandet av Schwanborgs modell. Vad beror det då på? En möjlig tolkning är att antikvarien i sin subjektiva bedömning ändå väljer att inte inkludera användarens intressen eller att den inte förstår vad som är viktigt för denne eller möjligen att antikvarien inte har ord för att uttrycka det. Som Johansson och Olofsson skriver anser de att Lindblads värdematris är diffus. I Lindblads matris finns liturgiska värden och liturgihistoriska värden inkluderade, men hur ska antikvarien kunna använda dem om denna inte vet vad det innebär?

Kort sagt, enligt de lagar och rekommendationer som finns inom kulturvårdsområdet finns ett utrymme för att inkludera det immateriella kulturarvet, de liturgiska värdena i detta fall. Men det finns ingen metod för att hantera dem och det gör det svårt att definiera dem och förvalta dem.

5. RELATIONEN MELLAN KULTURVÅRDEN OCH SVENSKA KYRKAN

Svenska kyrkans syn på sina byggnader, de liturgiska värdena, och funktionsbehovet behöver fungera tillsammans med de kulturvårdande principerna både för materiella och immateriella kulturarv. I detta kapitel behandlas detta teoretiskt. Vad som i praktiken sker lämnas åt kapitel 6.

5.1. Finns en motsättning?

Det första man bör fråga sig är huruvida Svenska kyrkans och kulturvårdens förhållningssätt fungerar tillsammans. Karl Johan Eklund var tidigare länsantikvarie i Uppsala län, och en av de som deltagit i det arkitektseminarium som ägde rum i Uppsala år 2003, och resulterade i antologin *Gamla kyrkorum i en ny tid* (2004). I den antologin skriver han:

”Det brukar påstås när det blir diskussioner i kyrkoärenden, att det är en konflikt mellan antikvarier och församlingen i fråga. Jag vill bestämt hävda att det oftast inte är så enkelt. I regel handlar det om motsättningar mellan antikvarie och arkitekt eller församlingspräst och antikvarie. Med den kunskap vi antikvarier har och med den skolning vi har fått, som går ut på så små och stillsamma förändringar som möjligt, sammanfaller våra ambitioner ofta med församlingsbornas.” (Eklund, i Granberg 2004, s.48)

Att antikvariernas skolning med stillsamma förändringar sammanfaller med församlingens stärks av Grans undersökning i Norska Ålgård. Den visar att församlingsborna vill behålla sin kyrkobyggnad som är rivningshotad. De har privata band till händelser i kyrkobyggnaden och vill därför inte förändra. (Gran, 2007)

5.2. Reglering mellan parterna

Det finns regleringar mellan staten och Svenska kyrka som gjordes när Svenska kyrkan skiljdes från staten vid millennieskiftet. Det är 12 punkter som ska reglera förhållandet mellan de båda parterna. Schwanborg [Riksantikvarieämbetet] presenterar denna lista på ett sätt som ger intryck av att punkterna är en överenskommelse mellan de två parterna, (Schwanborg, 2002 s.6f) medan Hössjer Sundman [Svenska kyrkan] påpekar att de inte är formellt antagna av någon av parterna. (Hössjer Sundman, 2007 s. 136) Listan publicerades första gången i *Fädernas kyrkor - och framtidens* 1996, den återges nedan:

- ”- Kyrkorna är ett kulturarv som tillhör alla och skall bevaras åt kommande generationer.
- Kyrkorna är levande gudstjänstrum och ett ovärderligt kulturarv.
- Kulturmiljövårdens uppdrag är att företräda det allmänna vad gäller bevarande av kulturarvet och att i detta arbete göra en avvägning mot församlingens intressen.
- Kyrkan ska respekteras som ”ett heligt rum” för högtid och stillhet - ett rum för gudstjänst och kyrkliga handlingar: dop, konfirmation, vigsel och begravning.
- Kyrkan skall respekteras som ett levande kulturarv där den i obruten kontinuitet bestående funktionen har ett värde i sig.
- Kyrkan skall respekteras som ett historiskt dokument.

- Kyrkan skall respekteras som ett arkitektoniskt monument.
- Hanteringen skall grunda sig på en sammanvägd bedömning av kyrkans uppgift att samla till gudstjänst och högtid å ena sidan samt kyrkans historiska, arkitektoniska och estetiska värden å den andra. Bedömningen skall ge underlag för ställningstaganden både i stort och vad avser de enskilda detaljerna.
- Hanteringen skall ske utifrån en helhetssyn på objektet.
- Grundläggande principer för god byggnadsvård skall alltid gälla. Det innebär
  - att visa respekt för originalet
  - att verka för reversibla åtgärder
  - att använda adekvata material och metoder
  - att ställa krav på kvalitet i material och utförande
- Estetiska omgestaltningar ("smakrestaureringar")bör bedömas restriktivt men kan komma i fråga exempelvis i en i flera etapper förvanskad kyrka av låg estetisk och antikvarisk kvalitet. Kraven på god arkitektonisk och estetisk gestaltning skall då ställas högt.
- Kyrkorna skall vara väl dokumenterade. Därvid skall utgångspunkten vara
  - att dokumentationen skall kunna ge underlag för en rekonstruktion i händelse av exempelvis brand
  - att kyrkan i princip skall bevaras för all framtid. Därför skall dokumentationen av åtgärder, metoder och material kunna ge tillräckligt underlag för det framtida underhållet
  - att kyrkorna i sig är värdefulla kunskapsbanker. Dokumentation av murverk, konstruktioner, snickerier, målningar, inventarier etc. skall syfta till att ta tillvara och sprida kunskapen.” (Schwanborg, 2002 s.6f)

5.3. Analys av relationen mellan kulturvården och Svenska kyrkan

5.3.1. Analys av relationen mellan kulturvården och Svenska kyrkan

Utifrån Eklunds uttalande som återges ovan kan man dra några slutsatser, dels att det förekommer konflikter mellan antikvarie och arkitekt, eller församlingspräst, dels att antikvariernas ambitioner ofta sammanfaller med församlingsbornas. Vad innebär det då? Vad är det för skillnad på församling, och församlingsbor? För vem görs förändringen? Vem är den egentliga brukaren? Skiljer det på vad Svenska kyrkan och liturgerna vill och vad församlingsborna vill? Församlingsbor är bara relevanta i fråga om de liturgiska värdena om de samtidigt är gudstjänstbesökare. För de som bor i en församling och sporadiskt är i kyrkan, kan, utifrån Grans undersökning konstateras att de gärna vill att allt ska vara som det alltid har varit. (Gran, 2007)

För denna undersökning är inte församlingsbornas åsikter de relevanta, utan de som använder kyrkobyggnaden mer än ett fåtal gånger om året och som faktiskt är beroende av den för sin religionsutövning. Av Eklund framgår att det förekommer motsättningar mellan antikvarier och församlingspräster, vilka onekligen är en tydligare representant för Svenska kyrkan och dess behov, än någon som besöker kyrkan ett fåtal gånger om året, eller i livet. Med detta menas inte att de inaktiva som bor i församlingen ska försummas utan bara att de inte blir relevanta i denna undersökning i liturgiska frågor och ett direkt

brukarperspektiv. Att riva en kyrkobyggnad som Grans undersökning berör, står naturligtvis inte i proportion med att förändra något i kyrkobyggnaden, till exempel avlägsna några bänkrader, men det beaktansvärda är att det är just de som inte besöker kyrkan som vill bevara byggnaden. Det innebär att församlingsbor och antikvarier har liknande värderingar, medan de mer religionsutövande i Svenska kyrkan är mer förändringsvänliga.

I dokumentet mellan Svenska kyrkan och staten [som presenterats i kap 5.2.] framkommer till viss del den syn som finns på kyrkan som begrepp. En brist i denna lista är att ordet kyrka används, när man enbart syftar på det materiella, som kyrkobyggnaden och dess inredning. Ordet kyrka är ett starkt ord som har en vid och symboliskt betydelse för många, det står även så i kyrkoordningen. Det gäller framförallt när det står att kyrkan ska respekteras som ett historiskt dokument och monument. *Kyrkan* i dess andra meningar kan aldrig vara dokument eller monument, då den antingen är immateriell, symbolisk eller en samling människor. Det är förvisso inget som missuppfattas i just de här fallen men det gör att det är svårt att avgöra vad som egentligen åsyftas i det övriga punkterna när flera tolkningar av ordet är möjliga. Det finns heller inget som säger att man vid författandet av punkterna hade en gemensam bild av vad *kyrka* innebär.

Den andra bristen i de här punkterna är att orden ”kyrkan skall respekteras som (...)” i flera fall används, medan det i andra fall står ”kyrkan är(...)” Det är skillnad på att vara något och att respekteras som något, vilket gör att ordvalet direkt sätter det som är över det som ska respekteras som. Kyrkan ska respekteras som heligt rum, och ett levande rum där den kontinuerliga funktionen har ett värde, enligt listan. Kyrkan är ett kulturarv som ska bevaras, vilket alltså kan tolkas som att kulturarvet ställs högre. I punkten ”Kyrkorna är levande gudstjänstrum och ett ovärderligt kulturarv.” jämföras förhållandet. Det kan även tolkas som just det levande gudstjänstrummet är kulturarvet.

Övriga punkter i listan gäller hanteringen av kulturarven. Till exempel ”Kulturmiljövårdens uppdrag är att företräda det allmänna vad gäller bevarande av kulturarvet och att i detta arbete göra en avvägning mot församlingens intressen”. Om denna punkt är aktuell även efter ratificerandet av Unescos konvention för immateriellt kulturarv ska kulturvården även företräda det kontinuerliga användandet och främja det föränderliga i rummet. Hanteringsfrågorna handlar sammanfattningsvis om att se en helhet och göra avvägningar mellan de olika intressen som finns i förvaltningsfrågorna om kyrkobyggnader. Det finns även ett stort materiellt fokus i de här punkterna.

3.3.2. Brukarperspektivet

Att det finns ett värde i det kontinuerliga användandet i sin ursprungliga funktion är ett viktigt värde enligt Riksantikvarieämbetets förhållningssätt som berör kyrkobyggnader. Likaså ett argument för förändring av kyrkobyggnaderna för Svenska kyrkan. Även om man utifrån detta *generella värde*, som kulturvården inte kan ansvara för, kan man hjälpa till att forma kyrkorummen så att det kontinuerliga användandet kan fortgå. Även det kontinuerliga användandet syns i kyrkorummet genom olika tiders liturgiska avtryck, och genom förändringar i kyrkorummet. Vilka tecken på det kontinuerliga användandet som finns är inte något som behöver dokumenteras enligt Riksantikvarieämbetets handeldningar. Det är inte heller något som Svenska kyrkan strävar efter att bevara.

6. EXEMPELSTUDIER

I detta kapitel presenteras tre exempel, i syfte att undersöka hur arbetsmetoderna och kulturvårdens syn på kyrkor fungerar ihop med de olika församlingarnas önskan att förändra sina kyrkorum. Alla de förslag som framförs i dessa exempel är ämnade att förbättra kyrkobyggnadernas användbarhet. Exempelen fungerar också som en undersökning av hur de liturgiska värdena [som presenterats i kapitel 2] bevarats, försvunnit, förändrats eller förstärkts genom dessa åtgärder.

De tre exemplen skiljer sig från varandra, därför presenteras de med fokus på de fysiska områden i kyrkorummet där förändringen sker.

Mycket kommunikation och korrespondens mellan de olika parterna har ägt rum under de här processerna. Här presenteras dock bara de formellt dokumenterade delarna.

6.1. Sofiakyrkan i Jönköping

Sofiakyrkan i centrala Jönköping är en nygotisk kyrkobyggnad från slutet av 1800-talet. Den förändring som undersöks här gäller placeringen av tre konstverk i koret. Konstverken är målade träreliefer av konstnärerna Magnus Persson och Agneta Gussander. Sofiakyrkan ligger i Jönköpings län, således är det Jönköpings Länsstyrelse som i förstahand beslutat i frågorna och Jönköpings läns museum som gjort den kulturhistoriska karaktäriseringen. Karaktäriseringen är utförd år 2005 och den undersökta processen pågår under åren 2008-2009.

6.1.1. Historisk bakgrund om Sofiakyrkan

Sofiakyrkan i Jönköping ritas av Gustaf Dahl, och uppförs under åren 1885-1889. [Se fig. 1.] Hela kyrkobyggnaden är i nygotisk stil. Följande händelser i Sofiakyrkans historia har påverkat koret direkt eller kan indirekt ha påverkat koret genom att förändra upplevelsen. (Sörensen, 2005)

Kort efter kyrkans uppförande tillkommer glasmålningarna i koret. De kommer från München och är tillverkade av F.X. Zetter. Runt sekelskiftet 1900 får man den nuvarande dopfunten av ek, tillverkad av D. Lindahl i Kosta. År 1932 tillkommer en dopskål med fat. (Sörensen, 2005)

Under åren 1952-1953 pågår restaurering av hela kyrkobyggnaden. Vid denna restaurering får kyrkorummet en mer dämpad färgsättning. I samband med restaureringen ger församlingen ut en minnesskrift som heter *Kring Sofiakyrkan i Jönköping inför kyrkans återinvigning efter restaureringen anno domini 1952* (Thulin 1952). I den beskrivning av kyrkobyggnaden som finns i skriften, beskriver David Estborn kyrkobyggnadens behov av restaurering. Han beskriver byggnadens nygotiska stil med hög spira och höga valv men antyder samtidigt att de tidspräglade järnpelarna, cementornamentiken och de stora kalla fönstertyorna inte är till kyrkans fördel. (Estborn i Thulin 1952, s. 31) Estborn beskriver också ett första förändringsförslag som innebär en ganska stor förändring i kyrkorummet. Detta förslag antas inte och istället väljs en lösning som inte innebär lika stora förändringar, eftersom det anses att stildragen bör bevaras. (Estborn i Thulin 1952, s. 33f)

"Kyrkans arkitektur borde i allt väsentligt lämnas orörd. Den är ett monument från sin tid och bör bevaras som sådant. Valv, pelare och takkonstruktion borde därför bibehållas oförändrade. Men kyrkan borde genom restaureringen göras till ett varmt, ändamålsenligt och vackert

gudstjänstrum." (Estborn i Thulin 1952, s. 33f)

Under restaureringarna förses fönstren med innanfönster som enligt Estborn ger kyrkan ett varmare och behagligare ljusinsläpp. Bänkarna görs bekvämare och får, som han säger, "ett lugnare utseende". Några tvärställda bänkar framför koret avlägsnas, altare och altarring flyttas fram och höjs något. (Estborn i Thulin 1952, s. 37f) Att altaret flyttas och höjs är enligt Hyltén-Cavallius förmodligen främst av estetiska och akustiska skäl. (Hyltén-Cavallius i Thulin 1952, s.53)

Komminister Folke Hyltén-Cavallius berättar även om hur kyrkorummet ansågs vara fult före restaureringen. Han berättar om en präst som på besök i Jönköping deltagit i en högmässa i Sofiakyrkan. Han hade därefter sökt upp de tjänstgörande prästerna och sagt "jag häpnade, för här fanns ju faktiskt ingenting, som är vackert". Till svar fick han "jo, här finns någonting, som alltid är vackert. Och det är gudstjänsten." (Hyltén-Cavallius i Blomquist, 1952 s.51f) Samma typ av kommentar finns i skriftens inledning, där kontraktsprost Blomquist framhäver kyrkans funktion som det vackra i rummet.

"Vilken söndag den [nyinvigningen] än kommer att äga rum, kommer kyrkan att framstå i förskönad och förnyad gestalt, färdig att mottaga sin bästa prydnad, den som ingen yttre restaurering kan ersätta, en levande gudstjänstfirande menighet. Som en värdig och vacker ram skall den stå omkring det som nu börjar leva och röras där inne. Liturgiord och toner, dess färger och former smälter harmoniskt samman med vad konst och gediget hantverk skapat till rummets skönhet." (Blomquist i Thulin 1952 s.5f)

På 1980-talet målas kyrkobyggnaden delvis om invändigt, man rengör invändigt, lagar cementmosaikgolvet och avlägsnar övergolvet i norra koret. Under 2000-talet restaureras och monteras fönstren på rostfria ramar. Stålkolonnerna målas om och dess förgyllning rengörs. År 2005, när den kulturhistoriska karaktäriseringen och bedömningen skrivs pågår en omfattande inre restaurering. Det innebär bland annat total ommålning, nya förrådsutrymmen och demontering av bänkar. (Sörensen, 2005 s. 12f)

6.1.2. Kulturhistorisk bedömning för Sofiakyrkan

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning (2005) skrivs av Mattias Sörensen från Jönköpings läns museum. De generella värden som lyfts fram i den kulturhistoriska karaktäriseringen är kyrkobyggnadens egenskap som landmärke i staden, genom att den har spetsig spira och uttrycksfull fasad. Även parkområdet omkring byggnaden betonas viktigt i egenskap av upplevelsebild av kyrkobyggnaden. (Sörensen, 2005 s.11)

I karaktäriseringen framhävs även de nygotiska dragen. Vad gäller interiören, beskrivs de viktigaste karaktärsdragen vara stor volym och spetsbågar. Rummets nya kulör sägs accentuera arkitekturen och detaljerna. (Sörensen, 2005 s. 6) I den kulturhistoriska bedömningen finns flera karaktärsdrag beskrivna. De som berör, eller kan beröra koret är den konsekvent och välhållna nygotiken och välbevarade interiören med små förändringar. De förändringar som är genomförda syftar till att förstärka arkitekturen och nygotiken, de är läsbara och ordnar sig i stilen. Sofiakyrkan har ett gammalt formspråk, det nygotiska, som möter en modern byggnadsteknik. Delar av kyrkobyggnaden är av till sin konstruktion bland de första i landet, nämligen masverken av cement. Rummet har föremål från en tidigare kyrkobyggnad och nyare föremål som skänkts av olika personer. Glasmålningarna präglar koret och är en viktig del av upplevelsen. (Sörensen, 2005 s.11)

6.1.3. Förändringsprocess gällande tre konstverk i Sofiakyrkans kor

Den förändring vars beslutsprocess finns presenterad nedan gäller tre konstverk som församlingen vill ha i koret. [Se fig. 2.]

September 2008, församlingen ansöker om tillstånd

Församlingen ansöker om tillstånd för tre nya bildtavlor i Sofiakyrkans kor. I en bilaga till ansökan beskrivs bakgrund och den funktion bilderna kommer få. Efter långt samarbete mellan församlingen och Magnus Persson [konstnär] för att skapa konstverk med motiv som är ”mer ändamålsenliga och aktuella – bilder med aktualitet i vår tid – bilder som talar till människan idag” att pryda kyrkorummet med. Magnus Persson och Agneta Gussander utformar, under kontinuerlig kommunikation med kyrkorådet, de tre aktuella konstverken. I en bilaga till ansökan presenteras en tanke där bilderna representerar barn, kvinnor och män. De knyter an till dopet och nattvarden. Konstverken utformas så att de ska passa i kyrkorummet, genom att använda ett symboliskt innehåll och referenser till äldre kristet måleri och förgyllningar. Det står även att bilderna är lätta att avlägsna och att de inte syns förrän man är nästan framme vid korabsiden. Tanken är att bilderna ska placeras närmast dopfunten för att ge en intimisering och en känsla av ett ”rum i rummet”. De ska även ha en pedagogisk funktion samt kunna fungera som meditationstavlor. I ansökan framgår att det redan är konstaterat att Länsstyrelsen och läns museet har en annan mening om konstverkens placering än vad församling och konstnärer har. (Ansökan 20080905, ansökan gällande konstnärlig utsmyckning i Sofiakyrkans kor, bilaga till ansökan 20080327)

September 2008, Länsstyrelsen avslår ansökan

Motivering till att Länsstyrelsen i Jönköpings län avslår ansökan om konstnärlig utsmyckning i Sofiakyrkan, är att man under tidigare restaurering [2005] haft en gemensam [församling, Länsstyrelse och länsmuseum] målsättning att skapa en funktionell och gestaltningsmässigt harmoniserande helhet. Ett annat argument är även att församlingen inte sagt något om konstverken medan man gemensamt planerat inför förändringen under år 2005. Länsstyrelsen menar också att utsmyckningen inte stämmer överens med den ambitionen, samt att bilderna utmärker sig för mycket och avviker från formspråk och karaktär, på ett utmärkande ställe i kyrkorummet. Att de nya bilderna kommer att konkurrera med altarpuppans och fönstermålningarna som är kyrkorummets visuella centralpunkt används även som argument. Länsstyrelsen anser även att den befintliga möbleringen kring dopfunten uppnår det intimare rum, som församlingen i ansökan menar att konstverken ska skapa. (Beslut rörande ny konstnärlig utsmyckning i Sofiakyrkan i Jönköpings kommun och län, Växjö stift, 20080912) [Se fig. 3.]

Oktober 2008, församlingen överklagar till länsrätten

Församlingen överklagar Länsstyrelsens beslut, och tillägger att kyrkobyggnaden är ett levande rum som ska utvecklas. Det står även att de bildliga uttrycken är få och bör kunna bli fler. Att olika tiders särskilda uttryck är en viktig del av kyrkorummet poängteras också. Det beskrivs även tydligt att bilderna avviker från formspråket och placeras därför så att de inte ska konkurrera med altarpuppans och fönstermålningarna. Den liturgiska funktionen med ett ”rum i rummet” och bildernas motiv som kan knytas till dopet och andra händelser i koret framlyfts även i överklagan. (Överklagande av beslut 2008-09-12, 20081007)

November 2008, yttrande från Växjö stift till länsrätten

I yttrandet från Växjö stift till länsrätten, beskrivs att den senaste renoveringen var för att skapa en ”överenskommelse” mellan den ursprungliga karaktären och funktionaliteten för nutida kyrkogudstjänst. Som svar på Länsstyrelsens bedömning att konstverken avviker från rummets karaktär och att de kommer att utgöra en konkurrens till andra delar i koret menar stiftet att de blir en del av det liturgiska i rummet. (Yttrande från Växjö stift angående överklagande av Länsstyrelsens beslut, 20081119)

”Kyrkorummets liturgiska bildprogram har nu utökats med pannåer i koret, placerade som lösa tavlor i tre av de södra blindnischen som skapar korets arkitektoniska uppbyggnad. Tanken är att ge en visuell upplevelse av korets andliga värld. Dopet och nattvardens sakrament tolkas i de tre bilderna. Den kyrkliga konsten har som främsta syfte att tjäna församlingens ändamål. Allt sedan kyrkorna började byggas har de i olika former försetts med visuella framställningar av det kristna budskapet. Ofta betraktar vi detta som konst och oftast av mycket hög konstnärlig nivå. Kyrkobyggnadernas kulturhistoriska värde består idag till väsentliga delar av denna kyrkliga bildvärld.” (Yttrande från Växjö stift angående överklagande av Länsstyrelsens beslut, 20081119)

Man menar från stiftet även att konstverken inte konkurrerar med äldre föremål i koret utan att de istället bildar en enhet med rummets arkitektoniska gestaltning. Dessutom menar man att Länsstyrelsen inte ska bedöma huruvida funktionerna fungerar, utan låta församlingen avgöra de pastorala frågorna. I denna församling finns en brist i funktionen, som önskas vill lösas. Länsstyrelsen tar i beslutet inte heller hänsyn till den syn Svenska kyrkan har på sina föremål, menar stiftet. (Yttrande från Växjö stift angående överklagande av Länsstyrelsens beslut, 20081119)

”Ställningstagandet att konstnärlig utsmyckning skall anses som underordnad det rumsliga formspråket, saknar stöd i kyrkans bildsyn. Svenska kyrkans bild- och rumsuppfattning syftar till att bevara det kyrkliga kulturarvet genom en levande och utvecklande gudstjänst. Det blir av detta naturligt att tillkommande bilder eller konstföremål präglas av nutiden. (...)Växjö stift anser det var [sic!] ställt utom allt tvivel att Sofia församlings önskan om tre andliga bilder i nutida konstnärlig anda tillför församlingen väsentliga liturgiska värden och dessa medför en positiv utveckling av kyrkorummets brukande och därigenom också dess kulturvärden och arkitektoniska kvalité. Då brukandet är den viktigaste faktorn för bevarandet i kulturminneslagens mening måste detta tillmätas stor betydelse vid tillämpningen av lagen.” (Yttrande från Växjö stift angående överklagande av Länsstyrelsens beslut, 20081119)

[Se fig. 4, 5 och 6]

November 2008, yttrande från Jönköpings läns museum till länsrätten

I yttrandet från läns museet läggs stort fokus på restaureringen som utfördes år 2005. Där framhålls att om församlingen uttryckt detta önskemål redan när hade möjlighet att göra om kyrkobyggnadens helhet, hade det varit lättare att anpassa konstverken till rummet. Tavlorna är inte lämpade för det aktuella kyrkorummet menar läns museet. Fokus ska vara på det symmetriskt placerade altaret. Om församlingen ska ha ny konst i kyrkorummet ska den spegla den tid den tillkommit i, och de aktuella tavlorna anses vara traditionella i sin utformning. Läns museet håller inte med församlingen om att kyrkan är bildfattig utan menar att de liturgiskt viktiga inventarierna och glasmålningarna är del av kyrkans rika

dekoration. Samtidigt framhålls att församlingen valt bort intimitet då de valt att ha dopfunten i koret istället för i det avskilda dopkapellet. (Yttrande i mål nr 1862-08, Jönköping Sofia församling/Länsstyrelsen i Jönköpings läns museum, angående kulturminneslagen i fråga om ändring i kyrkobyggnads interiör, 20081128)

December 2008, yttrande från Länsstyrelsen till länsrätten

I Länsstyrelsens yttrande används samma motiv som i beslutet från september, och de kommenterar även att brukandet är viktigt för det långsiktiga bevarandet, men att man redan gjort förändringar för brukandets skull. (Yttrande gällande överklagande av Länsstyrelsens beslut den 12 September 2008, Länsstyrelsen i Jönköpings län 20081215)

Mars 2009, dom från länsrätten

I en dom från länsrätten avslås överklagan med hänvisning till Länsstyrelsens beslut. Syftet för 2005 års renovering var att den skulle överensstämma med den ursprungliga karaktären, vilken kommer att brytas med de nya konstverken, som också kommer att konkurrera med altare och fönstermålningar. Det bryter korets karaktär, stil och symmetri. Sofiakyrkans kulturhistoriska värde minskas och interiörens utseende förvanskas liksom karaktären i den mening som avses i 4 kap 2§ KML. (Dom Mål nr 1862-08 länsrätten i Jönköpings län, 20090302)

Mars 2009, församlingen överklagar till kammarrätten

I överklagan till kammarrätten framhålls att trots att det brustit i kommunikationen mellan församling och Länsstyrelse tidigare i ärendet, borde inte de tre konstverken förändra kyrkorummets karaktär så att det finns skäl att hindra dem. Det kommenteras att Sofiakyrkan är en levande kyrka och inte en museikyrka, och att en sådan speglar sin samtid. Återigen kommenteras att tavlorna knappt syns om man inte befinner sig i koret, och att kyrkoprydnaderna inte bryter sönder helheten i koret. Församlingen visar även sin förvåning över att Länsstyrelsen uttalat sig över hur användbarheten i kyrkorummet påverkas av tavlorna.

”Länsrätten tycks ha gjort en bedömning av om ett avlägsnande av korprydnaderna [vid tillfället är de tre konstverken på sin plats i koret efter en provhängning, därav avlägsnande] skulle påverka kyrkorummets användbarhet! Borde inte länsrättens bedömning inskränka sig till att bedöma i vad mån tre mer eller mindre tillfälligt uppsatta prydnader kan ha en så kulturhistoriskt väsentlig inverkan av kyrkorummet att det inte kan anses försvarligt?
”(Överklagande av länsrättens dom 2009-03-02, 20090322)

I överklagandet menas att Sofiakyrkan är ett bruksrum och att dessa värden ska kopplas till värden som ligger i kyrkobyggnadens ursprungliga arkitektur och gestaltning. Återigen förklaras ”rum i rummet” och den funktion som ämnats tillföras med konstverken. Församlingen förklarar även än en gång hur bilderna inte syns och påpekar reversibiliteten som finns i och med att det bara handlar om att hänga upp tre tavlor som lätt går att plocka ner. (Överklagande av länsrättens dom 2009-03-02, 20090322)

Juni 2009, yttrande från riksantikvarieämbetet till kammarrätten

I yttrandet från riksantikvarieämbetet står att de inte anser att målningarna utgör ett så påfallande inslag i kyrkorummet att de minskar det kulturhistoriska värdet och förvanskar interiörens utseende och karaktär. Riksantikvarieämbetet kommenterar även att det är möjligt att uppleva kyrkorummet utan att se konstverken. De beklagar den olyckliga

handläggningen då man inte kommunicerat hela processen. Yttrandet avslutas med att församlingen ska få sätta upp sina konstverk men att tillgänglighet till koret är ett framtida problem som måste lösas, vilket ändå i förlängningen kan leda till en förändrad placering av dopplatsen och konstverken. (Yttrande med anledning av överklagande av Länsrätten i Jönköpings dom den 2 mars 2009 angående tillstånd till ändring av Sofiakyrkans interiör, Jönköpings kommun, Jönköpings län, 20090630)

December 2009, dom från kammarrätten

Kammarrätten upphäver underinstansens avgörande och överlämnar handlingarna i målet till Länsstyrelsen för utfärdande av tillstånd. I domen finns stort fokus på församlingens och riksantikvarieämbetets yttranden. Upplevelsen av helhetsgestaltningen är fortfarande präglad av nygotiken framhålls. Placeringen gör att tavlorna inte är synliga från alla håll, man kan därför uppleva rummet, som om de inte vore där. Dessutom anses ingreppen reversibla. En konstnärlig utsmyckning kan inte anses minska kulturhistoriska värden eller förvanska utseende och karaktär, skriver man. (Dom Mål nr 911-09 kammarrätten i Jönköping 20091207)

6.2. Markaryds kyrka

Kyrkobyggnaden i Markaryd är en nyklassicistisk kyrka från mitten av 1800-talet. Den förändring som undersöks här är ett vanligt förekommande önskemål från församlingar. Det är att bygga in området under läktaren för att inhysa funktionella rum i kyrkobyggnaden. Markaryd ligger i Kronobergs län, således är det Kronobergs Länsstyrelse som i första hand beslutar i frågorna och Smålands museum som gör den kulturhistoriska karaktäriseringen. Karaktäriseringen är troligen utförd år 2006 [karaktäriseringen är odaterad, men vård- och underhållsplanen är daterad 2006] och den undersökta åtgärden är utförd år 2007. [Se fig. 7.]

6.2.1. Historisk bakgrund om Markaryds kyrka

Markaryds kyrkas torn byggs år 1795, som en del av en äldre kyrkobyggnad som brinner år 1850. Den nuvarande kyrkan börjar byggas tre år efter branden och arbetet tar två år. Arkitekt är Carl Gustaf Blom Carlsson. I stort sett har enbart underhållsåtgärder utförts i Markaryds kyrka och den enda förändring som är utläsbar i kyrkobyggnaden är i koret. I karaktärisering och kulturhistorisk värdering från Smålands museum över Markaryds kyrka beskrivs kyrkobyggnadens historik som längre än den befintliga kyrkobyggnaden och dess något äldre torn. Under medeltiden finns en liten träkyrka på samma plats som dagens kyrkobyggnad befinner sig. Den rivs till förmån för en stenkyrka under medeltiden. (Fuchs, 2006)

6.2.2. Kulturhistorisk bedömning för Markaryds kyrka

I *Karaktärisering och kulturhistorisk värdering Markaryds kyrka* (2006) av David Fuchs på Smålands museum beskrivs den välbevarade nyklassicistiska stilen i kyrkobyggnaden. Där framhävs även den karaktär som det blåsta fönsterglasat och ljuset ger. Interiören benämns vara praktiskt taget orörd med ett välbevarat vapenhus med dubbla trappor som leder upp till läktaren och vidare upp i tornet. Färgsättningen och volymen poängteras vara viktig för den nyklassicistiska stilen. De åtta pelarna [kolonner] och fyra pilastrarna som håller upp läktaren anses vara viktiga för kyrkans nyklassicistiska karaktär, dels genom sin ljusa färgsättning med förgyllda kapitäl, dels genom att pelare är ett viktigt element när man använder de klassiska stilarna. Även skuggverkan lyfts som ett bevarat

nyklassicistiskt stildrag. Ljus och volym samt det öppna utrymmet under läktaren är också viktiga för byggnadens karaktär. Under årens lopp har förändringar skett, i och med förändrad liturgi och estetiska anledningar, men den nyklassicistiska karaktären har bibehållits. (Fuchs, 2006)

”Till skillnad från flera andra kyrkor från den här tiden så har läktaren i Markaryds kyrka förblivit fri från underbyggnation i form av förråds- och sanitetsutrymmen. Detta är en starkt bidragande orsak till kyrkorummets känsla av luft och renhet.” (Fuchs, 2006)

I karaktäriseringen anses att kyrkobyggnaden är en välbevarad representant för de nyklassicistiska kyrkorna i regionen.

6.2.3. Förändringsprocess gällande läktarunderbyggnad i Markaryds kyrka

I Markaryds kyrka har en inbyggnad av utrymmet under läktare skett. Detta för att kunna inhysa praktiska och funktionella utrymmen som tidigare inte fått plats i kyrkobyggnaden. Markaryds kyrka är dessutom betraktad som en av de bäst bevarade kyrkorna i landet, delvis på grund av att den saknar läktarunderbyggnad. [Se fig. 8.]

Mars 2004, församlingens behovsanalys

I en behovsanalys över Markaryds kyrkas användning framkommer att det finns behov av uppehållsrum för följen, vigselpar, kör och rum för avskildhet. Det finns också behov av samtalsrum, handikapptolett [hwc], förvaringsutrymme för textil, pentry och garderobsutrymme. Behovsanalysen är utförd under år 2004 och bifogad ansökningshandlingar år 2006. (Behovsanalys för användning av kyrkan i Markaryd, 20040301)

Maj 2006, förslag till inre förändring

Ansökan för inre förändring motiveras och specificeras i ett tidigare insänt förslag i samband med behovsanalysen. Förändringen motiveras med att denna skall förbättra funktionen kring genomförandet av gudstjänster, detta genom att placera ny sakristia med textiltförvaring, samtals- och samlingsrum, handikappanpassad toalett, pentry med mera under läktaren. Förändringen innebär även att de bakersta bänkarna avlägsnas för att skapa ett kyrktorg. Det inkluderar även en glasdörr som skall fungera som ljudsluss. Allt som tidigare funnits under läktaren flyttas fram. Den nya byggnationen skall fungera i samklang med resten av rummet vad gäller färgsättning och stil. Marmorering av läktarpelarna [kolonnerna] föreslås för att de ska skilja ut sig. I detta förslag delas läktarutrymmet in i fyra delar. Ett rum i den södra, respektive norra delen av läktaren som upptar hela läktarens djup. Dessa är ämnade att vara samtalsrum respektive sakristia. Innanför dessa två rum är två mindre rum som upptar halva läktarens djup. Dessa innehåller HWC respektive pentry. Kapprum finns under läktaren men inne i kyrkorummets. (Inre förändring Markaryds kyrka Växjö stift, 20060131)

Maj 2006, församlingen kompletterar med formell ansökan

Det tidigare förslaget och behovsanalysen kompletteras med en formell ansökan om tillstånd för förändring. (ansökan om förändring i Markaryds kyrka, 20060517)

April 2006, yttrande från länsmuseum till Länsstyrelsen

I yttrandet från Smålands museum till Länsstyrelsen står det att det är olyckligt att läktarkolonnerna byggs in i det föreslagna alternativet. Strävan skall vara att dessa lämnas

synliga men integrerade i de nya delarna. Utöver det anser landsantikvarien att ändringsförslaget i princip kan godkännas. (yttrande, Angående ansökan om tillstånd för inre förändring av Markaryds kyrka, Markaryds socken och kommun, 20060419) [Se fig. 9]

September 2006, församlingen ansöker om stiftsbidrag

Markaryds församling ansöker om stiftsbidrag för förändring i kyrkorummet. Denna motiveras med att kyrkan har behov av liturgisk utveckling och att denna kan genomföras genom att placera sakristian närmare entrén vilket ger en närhet mellan kyrkobesökare och präst och samtidigt möjliggör en gudstjänst och körprocession på ett naturligt sätt. (ansökan om stiftsbidrag, 20060918)

November 2006, yttrande från Växjö stift till Länsstyrelsen

I yttrandet från Växjö stift kommenteras den föreslagna förändringen i Markaryds kyrka. I det står att det kulturhistoriska värdet måste betraktas i görligaste mån, men att församlingens önskemål om att öka tillgänglighet och skapa andra viktiga liturgiska funktioner är av synnerlig vikt. Förslaget bedöms kunna tillfredsställa behoven, men man tar i yttrandet inga slutgiltiga ställningstaganden till förslaget eftersom inga alternativa lösningar finns föreslagna. Det påpekas att församlingens kontinuerliga brukande av sin kyrkobyggnad är viktigast vid bevarandet av det kulturhistoriska värdet. (yttrande från Växjö stift 20061106)

Januari 2007, församlingen reviderar förslag till förändring

I det reviderade förslaget är de två större rummen något kortade så att alla kolonner och pilastrar blir synliga, samt glasdörrarna avlägsnade. (Reviderat förslag, enbart ritning, 20070116)

Februari 2007, Länsstyrelsen bifaller ansökan samt framför en avvikande mening

Länsstyrelsen i Kronobergs län beslutar om tillstånd till inre renovering. Godkännandet innebär avlägsnande av fem bänkrader längst i väster, att bygga in området under läktaren för att ge plats för sakristia med ny textilförvaring, HWC, samtalsrum och pentry. Att skapa ett kyrktorg i väst i anslutning till mittgången godkänns också. Inga ingrepp i murverk får ske och provmålning förespråkas, samt att arbetena utförs på ett hantverksmässigt sätt, med traditionella metoder och material. Motiveringen till förändring trots den höga nyklassicistiska karaktären är att man tror att det stora luftiga kyrkorummet, som visserligen påverkas av en läktarunderbyggnad, tål det på grund av kyrkans storlek och det relativt begränsade ingreppet. Dessutom menar man att allt som kommer förändras är reversibelt. (Beslut om tillstånd till inre förändring av Markaryds kyrka, Markaryds socken och pastorat, Sunnebo kontrakt, Växjö stift och Markaryds kommun. från Länsstyrelsen i Kronobergs län, 20070201)

I beslutet finns även bifogat en så kallad ”avvikande mening” där andra antikvarier från samma Länsstyrelse menar att det bifallna förslaget inte tar hänsyn till de kulturhistoriska värden som kyrkobyggnaden besitter. De anser även att förslaget inte är tillräckligt långsiktigt, med avseende på användandet. Lösningen är inte heller optimal då det påtagligt påverkar upplevelsen av kyrkorummet. Alternativa utföranden för att lösa problemen saknas dessutom. Utifrån karaktäriseringar och inventeringar kan man se att det finns 41 nyklassicistiska kyrkor i Kronobergs län, varav sex betraktas som mycket väl bevarade. Markaryds kyrka bedöms vara den bäst bevarade nyklassicistiska sockenkyrkan i länet, både interiört och exteriört, framhålls. Enligt Länsstyrelsens avvikande mening har

Riksantikvarieämbetets allmänna råd och riktlinjer för Länsstyrelsens handläggning av kyrkoärenden från år 1995, att Länsstyrelsen ska slå vakt om återstående särskilt bevarade kyrkorum;

”Från kulturhistorisk synpunkt är det sällan lämpligt med läktarinbyggnader men den bästa lösningen är att församlingens funktionella behov i första hand tillgodoses i befintliga sekundärutrymmen i kyrkan eller i biutrymmen i en separat byggnad som helst utformas fristående.” (Beslut från Länsstyrelsen i Kronobergs län, avvikande mening, 20070201)

Avslutningsvis visas förståelse för de behov församlingen framför. Men påpekar gång på gång att ett mindre ingrepp hade varit bättre. (Avvikande mening rörande inre förändring av Markaryds kyrka, Markaryds socken och pastorat, Sunnebo Kontrakt, Växjö stift och Markaryds kommun. Från Länsstyrelsen i Kronobergs län, 20070201)[Se fig. 10 och 11.]

Ytterligare

Det slutliga resultatet överensstämmer inte med tillståndet från Länsstyrelsen i februari år 2007. Enligt tillståndet ska sakristia och pentry inredas på norra sidan, respektive samtalsrum och HWC på södra samt kapprum i kyrkorummet. Resultatet är sakristia och kapprum i söder och samtalsrum med pentry och HWC i norr.

Enligt David Fuchs som var antikvarisk kontrollant vid åtgärden beror denna skillnaden på praktiska orsaker. Det var för att minimera avloppsdragningar [de ingrepp som de förändrade avloppsdragningarna innebär ger Länsstyrelsen tillstånd till.] och eliminera störande ljud från toalettens ventilation till samtalsrummet. Att skifta rumsfunktionerna bedömdes under arbetets gång vara en mindre avvikelse och man ansåg att Länsstyrelsens tillstånd inte behövdes för detta. Dock påpekar Fuchs att man förde en fortlöpande diskussion med ansvarig handläggare på Länsstyrelsen under arbetsprocessen. (David Fuchs, korrespondens 20110919)

6.3. Kalmar domkyrka

Kalmar domkyrka är en barockkyrka från slutet av 1600-talet. Staden är stiftsstad i det dåvarande Kalmar stift mellan åren 1603 och 1915, därav finns en domkyrka i staden. Idag tillhör större delen av Kalmar län Växjö stift. Kalmar ligger i Kalmar län, således är det Kalmar Länsstyrelse som beslutar i frågorna. Den kulturhistoriska karaktäriseringen är gjord av ett arkitektkontor. Den åtgärd som undersöks här är en fullständig renovering och restaurering. Åtgärden är påbörjad år 2001. Kyrkobyggnaden återinvigs på pingstafton år 2011 och i samband med det sker även antikvarisk kontroll av kyrkorummet. Helt avslutad beräknas renoveringen vara år 2013. [Se fig. 12.]

6.3.1. Historisk bakgrund om Kalmar domkyrka

Kalmar domkyrka är ritad av Nikodemus Tessin d.ä. Byggnationen påbörjas år 1660. Nikodemus Tessin d.y. slutför byggnationen och invigningen av kyrkan äger rum år 1682. (bl.a. Ullén, 2006 s.101) Den är dock bara halvfärdig vid invigningen, byggnaden står helt klar runt år 1700. (Ullén, 2006 s. 113) Den är inte helt orienterad enligt väderstreck utan något vinklad. Det beror på att den skulle stå rakt på den rektangulära tomten som avsattes till kyrkobyggnaden. Kyrkobyggnaden har korsformad kyrkoplan och är symmetrisk och likformig. (Rosell 1989, s.19) Rosell menar att Tessin söker nya former för kyrkobyggnadsarkitekturen under 1600-talet. (Rosell 1989, s. 49) Utseendet sägs vara

ett resultat av anpassning till fästningsstaden, den avlånga kyrktomten, och den evangelisklutherska kyrkans krav på kyrkorummets utformning, samt arkitektens egen mognad och utveckling. (Rosell 1989, s. 53)

Kalmar domkyrka betraktas flera gånger i litteraturen som något av den svenska barockens praktverk. (bl.a. Ullén, 2006 s. 111) Kalmar domkyrka är placerad i ena änden av Stortorget mitt i Kalmar. Kyrkobyggnadens södra sida kan betraktas som framsida. Den är smyckad med korintisk kolonnordning. Den västra portalen har den lägre kolonnordningen, jonisk, där små djävulsbilder är placerade mellan voluten. Enligt Rosell är den södra och västra portalen från kyrkobyggnadens byggnadstid. I litteraturen berättas att norra fasaden har doriska kolonner (Rosell 1989, s.21), men där finns inga kolonner alls, den portalen är mycket sparsamt dekorerad. Den norra entrén är från år 1834. (Rosell 1989, s.20) Rundfönster finns vid alla ingångar. Ursprungligen finns även ett i öster, som nu är igensatt och ersatt utvändigt med blindfönster.

Kyrkobyggnaden är spritputsad och avfärgad gul, med detaljer i natursten. Taket är från början svartmålad plåt, men som byts ut till koppar under restaurering år 1910-14. (Rosell 1989, s.20) Det finns inget påtagligt torn, utan istället finns fyra småtorn och ett antal spiror. Anledningen till att kyrkobyggnaden saknar torn menar Ullén är för att staden i egenskap av fästningsstad hade förbud mot torn. (Ullén, 2006 s.113) Kyrkobyggnaden får ett säteritak som Rosell benämner som "profant". Detta, menar hon, krävs för att det inre rummet skulle få en så sammanhängande rymd som möjligt. Byggnadens inre budskap bestämde byggnadens yttre utseende, skriver hon. (Rosell 1989, s. 12) Rosell menar att Tessin genom att använda sig av den förhöjda frontonen på alla sidor gav en sakral karaktär utan att använda sig av de vanliga sakrala attributen. (Rosell 1989, s.65) Att man inte har ekonomi för torn eller kupol vid byggnationen framläggs av Karling som tveksamt. Huruvida någon kupol finns med på Tessin d.ä.s ursprungliga förslag finns ingen kunskap om. De flesta tror att det var tänkt så, men Karling framhåller att ingen vet. (Karling, 1984 s.5ff) Annars är den ekonomiska aspekten närmast till hands enligt de flesta författare som behandlar frågan.

Ingrid Rosell skriver att Nikodemus Tessin har lyckats förena den nya stilen, barockklassicism med liturgisk hänsyn, tradition och de krav staden ställde på sina byggnader (Rosell 1989, s.9). Enligt Rosell är församlingens delaktighet väsentlig för rummets utformning, enhetlig bänkinredning och bänkar på läktare var nödvändigt vid utformningen av det nya kyrkorummet. Tessin d.y. utformar själv altaruppsatsen som placeras i koret mot östväggen. Domkyrkan bedöms även ha något av de bäst bevarande epitafierna och gravstenarna i landet. (Ullén 2006 s.124) Dessutom omnämndes Kalmar domkyrka år 2006 ha en av de bäst bevarade interiörerna. (Ullén 2006 s.189) Läktarordningen är från år 1882-83 enligt Helgo Zettervalls förslag. På de ursprungliga planerna finns endast orgelläktaren med. Den första orgelläktaren var från år 1696. Sidoläktarna byggs först under åren 1701-04. I korpartiet finns från början två mezzaninfönster och ett rundfönster ovanför altaret. (Rosell 1989 s.69) På en teckning från 1830-talet syns koret med de ännu inte igensatta fönstren, men med rundfönstret täckt av altaruppsatsen. (Rosell 1989, s. 109) Tanken om kyrkorummet var ett stort enhetligt rum, med högt tak som ger enhetlig rymd. Dunkla korsarmar ger kontrast till ett upplyst kor. Där fönstren satts igen är ljusspelet förlorat.

Karling skriver att Tessin förvandlade den romerskkatolska arkitekturen till ett uttryck för evangelisk gudstjänstupplevelse. (Karling, 1984 s.7ff) Kyrkorummet betonar den praktiska

synpunkten framför den sakrala, vilket tros vara ett resultat av reformationen. Bänkinredningen är med det praktiska i åtanke en viktig del. "Problemet var att utforma byggnaden funktionellt och samtidigt finna uttrycksmedel för det andliga. Konflikten mellan ändamålsenligheten och rummets helighet ledde till kompromisser. (Rosell, 1990 s. 73.) Den nya lutherska läran kräver ett rum som är mer öppet mot altaret, och som inte har ett avgränsat kor. I en av Tessins ritningar är altare och predikstol placerade i korsmitten, under en tänkt kupol. (Rosell 1989 s. 73) I den reformerta kyrkan är predikstol och bänkinredning de viktigaste inredningsföremålen. Att både altare och predikstol placerades centralt är en kompromisslösning mellan det reformerta och lutherska menar Rosell. (Rosell 1989 s. 74)

Under 1800-talet restaureras domkyrkan. Dels utförs vanligt underhållsarbete, dels större förändringar. Fönster sätts igen, bänkar byts ut. Väggarna målas i marmorimitation. Ett ökat behov av sittplatser och nya läktarlösningar kräver denna renovering. Helgo Zettervall föreslår en förändring under 1800-talets slut. Bland annat anpassas rummet efter den evangelisklutherska gudstjänstformen där predikstolen ska vara placerad så att prästen hörs och koret ska tydligt avskiljas från det övriga golvet i kyrkorummet. Under 1900-talets andra årtionde restaureras kyrkobyggnaden, då sätts bland annat fönstren i koret igen. Därefter får kyrkorummet en ny sluten bänkinredning. Dessutom flyttas en del gravstenar i kor och mittgång. (Rosell, 1989 s.102ff)

6.3.2. Kulturhistorisk bedömning för Kalmar domkyrka

Kulturhistorisk bedömning – Kalmar domkyrka (2005) från Barup & Edström arkitektkontor AB är det dokument som motsvarar en kulturhistorisk karaktärisering och bedömning. Den kulturhistoriska bedömningen inleds med en kortare historik över domkyrkan, som huvudsakligen baseras på *Kalmar Domkyrka*, av Rosell (1989). Därefter följer en presentation av olika förändringar i Kalmar domkyrka och senare en renoveringshistoria, listad i kronologisk ordning.

Själva bedömningen som avslutar rapporten lyfter några specifika värden. Tessins välbevarade kyrkobyggnad, det unika i den stora barockkyrkan, som samtidigt är mycket representativ för sin tid. I bedömningen framhålls även att "Kyrkan är en unik kombination av centralkyrkan och evangelisk-luthersk rumsgestaltning". Kyrkobyggnadens betydelse i stadsplanen, att den är tekniskt välbyggd och med påkostade material lyfts också som bevarandevärda. Interiören är ett av de främsta exemplen på stormaktstidens byggande. Den har förändrats under tidens gång men bevarat sin helhetsverkan. En presentation av kyrkobyggnadens värden är inkluderad i den kulturhistoriska bedömningen och där beskrivs användar- och brukarperspektivet, och de liturgiska värdena vävs in.

"Kalmar domkyrka har mycket stort värde för domkyrkoförsamlingen, men den är också hela stiftets intresse ur teologisk och kulturhistorisk synvinkel. Den är av betydande vikt för Kalmar stad, dess historia och stadsbild. Den har synnerligen stort nationellt intresse genom sin särart, sin nationellt intressanta tillblivelsehistoria och genom att den är mycket väl bevarad, såväl i stadsbilden, exteriört och den storslagna rums gestaltningen [sic] interiört. Den sakar [sic] motsvarighet i landet. Internationellt sett är kyrkan intressant som ett nordeuropeiskt genomförande av tidens arkitektur med nationella och lokala inslag. Kyrkan är ett mål för såväl gudstjänstbesökare, stadens invånare och turister från Sverige och andra länder." (Kulturhistorisk bedömning

Kalmar domkyrka, 2005 s.9)

Det som betonas som viktigast att tänka på vid förändringar är att bevara helhetsverkan, som finns kvar sedan kyrkobyggnadens ursprung.

”Interiöra förändringar för att passa verksamheten nu och framöver bör göras på ett sätt som inte förtar denna helhetsverkan. Den tradition som funnits att göra invändiga förändringar som inte förtar det storslagna rummet och den genomarbetade arkitekturen måste fortsätta.”
(Kulturhistorisk bedömning Kalmar domkyrka, 2005 s.9)

6.3.3. Förändringsprocessen gällande restaurering av Kalmar domkyrka

Förändringen av Kalmar domkyrka, som undersöks här, pågår under flera år och berör i stort sett hela kyrkobyggnaden interiört liksom exteriört. Här presenteras kommunikation mellan Länsstyrelsen och samfälligheten oftast representerad av arkitektkontoret. Under denna sjuårsperiod pågår kontinuerligt byggmöten. På dessa deltar ett antal representanter från Kalmar kyrkliga samfällighet, byggnadsbolag, arkitekter och andra involverade representanter. Ibland finns en deltagare från kulturvården, från länsmuseet som är antikvarisk kontrollant vid renoveringen. Ingen från Länsstyrelsen deltar vid mötena. Protokollen innehåller i stort sett bara tekniska aspekter, som inte presenteras här. Det finns en rubrik i protokollen som heter nyttjare, och endast på ett ställe används denna till att lyfta brukarperspektivet, annars behandlas där vad brukaren har ansvar för under byggnadsprocessen.

Förändringsprocessen för Kalmar domkyrka är lång, och uppdelad i flera etapper, en utvändiga, och två invändiga. Olika tillstånd för olika förändringar krävs.

November 2004, ansökan om kyrkoantikvarisk ersättning

Kalmar kyrkliga samfällighet ansöker om kyrkoantikvarisk ersättning och kyrkobyggnadsbidrag för år 2006. Det gäller förarbeten, undersökning och projektering för restaurering, vård och utveckling av kyrkorummets interiör. I den bifogade beskrivningen från ett arkitektkontor finns en sammanfattande beskrivning av föreslagna åtgärder. Där står att kyrkobyggnaden är välbevarad och unik, men sliten och i behov av konservering och förstärkt underhåll. Användningen av befintliga utrymmen ska undersökas och utredas för att vidmakthålla och utveckla kyrkans funktioner. Som mål har samfälligheten att restaurera och förnya, bland annat genom att flytta på gravstenar för att förbättra tillgängligheten och för att skydda stenarna. Ombyggnation och omflyttning av bänkar, centralaltare och ambo med mera ingår i förslaget. Detta anses vara viktiga funktionsdetaljer för kyrkans verksamhet och som samtidigt är av vikt för upplevelsen av det historiska kyrkorummets kontinuerliga utveckling. Det står också att projekteringen kommer involvera arkitekt, konstruktör och tekniska specialister av olika slag. Vidare ska arbetet ske i nära samverkan med antikvarisk sakkunskap och med brukarna. Renoveringen är tänkt att återskapa barockens storslagna arkitektoniska kvalitet och att ”anpassa rummet till modern liturgi, mångfald och komfort.” [komfortfrågan har främst med uppvärmning att göra och behandlas inte här] Samfälligheten vill att rummet ska vara välfungerande med praktiska och flexibla lösningar. (Ansökan och bilaga för kyrkoantikvarisk ersättning och kyrkobyggnadsbidrag 20041130) [Det föreslås många specifika ändringar, men flera av dem genomförs aldrig. Bland annat föreslås återskapandet av barockkyrkan med centralaltare, vilket ej genomförs. Kyrkan har heller aldrig haft något centralaltare.]

Februari 2005, samfälligheten ansöker om tillstånd för exteriör iståndsättning

Samfälligheten ansöker om tillstånd att påbörja en åtgärd som presenterats redan under föregående år. (Ansökan om tillstånd för exteriör iståndsättning av Kalmar domkyrka. 20050214) De tidigare inlämnade handlingarna är daterade oktober år 2004 och är en del av det stora projektet. Ansökningshandlingen är en material- och arbetsbeskrivning. Detta är egentligen rena underhållsåtgärder som ansöks för, bortsett från de delar som berör de förändringar som blir med de nya fönstren. [Se fig. 13, 14 och 15] (Restaurering av fasader, iståndsättning av putsade fasader, målning av urtavlor samt järn- och plåtdetaljer, nya fönsterpartier, iståndsättning av befintliga igensatta fönsterpartier m.m. 11.1 Material- och arbetsbeskrivning 20041029)

Februari 2005, Länsstyrelsen bifaller upptagning av fönster

Länsstyrelsen ger efter samråd med länsmuseet tillstånd för upptagning av fönster i samband med externa underhållsåtgärder. Motiveringen för beslutet är att öppningen syftar till att återskapa utseendet kyrkobyggnaden hade före år 1910, och att göra kyrkorummet ljusare. (Beslut från Länsstyrelsen Kalmar län, Tillstånd för yttre renovering, upptagning av igensatta fönster m. m. 20050221)

Mars 2007, konsekvensbeskrivning för olika utformningsalternativ av interiören från Församling/arkitekt

Länsantikvarien önskar en konsekvensbeskrivning för olika utformningsalternativ av kyrkorummet. Denna avser funktionella, arkitektoniska och antikvariska värden. Det står i konsekvensbeskrivningen att lösningen måste var långsiktig och att kyrkan är ett såväl funktionellt rum som kulturarv, och att det funktionella är en förutsättning för kulturarvet.

Det ursprungliga förändringsalternativet har ett centralaltare vilket man menar att de antikvariska myndigheterna nekat till då det skulle ha inneburit ”för stora förändringar”, det står dock inte på vilket sätt de skulle ha förändrat. Man vill även i det ursprungliga förslaget bygga en källare som ska inhysa vissa funktionella lokaler. Även detta bemöts negativt från antikvarierna.

Det förslag som nu föreslås är med centralaltare längre i öster, och med samlingslokaler utanför kyrkobyggnadens murar, men att kyrkans arbetslag kan ha sina lokaler i kyrkobyggnaden. Samtliga förslag som konsekvensbedöms anses vara reversibla. Konsekvensbeskrivningen innebär att ett antal olika möjliga lösningar bedöms ur funktionell, antikvarisk och arkitektonisk synvinkel.

Av de förändringar som skall ske i östra delen av kyrkorummet beskrivs hur olika antal bänkraders avlägsnande skulle påverka de olika värdena. Oavsett hur många bänkar som avlägsnas innebär det att rullstolar och rullatorer kan passera framför. Först när fyra bänkrader försvunnit anses det att ett utrymme i koret som är stort nog för att uppfylla de krav man har på det har uppnåtts. Med en till tre bänkraders avlägsnande menas att korets storlek inte förändras påtagligt, då bland annat ramp tar upp plats. Från två bänkraders avlägsnande kan altaret flyttas västerut, vilket anses vara önskvärt då man vill uppnå ett visuellt avstånd mellan högaltaret och centralaltaret. Vid avlägsnande av fyra bänkrader kan man uppnå en effekt där centralaltaret även syns tydligare från korsramarna. Man skriver att ”Minst detta utrymme krävs för att få den yta som krävs för moderna gudstjänster.” Fem bänkraders avlägsnande anses ännu bättre för att uppnå de

önskade effekterna. För varje bänkrad som avlägsnas minskar det antikvariska värde som den bänk innehar. Antikvariskt och arkitektoniskt bedöms det dock vara en fördel att avlägsna bänkar från 1910-14 års renovering och återskapa vad Tessin önskade.

I de norra och södra korsramarna vill församlingen skapa utrymme för enskild andakt, utställning, barnutrymme, samtal, diakoni samt rum för vaktmästare och reception. Alternativen rör flyttande av olika antal kurbänkar. Man skriver att vid flytt av dem ges det utrymme som behövs, men att kurbänkarna förlorar autenticitet. Ett annat alternativ är att bygga rum framför kurbänkarna vilket skulle fungera för de önskade funktionerna. Det skulle dock innebära att kurbänkarna förlorar värde i att de inte syns. Ett tredje alternativ är att bygga om textilskåpen till att inhysa de funktioner man önskar fylla. Detta bedömer man inte skulle ha några antikvariska effekter, men utrymmet skulle funktionellt sett vara i minsta laget.

I västra delen vill församlingen skapa utrymme samt plats för ljusträd och en andra dopplats. Alternativen är att ta bort olika antal bänkrader. Den antikvariska effekten är att värdet i de avlägsnade bänkarna försvinner, men att balans skapas mot de borttagna i östra delen av kyrkorummet. Dessutom menar arkitektkontoret att det är en antikvarisk fördel att man avser använda samma avslutningspanel som finns. (Konsekvensbeskrivning vid olika utformningsalternativ för interiören i Kalmar domkyrka, 20070326)

Juni 2007, samfälligheten ansöker om tillstånd för inre restaurering

Den formella ansökan om inre restaurering är daterad 20070604, men bilagan, som beskriver vad samfälligheten faktiskt ansöker om att göra är daterad 20070528. (Ansökan om tillstånd för interiör restaurering av Kalmar domkyrka. Från Kalmar kyrkliga samfällighet. 2007-06-04)

Bilagan med förslaget är en rambeskrivning för hur kyrkorummet önskas. Det beskrivs vara ett resultat av samverkan mellan brukargrupp och arkitekt samt information och diskussion med allmänheten och länsantikvarien. [Förslaget innehåller fyra våningar, men här behandlas endast bottenvåningen, markplan, kyrkorummet] Orsaken till rambeskrivningen är att ett godkännande från Länsstyrelsen behövs för att kunna projektera för den stora invändiga förändringen. Man är även noga med att påpeka att man ska ha fortsatt samverkan med antikvarisk expertis. Förslaget innehåller inte antikvariska analyser utan detta är tidigare gjort i konsekvensbeskrivningen.

En del av åtgärderna är utifrån vård- och underhållsplanen. Andra beror på tillgänglighetskrav och anpassning efter dagens gudstjänstformer samt för nutida och framtida funktioner. Det påtalas att man då behöver ta hänsyn till bland annat antikvariska värden. Kyrkobyggnaden kommer även att förändras etappvis för att den ska vara användbar under restaureringens gång.

Som generell bedömning står att kyrkobyggnaden har mycket höga kulturhistoriska värden i kombination med dess funktionella värden och värden som är viktiga för allmänheten. Man ska därför ha samverkan mellan arkitekter, antikvarier, beställare och tekniska konsulter.

Förslaget beskriver mest de materiella lösningarna, till exempel att man ska använda traditionella material och utföra arbeten och beslut i samverkan med antikvarie. Det förslag arkitekten väljer att presentera är att ta bort fyra bänkrader i väster, fyra i öster, två i söder, samt textilförvaring i norr. Två av kurbänkarna i söder flyttas fram. Kurbänkar i

norr och söder bevaras och inrymmer montrar för visning av olika ting. Dess antikvariska konsekvenser finns beskrivna i den tidigare konsekvensbeskrivningen från mars år 2007.

Ett samtalsrum i sydväst med öppna dörrar för att rummet ska bli en del av det större kyrkorummet och för att ljuset ska släppas in så det inte skapas asymmetri. I västra delen av kyrkobyggnaden påtalar man även att man vill skapa ljusgenomsläpp i anslutning till entrédörren. (Rambeskrivning för interiör restaurering av Kalmar domkyrka, bilaga till ansökan till Länsstyrelsen, 20070528)

Juli 2007, rambeslut från Länsstyrelsen

Länsstyrelsen godkänner rambeskrivningen för inre renovering. Samfälligheten får tillstånd att sätta igång projektering, detaljplanering och utredning. Samfälligheten ska inkomma med specifika ansökningar och slutgiltig tillståndsansökan under processens gång. (Rambeslut, 20070706)

Augusti 2008, församlingen ansöker om igångsättning av etapp ett

Församlingen ansöker om igångsättning av etapp ett enligt bifogat förfrågningsunderlag. Förfrågningsunderlaget inleds med att, liksom konsekvensbeskrivningen lyfta att kyrkobyggnaden har höga kulturhistoriska värden i kombination med funktionella värden och värden för allmänheten. Detta ställer krav på samarbete från olika aktörer. Därefter följer material och arbetsbeskrivning. (Ansökan om igångsättning etapp ett. 11.2 Rumsbeskrivning, 20080515)[Se fig. 16, 17 och 18 golv gradänger i bruk och efterbild.]

November 2008, Länsstyrelsen bifaller invändig restaurering och ombyggnad

Länsstyrelsen ger tillstånd för invändig restaurering och ombyggnad. Bland annat för att inrätta reception vilken kräver ombyggnad av bänkar, ett nytt fristående altare, ombyggnad av koret med körgradänger, golvläggning och flytt av gravhällar. brandskyddsåtgärder som bland annat påverkar läktaren, renovering och förändrad användning av Kristofferkoret som ska bli lillkyrka samt nytt fönster mellan kyrkorum och tornrum. I beslutet ges ej tillstånd för glasning av dörrar i vindfång, delning av bänkar, slipning av skurgolv på läktare och ändring av kurbänk. Motiveringen till beslutet är att bänkinredningen har högt kulturhistoriskt intresse, då det har historia redan från en tidigare kyrkobyggnad, och har sin huvudstruktur från Tessins ursprungskyrka, liksom de unika bevarade kurbänkarna. Bänkinredningen och dess konstruktion ska utgöra en sammanhängande enhet. Länsstyrelsen bedömer att de behov till förändring som finns är möjliga att genomföra utan att de grundläggande kulturhistoriska värdena allvarligt påverkas. Förändringen utförs på grund av inomhusklimatet, tillgängligheten och "möjlighet att tillföra vissa nya funktioner som har med modern liturgi att göra." Att Länsstyrelsen inte godkänner förändringar av vindfångets dörrar beror på att de är från före år 1780 och är karaktäristiska element som utgör en betydande del av upplevelsen av kyrkorummet. Golvets bevarande motiveras med 120-årig patina, som är det enda på läktaren som ger en karaktär av kyrkobyggnadens ålder. I beslutet kommenteras även att en ansökan om att inrätta en barnhörna är inkommen men att Länsstyrelsen vill ha alternativa förslag innan de tar ställning till detta. (Beslut från Länsstyrelse 20081113)

Maj 2009, samfälligheten förtydligar ansökan om barnutrymme

I en förtydligande skrivelse till Länsstyrelsen i fråga om inrättande av ett barnutrymme [vilken man inte fått tillstånd till i november år 2008, tillsammans med andra förändringar] skriver man från arkitektkontoret att man försökt att helt utesluta ett barnutrymme, av

antikvarisk hänsyn, men att personalen i kyrkan menar att det är viktigt för att visa att kyrkan välkomnar även yngre människor med barn. Utifrån de förutsättningarna har arkitekten tagit fram ett förslag. Ett kyrktorg i väster, då det är den enda plats som ger möjlighet till det föreslås. Förslaget innebär att två bänkar demonteras reversibelt, vilket även ger symmetri mot andra korsarmen. I väster vid entrén är det mer livfullt och barnen är under uppsikt, istället för i norra delen av kyrkorummet där ett lugnt utrymme vid en inte lika nyttjad ingång finns. Förslaget gör inga ingrepp i fångbänkarna, som har stort antikvariskt värde. En lös textilmatta, ett barnbord och små stolar, lådor med leksaker som inte för oväsen ska inreda barnhörnan. (Förtydligande till ansökan, 20090526)

Juli 2009, Länsstyrelsen bifaller inredande av barnhörna

Länsstyrelsen ger tillstånd att inreda en barnhörna. Motiveringen är att Kalmar domkyrka genomgår en genomgripande förändring av kyrkorummet, delvis för att bli anpassad för modern liturgi och 2000-talets önskemål om information, tillgänglighet och enskild andakt. Ingreppet i bänkkvarteren för att inreda en barnhörna är reversibel, menar Länsstyrelsen. (Beslut 20090706)

Januari 2010, samfälligheten ansöker om förändring för etapp 2

Kalmar kyrkliga samfällighet ansöker om förändring för etapp 2, vilket innebär att vissa golv ska rivras och till viss del återmonteras, rivning av innerväggar och av spiraltrappa till orgelläktare samt äldre maskineri för orgel under läktaren. (Ansökan 20100111, Ansökingshandling 11.1 material- och arbetsbeskrivning, 2009-12-01)

Februari 2010, byggnadsprotokoll kommenterar beslut

I februari skrivs i byggnadsprotokollet att förslag till nytt altare har lämnats, men beslut ej fattats. I trappan till koret ska gamla steg användas i största mån. Det påpekas att Länsstyrelsen inte vill förändra trappan till läktaren, för att förhindra snubbelrisken. Länsstyrelsen vill inte heller korta läktarbänken bakom trappan för att underlätta utrymmning, står det i byggnadsprotokollet. Nyttjarsynpunkter finns antecknade, nämligen att området närmast koret mot bänkkvarteren inte bör vara för trångt då det blir ett kommunikationsstråk vid aktiviteter i kyrkorummet, som också kan användas som uppställning för rullstolar och flexibel yta i gudstjänsten. Samfälligheten vill ta bort en bänkrad mot koret och föreslår att Erik Sands dopfunt flyttas till läktaren vid kyrktorget och att en mindre ska finnas i koret. (Byggprotokoll, Byggmöte nr 14 20100210)

April 2010, församlingen kompletterar ansökan

I en komplettering till ansökan [kompletteringen är daterad januari 2010, men ansökan i april] konstateras att man inte längre behöver riva en vägg i vapenhuset, men att spiraltrappan måste avlägsnas för att kunna inrätta de rum som behövs. (komplettering av ansökan invändig iståndsättning av Kalmar domkyrka - etapp 2. 20100409)

April 2010, Länsstyrelsen bifaller förändringar för etapp 2

Den 20 april år 2010 ger Länsstyrelsen tillstånd för invändig restaurering och ombyggnad av Kalmar domkyrka, etapp 2. Det gäller bland annat förändring av vapenhus och läktarunderbyggnader, personalutrymmen, borttagning av delar till läkarorgeln, rekonstruktion av läktarbarriär, flytt av gravhällar, omflyttning av stenplattor och delvis nytt golvmaterial. (beslut 20100420)

Förändringen av bänkkvarteren avslås med motiveringen till beslutet är att bänkkvarteren

till stor del har gamla bänkar från en tidigare kyrkobyggnad och att placeringen av dem är som Tessin avsåg. Därför anses att bänkinredningen har ett högt kulturhistoriskt värde och att det är av stor kulturhistorisk betydelse att bänkinredning och dess konstruktion utgör en sammanhängande enhet. Orgelläktare och läktarunderbyggnader och vapenhus till stora delar är bevarade, men att behovet av hygienutrymmen och tillgänglighet till läktaren är större. Samtals- och personalutrymmen behövs för att kyrkan ska kunna vara mer funktionsduglig. Det står att "2010 års ombyggnad av orgelläktare med underbyggnader får ses som ett led i moderniseringar av läktare som präglar Kalmar domkyrkas historia." (beslut 20100420)

6.4. Analys av exempelstudier

6.4.1. Analys av förändringsprocesserna

Sofiakyrkan

Den process som pågår i Jönköping angående förändring i Sofiakyrkan, vilken gäller huruvida församlingen skulle få ha tre konstverk i nischer i koret, blev lång och utvecklades till en rättslig process. Församlingen menar att tavlorna förmedlar bibliska berättelser och att de hjälper till att skapa ett rum i rummet för att få en intimare dophörna, kort sagt, konstverkens liturgiska funktioner. När detta inte ger resultat i processen påpekas ytterligare indirekt immateriella kulturarv med att kyrkorummet är levande, men även mer typiskt kulturvårdande aspekter som att rummet speglar olika tiders uttryck och att utveckling av kyrkorummet därmed är bra. Till slut tar församlingen även till rent materiella argument som att åtgärden är reversibel. Svenska kyrkans synpunkter förmedlas inte bara från församlingen utan även från Växjö stift. Från stiftet framförs kombinationen mellan nutida gudstjänstliv och en ursprunglig karaktär, samt att konstverken blir en del av rummet, inte en avvikelse. Även indirekta immateriella kulturarv i och med det andliga i bilderna framförs. Det hela handlar om att kyrkorummet ska vara brukat, både för församlingens skull, men också för kulturvårdens skull.

Kulturvården representeras i detta fall av Länsstyrelsen, läns museet och riksantikvarieämbetet. Från de två lokala aktörerna framhålls i huvudsak två saker. Dels att ansökningsprocessen inte gått till på ett korrekt sätt och att de nya inslagen inte stämmer överens med den tidigare ambitionen, dels att förändringen strider mot KML genom att karaktären i rummet förvanskas. Länsstyrelsen kommenterar även att de liturgiskt viktiga inventarierna är en del av kyrkorummets konstnärliga utsmyckning. Dessutom menar man att de liturgiska funktionerna fungerar även utan konstverken. Ur det kan tolkas att man inte ser den liturgiska meningen i tavlorna och den förstärkande effekt som församlingen menar att de ska bidra med. Riksantikvarieämbetet konstaterar dock att de kulturhistoriska värdena inte förvanskas eller strider mot KML.

Den nygotiska karaktären har länge varit ledord för Sofiakyrkan, så även under restaureringen på 1950-talet. I samband med den syns att församlingen värderar skönhet högt, men att den fungerande gudstjänsten står högre.

Detta är en process där Länsstyrelsen och läns museet nekar församlingen att genomföra sin, ganska enkla förändring, för att de själva inte varit delaktiga i processen från början. Det visar på vikten av kommunikation och att följa de utsatta regler som finns. Riksantikvarieämbetets kommentarer om att det är olyckligt att församlingen gått över huvudet på Länsstyrelsen visar att förfarandet är viktigt. Dock påpekar

Riksantikvarieämbetet att under den tidigare restaurering de varit med att utforma och godkänna blev det ändå inte ett resultat som uppfyller de krav som finns på byggnader. Dessutom menar Riksantikvarieämbetet att korets utseende bör göras om igen inom kort, och att tavlorna borde få hänga på önskad plats tills det att nästa förändring inträffar.

Det är en kommunikation där båda sidorna använder samma typ av argument, men med olika syn på konsekvenserna. Svenska kyrkan menar att det skulle tillföra liturgiska funktioner, medan kulturvården menar att de liturgiska funktionerna fungerar som de ska. Kulturvården [med undantag från Riksantikvarieämbetet] menar att det kulturhistoriska värdet förminskas medan Svenska kyrkan menar att så inte är fallet. Då fokus för denna uppsats är de liturgiska värdena kan konstateras att man i detta fall, på lokal nivå, endast kommenterar att de fungerar. Vad man baserar det på är otydligt. Vidare visar man ingen förståelse för att brukaren vill tillföra något, till exempel det immateriella budskap som tavlorna ger till de som kan läsa det. Riksantikvarieämbetet kommenterar inte det liturgiska.

Markaryds kyrka

I processen i Markaryd har de liturgiska funktionerna en stor roll. Från församlingens sida är det praktiska orsaker, som är orsaken till att de vill förändra kyrkorummet. Det är även andra funktioner som inte har med liturgi att göra som bidrar till de nya behoven. De argument som framhålls i ansökningar är främst funktioner. I ansökan till stiftet lägger de dock till den liturgiska utvecklingen som argument. Från stiftet i sin tur framhävs det liturgiska i yttrandet. Där kommenteras utveckling och liturgi, men även andra kulturhistoriska värden.

Från kulturvårdsaktörerna framställs två sidor. Dels den som anser att rummet tål renoveringen utan att det kostar några kulturhistoriska värden. De krav kulturvården ställer på ombyggnationen är enbart materiella, att kolonnerna ska synas för de bidrar till karaktären. Den avvikande meningen är att en renovering påverkar upplevelsen av rummet och de kulturhistoriska värdena samt att Riksantikvarieämbetets rekommendationer med att bevara särskilt välbevarade kyrkorum inte efterföljs. Samtidigt påpekas förståelsen för de behov församlingen har, men att det borde finnas alternativ som påverkar rummet mindre. Detta är även en åsikt som Växjö stift framför, där man menar att det inte går att ta ställning till om den aktuella förändringen är den bästa möjliga, då inga alternativa lösningar att ta hänsyn till finns.

Kalmar domkyrka

Både i ansökningar om förändring och i Länsstyrelsens beslut om densamma används motiveringar och argument för att styrka den egna hållningen. När det gäller argument från Kalmar kyrkliga samfällighet, oftast representerad av arkitektbolaget, finns olika sätt att framföra sin hållning. Kyrkobyggnadens unicitet, att viss förändring ökar skyddet för de kulturhistoriska föremålen, och att bevara upplevelser och mångfald framförs. Argument om kyrkans slitna skick och behov av konservering och underhåll och att den ska göras tillgänglig och säkrare används också. Trots förhållningssättet att förändringarna är viktiga för användandet är man noga med att poängtera att det ska ske på reversibla sätt och med antikvarisk hänsyn, och ofta görs en avvägning mellan funktion och kulturvården. En dialog med brukare och antikvarier förespråkas. De liturgiska förändringarna och de nya funktionerna är del av orsaken till att funktionskraven har uppkommit. Ett annat argument är att kyrkobyggnaden historiskt sett har en kontinuerlig

utveckling. Det som kan tyckas saknas är en helhetssyn. Helheten framförs som funktionell liksom att hela kyrkobyggnaden kontinuerligt har använts och förändrats. Gällande specifika antikvariska detaljer diskuteras inte detaljens helhetsverkan, medan olika alternativ för att göra koret större noga undersöks. Då framförs varje bänks individuella värden, men den korsform som bänkuppställningen skapar glöms bort.

I det här fallet är kulturvården representerad av Kalmar Länsstyrelse. Därifrån finns två sidor av argumentation genom den motivering som medföljer varje beslut, både bifall och avslag. Bland motiveringarna till godkännanden av förändringarna finns i stort sett samma argument som i ansökningarna. Kyrkobyggnadens dåliga skick, nya funktioner, modern liturgi, behov av nya utrymmen samt anpassning för tillgänglighet. Reversibilitet och att en ny förändring är ett led i en kontinuerlig förändringsprocess är något som är centralt. Samtidigt är en orsak till bifall att man ämnar återskapa utseendet från en tidigare period.

De motiveringar som används i de förslag som inte tillstyrkts är att de strider mot ett kulturhistoriskt intresse eller att det innebär ett avlägsnande av något som är ursprungligt i kyrkobyggnaden och som är en del av Tessins intention. Inte heller sådant som skulle bryta mot en sammanhängande enhet godkänns, liksom sådant förändrar karaktären eller som avlägsnar patina [specifikt vad gäller orgelläktarens golv]. Utifrån detta blir det tydligt att kulturvården dels syftar till att bevara de 'traditionellt kulturhistoriska värdena' men också argumenterar för den moderna liturgins uttrycksbehov och den kontinuerliga förändringen i kyrkorummet. Brukare eller användare kommenteras inte i argumentationen men blir ändå inkluderade i och med de behov som dessa grupper har. Inga specifika liturgiska behov eller liturgihistoriska karaktärsdrag definieras utan enbart ”modern liturgi”.

Liturgiska funktioner skulle kunna användas mer av församlingarna i argumentationen. De använder många argument som ligger inom kulturvårdens intresseområde. Både aktörer från och för Svenska kyrkan och för kulturvården framhäver den kontinuerliga förändringen.

Historiskt sett har liturgin och användandet bestämt utformningen av Kalmar domkyrka, både från Tessins sida, men även under senare restaureringar och reoveringar. I den kulturhistoriska bedömningen står att kyrkobyggnaden är en välbevarad representant för sin tids liturgiska uttryck och samtidigt att den alltid har förändrats efter den rådande liturgin utan att helhetsverkan har förändrats. Det ljusinsläpp som förlorats när fönster igensatts och senare återvunnits när man återöppnats bör dock ha påverkat just helhetsverkan, men inte nämnvärt påverkat de praktiska delarna av liturgin. Men ljuset har flera liturgiska symbolvärden.

6.4.2. Analys av liturgiska värden i samband med förändringar

Sofiakyrkan

I Sofiakyrkan i Jönköping har flera nya liturgiska värden skapats utan att några gamla avlägsnats eller omvandlats. De tre nya tavlorna har förstärkt och skapat liturgiska värden på flera sätt. Genom att smycka koret knyter man an till Salomos tempel där det allraheligaste beskrivs vara vackert utsmyckat och med förgyllningar. Koren har alltid varit mest utsmyckade i rummet. Samtidigt skapas en mer intim dophörna, eller ett ”rum i rummet” som man från församling och stift säger. Med det kan man skapa en plats som är bättre anpassad till de liturgiska funktionerna och den intimare dopgudstjänst som är något som efterfrågas i modern tid.

En tredje liturgisk funktion skapas genom det budskap som konstverkens motiv förmedlar, både som pedagogiskt hjälpmedel i kyrkorummet och som meditationstavlor.

Kyrkorummets liturgiska värden har enbart ökats med de nytillkomna konstverken. Som Länsstyrelsen och länsmuseet påpekar är det på bekostnad av symmetri och möjligen att besökarens blick dras till ställen där den från början inte var tänkt. Detta sker dock först då betraktaren kommit in en bra bit i kyrkorummet och befinner sig i nära anslutning till koret eller i långhusets norra del.

Markaryds kyrka

De liturgiska värden som finns i kyrkobyggnaden speglar det nyklassicistiska rummet där undervisning skedde från predikstolen istället för genom undervisande bilder på väggarna. Hela rummet är vitt, likaså är vapenhuset utan utsmyckningar. I vapenhuset finns dock en medeltida fot till en dopfont, vilket bär stora liturgihistoriska värden genom sin placering. Det har på platsen funnits en medeltida kyrkobyggnad, vilken det nuvarande vapenhuset varit en del av. Således är placeringen av denna dopfontsfot dels ett liturgihistoriskt värde dels ett vittne om att det funnits en äldre kyrkobyggnad på platsen. Detta har bevarats trots förändringen. Under läktaren finns i övrigt inga liturgihistoriska värden. Dock har denna förändring skapat nya liturgiska funktionsvärden. Kyrkorummet går att använda på ett nytt sätt. En ny sakristia är placerad på ett sätt så att prästen kan gå hela vägen genom kyrkorummet fram till koret. Därmed kan gudstjänsten genomföras på ett nytt sätt och kyrkobyggnaden går att använda och kan således bevara det viktiga i att det kontinuerliga användandet fortgår. Den gamla sakristian fanns kvar bakom koret, vilket sedan det skapades ett nytt utrymme för ändamålet, blev ett liturgihistoriskt värde. Den nya sakristian ger även möjlighet till ny textilförvaring vilket i förlängningen ger textilierna en längre livslängd och därmed bevaras de liturgiska värden som dessa besitter.

Kalmar domkyrka

Förändringsprocessen av Kalmar domkyrka är lång och kyrkorummet har i många fall förändrats på ett sätt som återgår till de ursprungliga tankarna om hur kyrkobyggnaden skulle användas och se ut. Detta gör att man indirekt återställer en del liturgiska värden som tidigare gått förlorade eller omvandlats till liturgihistoriska värden.

Av de liturgiska värden som återställts är framförallt ljuset ett viktigt bidrag. Att få in ljuset i kyrkorummet på det sätt det från början var tänkt är en stor liturgisymbolisk värdeökning. Även att det numera på norra och södra sidan återigen är tre fönster istället för ett vardera kan tolkas som ett uttryck för treenigheten. Ursprungligen är det av Tessin d.ä. tänkt att det ska vara tre fönster även på östra väggen, i korabsiden, men detta uppfylldes aldrig. Tessin d.y. medverkade till att altarpopsatsen skymde det mittersta fönstret och har så gjort sedan dess. Utifrån kan man dock se denna treenighetens symbol, genom att det tredje, aldrig genomförda fönstret finns som blindfönster. I renoveringen har de två fönstren på var sida om koret vilket ger mer ljus återförts, som i sig är ett liturgiskt symbolvärde. Dock är anledningen till att dessa igensattes troligen av liturgisk betydelse, då de har något av en bländande effekt. Altarpopsatsen och altartavlan med sina liturgiska värden och symbolspråk, och delar av det som utspelar sig i koret riskerar att försvinna i ljuset.

I koret har i övrigt fler värden tillförts än försvunnit. Högaltaret finns kvar, vilket är ett

liturgihistoriskt värde, samtidigt som ett nytt altare finns längre fram och därmed gör kyrkorummet användbart vilket är av stor vikt för brukaren. Koret är fortfarande upphöjt och har likt det allra heligaste i Salomos tempel trappor. Man skulle kunna tänka sig att omflyttningen av gravstenar på golvet leder till att immateriella värden minskar, men eftersom stenarna inte låg på sin ursprungliga plats före renoveringen kan inga sådana värden sägas förstörts eller förstärkts utan snarare har funktionen förbättrats då tillgängligheten ökats.

I koret fins en ny dopfunt. En något nättare än den tidigare för mobilitetens och liturgins skull. Den gamla har placerats vid den västra ingången, vilket är intressant. Om kyrkobyggnaden eller dopfunten hade varit medeltida, skulle detta kunna ses som ett ökat liturgihistoriskt värde. Dock är inte fallet så. Kyrkan har troligtvis aldrig haft en dopfunt i anslutning till den västra ingången, och därför har inget liturgiskt värde återförts eller skapats genom att använda sig av den historiska placeringen. Dopfunten är tänkt att kunna användas som en sekundär dopplats.

Den utvändiga tvättningen kan ha bidragit till att västportalens djävulssymboler framträder tydligare än vad de gjorde med årtal av smuts.

Kalmar domkyrka har genomgått flera förändringar, avlägsnandet av bänkar, inrättandet av barnhörna och körgradänger är ökningar av de liturgiska funktionsvärdena. Detta ställs mot att den korsform bänkarnas placering utgör minskar, och med barnhörnan upplevs korsformen än mindre, det är en minskning av liturgiska symbolvärden, då korsformen anspelar på många symboliska betydelser.

6.4.3. Vilka av de liturgiska värdena bevaras?

Exempelstudierna visar att alla här upptagna exempel har inneburit en ökning av liturgiska funktionsvärden. Två av exemplen har inneburit en ökning av de liturgihistoriska värdena, det vill säga, ett liturgiskt värde har omvandlats till ett liturgihistoriskt värde, i och med att den tidigare funktionen inte längre används. Detta förutsätter att det finns kvar spår av den tidigare funktionen, exempelvis den gamla sakristian i Markaryds kyrka. Den förändring som varit mest omtvistad har enbart inneburit värdeökningar när det gäller liturgin, nämligen genom de tre tavlorna i Jönköpings Sofiakyrka. Genom att placera de tre tavlorna i koret har de liturgiska funktionsvärdena och symbolvärdena ökat. Om denna process stannat vid det första beslutet av Länsstyrelsen hade inga värden vunnits och inga minskat. Vilket innebär att kulturvårdsaktörerna i just det fallet enbart hade de traditionella kulturhistoriska värdena i åtanke och att de inte tog hänsyn till de immateriella föränderliga kulturarven.

Där flest liturgiska värden vunnits, i Kalmar domkyrka, har också flest förlorats och förvandlats till liturgihistoriska värden. Det har även varit den förändring som kostat flest kulturhistoriska värden. Detta visar att desto större funktionsvinst, desto mer förloras i övriga kvalitéer, åtminstone i detta fall.

Det som är beaktansvärt är att ingen av dessa värdeökningar betraktas i tillståndsprocessen. Värdena ökar, tillförs och omvandlas utan att de behöver behandlas i någon omfattande mening. Troligen beror detta på att församlingarna inte ansöker eller

önskar att förändra sina kyrkor till något som är mindre liturgiskt funktionellt för dem. Därför blir ökningen av de liturgiska funktionsvärdena en naturlig del av att kyrkan förändras. En förändrad kyrkobyggnad som anpassats efter församlingens önskemål får alltid ökade liturgiska värden. Om förändringen sker enligt ovan får kyrkobyggnaden oftast en ökning av liturghistoriska värden, det vill säga, genom att omvandla ett liturgiskt värde till ett liturghistoriskt. I den här studien finns inga exempel på helt förlorade liturgiska värden, men det scenariot är möjligt. Exempelvis om man jämnar golvet och koret så att det får samma nivå, då har man ökat funktionaliteten och de liturgiska värdena, men man har avlägsnat den symboliska referensen till Salomos tempel, den finns inte heller kvar som liturghistoriskt värde. I Kalmar domkyrka har genom återuppöppnandet av de tidigare igensatta fönstren bidragit till en omvänd förvandling. Det som tidigare var spår efter fönster, liturghistoriskt värde, har nu omvandlats till liturgiskt symbolvärde. Om ingen förändring sker hade det istället inneburit en stagnation, vilket kan leda till att kyrkobyggnaden inte är lika funktionell och i värsta fall hade man förlorat ett kontinuitetsvärde. Man har då inte tryggt det immateriella kulturarvet utan snarare hindrat det.

För att svara på frågeställningen är det i första hand de liturgiska funktionsvärdena som bevaras utifrån kulturvårdens synsätt. När något nämns i argumentation eller motiveringar är det för att kyrkobyggnaden ska kunna användas och underlätta de liturgiska momenten. Ingen verkar inte ha något intresse av att bevara spår av tidigare liturgiska moment. Inte heller den liturgiska symboliken är något som aktivt bevaras. Dock blir de två senare automatiskt bevarade i och med att de ofta finns i en materiell aspekt, vilken bevaras av kulturhistoriska skäl.

7. SLUTSATSER

I detta kapitel sammanställs de olika analyskapitlen från uppsatsen för att besvara de frågeställningar som ligger till grund för undersökningen.

7.1. Hur överensstämmer kulturvårdens vårdprinciper av kyrkor med den syn Svenska kyrkan har på kyrkan?

I kulturvårdens styrdokument talas om bevarande av kulturarv. Oftast strävas det efter att dokumentera och förvalta de materiella kulturarven. Ordet kyrka används i flera fall i handledningarna. Det kan tolkas som kyrka i sin mångfacetterade mening, men baserat på de metoder som finns, syftar det i flera fall enbart på den materiella delen, det vill säga kyrkobyggnaden, interiören och inventarierna samt i en del fall kyrkogården. Svenska kyrkan har en bredare och mer immateriell syn på vad en kyrka är. För att kulturvårdens och Svenska kyrkans vårdprinciper ska överensstämma bör de för det första ha samma innebörd i det avgörande ordet. Som dagens vårdprinciper ser ut, har man inte samma syn från kulturvården och Svenska kyrkan. Antingen bör bevarandet vidgas till det som man faktiskt uttrycker genom att använda ett så symbolladdat ord som kyrka, eller bör ord som alla betraktar på samma sätt användas.

Utifrån Svenska kyrkans syn på kyrkan är det viktigaste dess funktion. En plats för församlingarna att utföra gudstjänst, det betraktas i denna uppsats som immateriella kulturarv. Det innebär inte att Svenska kyrkan inte vill bevara materiella kulturarv. Från kulturvården är de materiella och de immateriella kulturarven viktiga att förvalta. Men inga utvecklade metoder för att förvalta de immateriella kulturarven finns, och därmed blir fokus på de materiella arven. Metoderna för hantering av det kyrkliga kulturarvet behöver alltså utvecklas.

7.2. Vilka av de liturgiska värdena bevaras utifrån kulturvårdens synsätt och arbetsmetoder?

I exempelstudien framgår att de värden som mest vinner på en förändringsprocess är de liturgiska funktionsvärdena. Fallstudien visar även att detta inte beror på kulturvårdens metoder, utan på att församlingarna själva inte skulle ansöka om en förändring som inte gynnar dem. De liturgiska symbolvärdena och ikonperspektivet är något, som eftersom det är brukarens syn på föremålen, bör beaktas enligt kulturvårdens principer. Därför bör berörda kulturvårdsaktörer ha större kännedom om dem.

De materiella kulturarven bevaras genom kulturvårdens synsätt, där väl utarbetade metoder finns. De liturgihistoriska värdena har därav en god chans att bevaras eftersom de är materiella. Dessa är oftast materiella då de alltid är spår av det som tidigare varit ett funktionsvärde, symboliskt värde eller har haft ett ikonperspektiv. Det är ändå ett värde som hamnar i en gråzon. Svenska kyrkan vill sluta använda en funktion, som därmed gör att ett tidigare funktionsvärde omvandlas till ett historiskt värde, vilket de inte har någon uttalad vilja att bevara. Samtidigt är dessa värden ofta bevarandevärda för kulturvården, men inte på grund av sin tidigare liturgiska funktion utan för ett materiellt värde, kulturhistoriskt värde eller sin autenticitet. Som exempel kan nämnas medeltida helgonmålningar. Dessa har från början varit tänkta att omge församlingen med en sky av vittnen. De har sedan täckts över då ordet blev viktigare i kyrkorummet. Idag omhändertas dessa bilder för att de är ursprungliga, inte för den symboliska innebörd de

har haft.

Enligt handledningar och konventionen för immateriellt kulturarv ska även de immateriella kulturarven bevaras, eller tryggas. Brukande av kyrkobyggnaden är ett immateriellt kulturarv och exempelstudien visar att man faktiskt tryggar dessa genom förändring. Detta beror inte på konventionen, den var inte ratificerad då exemplen i studien utspelades, utan på andra synsätt som att kyrkan är viktig i sitt kontinuerliga användande. Även i handledningarna som är ett decennium äldre än konventionen, visar en tydlig vilja att förvalta de immateriella kulturarven även om ingen metod finns.

7.3. Finns det något behov av att utveckla arbetsmetoderna för att bevara fler, eller andra liturgiska värden?

Många av de liturgiska värdena är immateriella. Som konstaterats tidigare bevaras många av dem med dagens arbetsmetoder. Det visar sig i exempelstudien att flera av de liturgiska värdena ökar med förändringar i kyrkobyggnader. Detta beror till viss del på kulturvårdens vilja att ta hänsyn till det kontinuerliga användandet.

De liturgiska värden som betraktas som immateriella kan vara svåra att förvalta. Det finns inte tillräckliga metoder för att hantera ett immateriellt kulturarv eller de liturgiska värdena. Därmed bör metoderna utvecklas för att hantera, dokumentera och förvalta detta.

Konventionen för skydd av de immateriella kulturarven innebär även att större hänsyn ska tas till de värden som brukaren anser viktiga för det immateriella kulturarvet. Där är sådant som liturgiska symbolvärden och det som har ikonperspektiv inkluderat, liksom brukandet.

Konventionen om immateriellt kulturarv är ratificerad i Sverige och ska således följas. I dagens arbetsmetoder utesluts ofta de immateriella kulturarven i karaktäriseringar som ska ligga till grund för beslut och vårdplaner. Konventionen fanns inte då arbetsmetoderna formulerades, men trots det finns i dessa en vilja att ta hänsyn till det immateriella, men det beskrivs inte hur, och man lyckas inte med det i praktiken. Därför bör, nu när konventionen ska efterföljas, metoderna utvecklas.

För att kunna definiera och dokumentera de immateriella kulturarven i kyrkobyggnaderna kan troligen en begreppsapparat, likt de liturgiska värdena som presenterats i kapitel 2, vara till nytta. Både vad gäller förståelsen för den typen av värden, och för att kunna nedteckna dem i de kulturhistoriska karaktäriseringarna och bedömningarna.

8. SAMMANFATTNING

Denna uppsats syfte har varit att undersöka arbetsmetoderna inom kulturvården och vilken syn man har i frågor om vård, åtgärder och underhåll vad gäller specifikt liturgiska värden i kyrkobyggnader. Det är även att se vilka egenskaper som betraktas som bevarandevärda för kulturvården. Syftet har även varit att lyfta fram och undersöka hur liturgiska värden svarar mot Unescos konvention för immateriella kulturarv. Detta för att kunna avgöra om det finns behov av att utveckla de metoder som finns för att vårda kyrkobyggnaderna och dess liturgiska värden.

De frågeställningar som legat till grund för uppsatsen är;

Hur överensstämmer kulturvårdens vårdprinciper för kyrkor med den syn Svenska kyrkan har på kyrkan?

Vilka av de liturgiska värdena bevaras utifrån kulturvårdens synsätt och arbetsmetoder?

Finns det något behov av att utveckla arbetsmetoderna för att bevara fler, eller andra liturgiska värden?

De liturgiska värdena och dess underkategorier är en begreppsapparat som skapats som ett analysverktyg till denna uppsats. Liturgiska värden är sådant som är av vikt för liturgin, eller sådant där det krävs en viss förförståelse för att tolka och förstå innebörden i de föremål och det utseende som finns i kyrkorummet. De flesta av dessa värden betraktas som immateriella kulturarv i uppsatsen. De liturgiska värdena är indelade i fyra kategorier.

- *liturgiska symbolvärden*, betydelsen av den symbolik som finns i kyrkan, kyrkobyggnaden och dess inredningar.
- *liturgiska funktionsvärden*, det som gör att liturgin i rummet fungerar, samt själva gudstjänsten.
- *ikonperspektiv*, en syn på bilder i kyrkorummet som innebär att man är betraktad, att den avbildade är närvarande.
- *liturghistoriska värden*, något som berättar om forna tiders liturgi. Det är något som tidigare haft ett liturgiskt symbolvärde, liturgiskt funktionsvärde eller ett ikonperspektiv, som inte längre är aktuellt. Det vill säga något som inte längre innehar den immateriella innebörd det en gång haft.

De liturgiska värdena, med undantag för de liturghistoriska, betraktas i denna undersökning som immateriella kulturarv. Därför att;

- riter är ett immateriellt kulturarv.
- immateriella kulturarv är levande och föränderliga.
- immateriella kulturarv bidrar till en identitetskänsla.
- immateriella kulturarv överförs mellan generationer.
- liturgiska symboler är ett ordlöst berättade.
- de föremål som är kopplade till det immateriella är en del av det immateriella kulturarvet.

Detta baseras på Unescos konvention om skydd för immateriellt kulturarv, en utredning om ratificeringen av densamma i Sverige, samt ett yttrande från Svenska kyrkan om den

utredningen.

Undersökningen har till stor del varit en litteraturstudie där kulturvårdens arbetsmetoder och förhållningssätt till de liturgiska värdena undersökts. Den huvudlitteratur som representerat kulturvårdens förhållningssätt är Ingrid Schwanborgs *Kulturbistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor* (2002), Stig Robertssons *Fem pelare* (2002) och Axel Unnerbäcks *Kulturbistorisk värdering av bebyggelse* (2002). Dessa har valts ut då de förklarar det kulturvårdande förhållningssättet, och för att de har visat sig att de ofta används i arbetet med kyrkor. Som representanter för det kulturvårdande förhållningssätten har även kulturminneslagen (1988:950) och Plan-och bygglagen (2010:900) en stor roll. Viktigast vad gäller de immateriella kulturarven är Unescos konvention för skydd av immateriellt kulturarv, *Convention for the safeguarding of intangible Heritage* (2003), som ratificerades i Sverige i januari 2011.

För de liturgiska värdena har litteratur som behandlar liturgi och uttrycksmedel i kyrkobyggnader använts. Carl Henrik Martlings tre böcker om liturgi och kyrkas tysta språk (Martling, 1992, 2004, 2006) har använts. För förståelsen av symboliken i kyrkan och kyrkobyggnaden har även Fritiof Dahlbys *De heliga tecknens hemlighet – om symboler och attribut* (1983) och ett antal verk av Bengt Ingmar Kilström (Kilström, 1980, 1983) använts.

För att presentera Svenska kyrkans förhållningssätt till kulturarv finns bland annat ett par antologier till grund, de presenterar de problem man inom Svenska kyrkan ofta har med att forma kyrkobyggnaderna så att de ska passa till den moderna liturgin. Även kyrkoordningen är en viktig pusselbit för att förstå vilken hållning Svenska kyrkan har till sina kyrkobyggnader.

För att kunna se vad de här två förhållningssätten leder till i praktiken har en exempelstudie genomförts. Den har bestått av tre processer som berör förändringar som ägt rum i kyrkobyggnader. Dokumentation som rör ansökningshandlingar och beslut har studeras, med avseende på vilka argument man använder för att framföra sin vilja. Vidare har samma omvandlingsprocesser använts till praktiska exempel som visar vad som hänt med de liturgiska värdena vid en förändring i en kyrkobyggnad.

De tre exemplen är en genomgripande renovering av Kalmar domkyrka, en läktarunderbyggnad i Markaryds kyrka och tre vägghängda tavlor i Sofiakyrkan i Jönköping.

Resultaten av de olika delarna i uppsatsen har sedan sammanställts.

Kulturvårdens och Svenska kyrkans syn på kyrkor visar sig inte vara detsamma. Kulturvårdens har en tydligt mer materiell syn på kyrkan, som byggnad och föremål i första hand. Från Svenska kyrkans håll ser man en kyrka som representerar församling, Jesus, eller ett skepp som för mänskligheten till tryggheten. Ordet *kyrka* är väldigt symbolladdat, medan *kyrkobyggnaden* kan sägas representera den materiella delen av kyrkan. Från de olika aktörerna finns helt enkelt inte samma syn på vad en *kyrka* är. Bortsett från detta basala kommunikationsproblem, har kulturvården en ganska hög ambition att trygga de immateriella kulturarven. Det problem som föreligger är att det inte finns några metoder för att göra det. Det finns inga sätt för att dokumentera eller förvalta de immateriella kulturarven, vilket gör att de utesluts ur karaktäriseringar och bedömningar och i förlängningen även i bevarandet.

Trots detta visar exempelstudien att många av de liturgiska värdena i kyrkobyggnaderna faktiskt förstärks och bevaras, eller omvandlas då förändringar genomförs. Detta beror troligtvis på att man inom Svenska kyrkan enbart ansöker om att genomföra sådant som ökar de liturgiska värdena, alltså underlättar utövandet av gudstjänsten eller besöket och upplevelsen av kyrkobyggnaden.

En förändrad kyrkobyggnad, som anpassats efter församlingens önskemål får...

... alltid ökade liturgiska värden.

... oftast ökade liturghistoriska värden.

... eventuellt en förlust av liturgiska värden.

Ett annat resultat av studien är att det finns en grupp liturgiska värden som faller mellan stolarna, eller som försvinner utan att någon märker det. Det är sådana värden som församlingen och Svenska kyrkan inte vill ha kvar, för att de inte fungerar i rådande liturgi, vilket kulturvården inte reagerar emot då de inte har kännedom om dess tidigare funktion. Det vill säga den kvarvarande materiella delen av ett tidigare immateriellt kulturarv.

Vad gäller kulturvårdens förhållningssätt är synen på *kyrkan* en käpp i hjulet, men i övrigt är förhållningssättet bra vad gäller önskan om att förvalta immateriella kulturarv. Dock betraktas sällan brukandet som ett immateriellt kulturarv, vilket det i Unescos konvention finns utrymme för att göra. Inom kulturvården saknas även metoder för att dokumentera och förvalta de immateriella kulturarven. En liknande begreppsapparat som använts i denna uppsats kan användas för att tydliggöra de immateriella kulturarven och brukarens behov i de kulturhistoriska karaktäriseringarna och bedömningarna.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Otryckta källor

Informanter

Bexell, Peter, stiftsadjunkt Växjö stift.

Samtal: 20110502

Fuchs, David, antikvarie Smålands museum, antikvarisk kontrollant vid läktarombygget i Markaryds kyrka.

Korrespondens: 20110919

Vassi, Heidi, antikvarie Länsstyrelsen Kronobergs län, författare till *Går det att kulturbistoriskt värdera kyrkor?* (1996)

Samtal: 20110228

Sjögren, Torbjörn, stiftsantikvarie Växjö stift.

Samtal: 20110502

Arkiv

Jönköping, Sofia- församling

Ansökan gällande konstnärlig utsmyckning i Sofiakyrkans kor 20080327 (bilaga till ansökan)

Ang Sofiakyrkan Jönköping 20080905 (ansökan)

Överklagande av beslut 2008-09-12, 20081007 (till länsstyrelsen)

Överklagande av länsrättens dom 2009-03-02, mål nr 1862-08 (20090322, till kammarrätten)

Yttrande med anledning av överklagande av Länsrätten i Jönköpings dom den 2 mars 2009 angående tillstånd till ändring av Sofiakyrkans interiör, Jönköpings kommun, Jönköpings län, 20090630 (till kammarrätten, från riksantikvarieämbetet)

Kalmar, Länsstyrelsen i Kalmar län

Restaurering av fasader, istandsättning av putsade fasader, målning av urtavlor samt järn- och plåtdetaljer, nya fönsterpartier, istandsättning av befintliga igensatta fönsterpartier m.m. 11.1 Material -och arbetsbeskrivning (20041029)

Ansökan om tillstånd för exteriör istandsättning av Kalmar domkyrka. (20050214)

Konsekvensbeskrivning vid olika utformningsalternativ för interiören i Kalmar domkyrka, (20070326)

Rambeskrivning för interiör restaurering av Kalmar domkyrka, (bilaga till ansökan till länsstyrelsen, 20070528)

Ansökan om tillstånd för interiör restaurering av Kalmar domkyrka. Från Kalmar kyrkliga samfällighet. (20070604)

Rambeslut, (20070706)

Ansökan om igångsättning etapp ett. 11.2 Rumsbeskrivning, (20080515)

Växjö, Länsstyrelsen Kronobergs län

Behovsanalys för användning av kyrkan i Markaryd (20040301)

Inre förändring Markaryds kyrka Växjö stift (20060131)

Yttrande, Angående ansökan om tillstånd för inre förändring av Markaryds kyrka, Markaryds socken och kommun (20060419, från läns museet)

Ansökan om tillstånd enligt kulturminneslagen [kml] 4 kap kyrkliga kulturminnen. (20060517)

Reviderat förslag, [enbart ritning] (20070116)

Växjö, Växjö stift

Ang Sofiakyrkan

Beslut rörande ny konstnärlig utsmyckning i Sofiakyrkan (20080912, avslag ansökan, från länsstyrelsen)

Ang mål nr 1862.08 rotel 3, Jönköpings Sofia församling överklagande av beslut av länsstyrelsen i Jönköpings län rörande Kulturminneslagen i fråga om ändring av kyrkobyggnads interiör. (20081119 till länsrätten, från Växjö stift)

Yttrande i mål 1862-08, Jönköpings Sofia församling/Länsstyrelsen i Jönköpings län ang. kulturminneslagen i fråga om ändring i kyrkobyggnads interiör (20081128, till länsrätten från Jönköpings läns museum)

Yttrande gällande överklagande av länsstyrelsens beslut den 12 September 2008, från länsstyrelsen i Jönköpings län (20081215, till länsrätten)

Dom Mål nr 1862-08, länsrätten i Jönköpings län (20090302)

Dom Mål nr 911-09 kammarrätten i Jönköping (20091207)

Ang Markaryds kyrka

Ansökan om stiftsbidrag (20060918, från församling till Växjö stift)

Yttrande från Växjö stift ang. Markaryds kyrka (20061106, till länsstyrelsen)

Beslut rörande inre förändring av Markaryds kyrka, Markaryds socken och pastorat, Sunnebo Kontrakt, Växjö stift och Markaryds kommun. Från länsstyrelsen i Kronobergs län. (20070201)

Avvikande mening rörande inre förändring av Markaryds kyrka, Markaryds socken och pastorat, Sunnebo Kontrakt, Växjö stift och Markaryds kommun. Från länsstyrelsen i Kronobergs län. (20070201)

Ang Kalmar domkyrka

Ansökan och bilaga för kyrkoantikvarisk ersättning och kyrkobyggnadsbidrag (20041130, från samfällighet till Växjö stift)

Beslut från Länsstyrelsen Kalmar län, Tillstånd för yttre renovering, upptagning av igensatta fönster m. m. (20050221)

Beslut från länsstyrelse om invändig igångsättning etapp ett (20081113)

Förtydligande till ansökan, (20090526, ang. barnhörna)

Beslut länsstyrelsen (20090706, ang. barnhörnan)

Ansökan 20100111, Ansökingshandling 11.1 material- och arbetsbeskrivning (20091201)

Byggmötesprotokoll nr 14 (20100210)

Komplettering av ansökan invändig iståndstättning av Kalmar domkyrka - etapp 2. (20100409)

Beslut, tillstånd för etapp två (20100420)

Tryckta källor och litteratur

Blomquist, Anders, inledning. i Thulin, Olof (Red.) (1952) *Kring Sofiakyrkan i Jönköping inför kyrkans återinvigning efter restaureringen anno domini 1952*. Jönköping, Restaureringskommittén

Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage (2003) UNESCO

Dahlby, Frithiof (1982). *De heliga tecknens hemlighet - om symboler och attribut*. 7. Uppl. Stockholm, Skeab/Verbum

Eklund, Karl Johan, Församlingens kyrka och antikvariernas. I Granberg, Gunnar (red.) (2004). *Gamla kyrkor i ny tid – arkitekter och teologer om kyrkorummets nutida användning*. Uppsala stift. Libris

Estborn, David, Vår helgedom. i Thulin, Olof (Red.) (1952) *Kring Sofiakyrkan i Jönköping inför kyrkans återinvigning efter restaureringen anno domini 1952*. Jönköping, Restaureringskommittén

Fuchs, David (troligen 2006) Karaktärisering och kulturhistorisk värdering – Markaryds kyrka. Smålands museum

Förslag till nationellt genomförande av Unescos konvention om skydd av det immateriella kulturarvet (2009) Institutet för språk och folkminnen, Kulturrådet, Riksarkivet, Riksantikvarieämbetet, Nämnden för hemslöjdsfrågor, Nordiska museet. Redovisning för regeringsuppdrag. Rapport 20091125 Dnr 14-052/09

Grahn, Wera, (2007) Lokala röster och lokala värden – en studie av Ålgårds kyrkas betydelse för icke-kyrkoägare. NIKU Rapport 20

Granberg, Gunnar (red.) (2004). *Gamla kyrkor i ny tid – arkitekter och teologer om kyrkorummets nutida användning*. Uppsala stift. Libris

Hammar, KG, Kyrkorummet är ett språk. i Granberg, Gunnar (red.) (2004). *Gamla kyrkor i ny tid – arkitekter och teologer om kyrkorummets nutida användning*. Uppsala stift. Libris

Hyltén-Cavallius, Folke, Inför kyrkans altare. i Thulin, Olof (Red.) (1952) *Kring Sofiakyrkan i Jönköping inför kyrkans återinvigning efter restaureringen anno domini 1952*. Jönköping, Restaureringskommittén

Hössier Sundman, Boel (red.) (2007). *Levande arv*. Svenska kyrkan, Verbum förlag

Johansson, Magnus & Olofsson, Veronica (2011). *Delaktighet i praktiken – metodutveckling avseende kulturhistorisk inventering av kyrkor byggda efter 1939*. Kalmar länsmuseum. Rapport

Karling, Sten (1984) *Kalmar domkyrka och Nikodemus Tessin d.ä.* Växjö, Växjö stiftshistoriska sällskap

Kilström, Bengt Ingmar (1980). *Guds hus – vad byggnaden och föremålen berättar om kyrkan igår*

- och idag. Stockholm, Proprius förlag
- Kilström, Bengt Ingmar (1983). *Bild och Symbol i Guds hus*. Stockholm, Proprius förlag
- Kulturbistorisk bedömning – Kalmar domkyrka* (2005) Barup & Edström arkitektkontor AB
- Kulturminneslagen (1988:950) Stockholm, Kulturdepartementet
- Kyrkoordningen (2011) Uppsala, Kyrkomötet
<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=637938> 20111019
- Lindblad, Henrik (2009). *Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar. Etapp 1, rapport*. Svenska kyrkan
- Lindblad, Henrik (2009). *Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar. Etapp 2, rapport*. Svenska kyrkan
- Lindblad, Henrik (2010). *Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar. Slutrapport*. Svenska kyrkan
- Martling, Carl Henrik (1992). *Svensk liturgihistoria*. Stockholm, Verbum
- Martling, Carl Henrik (2004). *Talande tystnad: om kyrkans symbolspråk*. Ny och bearbetad upplaga, tidigare namn: *Den talande tystnden*. Skellefteå, Artos & Norma bokförlag
- Martling, Carl Henrik (2006). *Liturgik: en introduktion*. 2. uppl. Stockholm, Verbum
- Plan-och bygglagen (2010: 900) Stockholm, Socialdepartementet
- Questions and answers about... intangible cultural heritage (2009), Unesco
- Robertsson, Stig (2002). *Fem pelare-en vägledning för god byggnadsvård*. Stockholm, Rikantikvarieämbetets förlag
- Rosell, Ingrid (1989) *Kalmar Domkyrka*. Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium vol. 209. Småland Band III:4. Stockholm, Riksantikvarieämbetet, Almqvist och Wiksell international
- Schwanborg, Ingrid (2002). *Kulturbistorisk karaktärisering och bedömning av kyrkor*. Stockholm, Rikantikvarieämbetets förlag
- Skottska unescorådet,
http://www.ichscotlandwiki.org/index.php?title=What_is_Intangible_Cultural_Heritage%3F#Are_religions_types_of_ICH.3F (20111103)
- Språkrådet *Skydd för det immateriella kulturarvet* Uppdaterad 13 december 2010,
<http://www.sprakradet.se/4537> 20111007
- Stolt, Bengt (1993), ”Kyrkorum och kyrkoskrud” i *Mässa i medeltida socken*. Skellefteå, Artos
- Sörensen, Mattias (2005) *Kulturbistorisk karaktärisering och bedömning Sofiakyrkan*. Jönköpings läns museum. Byggnadsrapport 2005:40
- Thulin, Olof (Red.) (1952) *Kring Sofiakyrkan i Jönköping inför kyrkans återinvigning efter restaureringen anno domini 1952*. Jönköping, Restaureringskommittén
- Unger, Johan (1998) *Kyrkobyggnaden som symbol*. I: Vassi, Heidi (Red.) (1998) *Kyrkobyggnader i Kronobergs län*. Växjö, Länsstyrelsen i Kronobergs län

- Unnerbäck, Axel (2002). *Kulturbeskrivning av bebyggelse*. Stockholm, Rikantikvarieämbetets förlag
- Ullén, Marian (Red.) (2006) *Småland- landskapets kyrkor*. Stockholm, Rikantikvarieämbetets förlag
- Vassi, Heidi (1996). Går det att kulturhistorisk värdera kyrkor. *Kulturmiljövård* nr 3:96
- Vassi, Heidi (Red.) (1998) *Kyrkobyggnader i Kronobergs län*. Växjö, Länsstyrelsen i Kronobergs län
- Weman, Gunnar, Bexell, Peter (Red) (2008). *Kyrkorummet*. Växjö stift, Artos & Norma bokförlag
- Wejryd, Anders & kyrkostyrelsen (2010) *Yttrande över förslag till nationellt genomförande av UNESCO:s konvention om skydd av det immateriella kulturarvet. Yttrande till kulturdepartementet, 20100601* <http://www.sweden.gov.se/content/1/c6/15/81/97/c6718fdd.pdf> (20111019)
- Waern, Yvonne & Pettersson, Rune & Svensson, Gary (2004) *Bild och föreställning – om visuell retorik*. Lund, Studentlitteratur

BILAGOR

Bilaga 1

FÖRSTA KUNGABOKEN, SJÄTTE KAPITLET, GT 1982, Bibelsälskapet, Vebrum förlag.

6 SJÄTTE KAPITLET

Salomo bygger templet

¹I det fyrahundraåttionde året efter Israels barns uttåg ur Egyptens land, i det fjärde året av Salomos regering över Israel, i månaden Siv, det är den andra månaden, började han bygga huset åt Herren. ²Huset som kung Salomo byggde åt Herren var sextio alnar långt, tjugo alnar brett, och trettio alnar högt. ³Förhuset framför tempelsalen var tjugo alnar långt, framför husets kortsida, och tio alnar brett, där det låg framför huset. ⁴Och han gjorde fönster på huset, slutna fönster med bjälkramar. ⁵Och runt huset, utmed dess vägg, uppförde han en ytterbyggnad, som gick runt om husets väggar, både utmed tempelsalen och utmed koret. Och i den gjorde han sidokamrar runt om. ⁶Den nedersta våningen i ytterbyggnaden var fem alnar bred, den mellersta sex alnar bred och den tredje sju alnar bred. Ty han hade gjort avsatser på huset utvändigt runt om för att inte behöva göra fästhål i husets väggar. ⁷Och när huset uppfördes byggdes det av sten, som hade blivit färdighuggen vid stenbrottet. Man hörde alltså varken hammare eller yxa eller andra järnverktyg vid huset, när det byggdes. ⁸Dörren till mellersta sidokammaren hade sin plats på husets södra sida, och genom en trappuppgång kom man till den mellersta våningen och från den mellersta våningen till den tredje. ⁹Så byggde han huset och gjorde det färdigt. Och han panelklädde huset med inläggningar och med cederplankor i rader. ¹⁰Och i ytterbyggnaden utmed hela huset byggde han våningarna fem alnar höga. Och den var fäst vid huset med cederbjälkar. ¹¹Och Herrens ord kom till Salomo. Han sade:¹²”Med detta hus som du nu bygger skall så ske: om du lever enligt mina stadgar och gör mina lagar och håller alla mina bud och vandrar efter dem, så skall jag på dig uppfylla mitt ord, det som jag sade till din fader David: ¹³jag skall bo mitt ibland Israels barn och skall inte överge mitt folks Israel.” ¹⁴Så byggde nu Salmo huset och gjorde det färdigt.

Templets inre tillbehör

¹⁵Han täckte husets väggar med bräder av cederträ. Från husets golv ända upp till takbjälkarna klädde han det med trä invändigt. Husets golv klädde han med

bräder av cypressträ. ¹⁶Och han täckte de tjugo alnarna i det innersta av huset och bräder av cederträ, från golvet ända upp till bjälkarna. Så byggde han rummet därinne åt sig till ett kor: det allraheligaste. ¹⁷Och fyrtio alnar mätte den del av huset som utgjorde tempelsalen där framför. ¹⁸Och inuti hade huset en beläggning av cederträ och utsirningar i form av gurkfrukter och blomsterband. Alltsammans var där av cederträ, ingen sten syntes. ¹⁹Och han inredde ett kor i det inre av huset för att ställa Herrens förbundsark där. ²⁰Och framför koret, som var tjugo alnar högt, tjugo alnar brett och tjugo alnar högt och som han överdrog med fint guld, satte han ett altare, klätt med cederträ. ²¹Och Salomo överdrog det inre av huset med fint guld. Och med kedjor av guld stängde han för koret. Och även detta överdrog han med guld. ²²Alltså överdrog han hela huset med guld, tills hela huset var helt och hållet överdraget med guld. Han överdrog också med guld hela det altare om hörde till koret. ²³Och till koret gjorde han två keruber av olivträ. Den ena av dem var tio alnar hög. ²⁴Och den ena kerubens ena vinge var fem alnar, och kerubens andra vinge var och så fem alnar, så att det var tio alnar från den ena vingspetsen till den andra. ²⁵Den andra keruben var också tio alnar. Båda keruberna hade samma mått och samma form: ²⁶den ena keruben var tio alnar hög och likaså den andra keruben. ²⁷Och han ställde keruberna i det innersta av huset, och keruberna bredde ut sina vingar, så att den enas vinge rörde vid den ena väggen och den andra kerubens vinge rörde vid den andra väggen. Och mitt i huset rörde deras båda andra vingar vid varandra. ²⁸Och han överdrog keruberna med guld. ²⁹Och alla husets väggar runt om utsirade han med snidverk i form av keruber, palmer och blomsterband både i det inre rummet och i det yttre. ³⁰Och husets golv överdrog han med guld både i det inre rummet och i det yttre. ³¹För ingången till koret gjorde han dörrar av olivträ. Dörrinfattningen hade formerna av en femkant. ³²Och de båda dörrarna av olivträ prydde han med utsirningar i form av keruber, palmer och blomsterband och överdrog dem med guld. Han bredde ut guldet över keruberna och palmerna. ³³Likaså gjorde han dörrposter av olivträ, i fyrkant, för ingången till tempelsalen, ³⁴och två dörrar av cypressträ. Varje dörr bestod av två dörrhalvor, som kunde vridas. ³⁵Och han utsirade dem med keruber, palmer och blomsterband och överdrog dem med guld, som breddes jämnt över snidverken. ³⁶Vidare byggde han den inre förgårdsmuren av tre varv huggna stenar och ett varv huggna bjälkar av cederträ. ³⁷I det fjärde året blev grunden lagd till Herrens hus, i

månaden Siv.³⁸Och i det elfte året, i månaden Bul, den är den åttonde månaden huset till alla delar färdigt, just så som det skulle vara. Han byggde alltså på det i sju år.

Bilaga 2

LINDBLADS VÄRDEMATTRIS, publicerad i Lindblad, Henrik (2010). *Utvärdering och utveckling av karaktäriseringar och prioriteringar. Slutrapport. Svenska kyrkan*

Komplett värdematrix med exempel på delvärden samt värdebedömningar

Tabellen nedan är en sammanställning av samtliga de aspekter av kulturvärden som diskuteras i delrapport 2 och sammanfattas i slutsatserna 1.1-1.5, 3.2 samt 4.3. Den är tänkt som hjälpredskap i arbetet med värdebedömningar. Längst upp till vänster återfinns indelningen av värden i de tre föreslagna huvudkategorierna upplevelse-, kunskaps- och bruksvärden. I den vertikala kolumnen nedanför dessa finns exempel på uppdelning i delvärden. Värdena kan också efter hur de härletts delas in i "inneboende" värden, som kan sägas bygga på uppfattningen att kulturarvet har värden i sig, samt "härledda" värden, vilka baseras på de effekter de kan ge på samhället (den lodrätta kolumnen längst till vänster). Värdena, eller snarare de värdebärare som värdebedömningen baseras på, kan också, beroende på vilken natur de anses ha, indelas i de två aspekterna "ickemateriella" samt "materiella". Även dessa kan delas in i delkategorier, där de ickemateriella är hämtade från UNESCO:s konvention från 2003. Slutligen kan bedömda värden sorteras in i olika intressenivåer (längst till höger), vilket också kan, om det ses som nödvändigt, lägga grunden till rangordningar och prioriteringar av bedömda värden. De värdebeskrivningar som lagts in i tabellen är exempel från en MKB-värdering av Norrköpings stadslandskap.

		Värdebärare		
Värdekategori		Ickemateriella	Materiella	Intressenivå
Inneboende värden	Upplevelsevärden - delvärden Kunskapsvärden - delvärden Bruksvärden - delvärden	a) Muntliga traditioner och uttryck, inklusive språk som förmedlare av immateriella kulturarv b) Utövande konstarter (musik, drama, dans) c) Sociala sedvänjor, riter och högtider d) Kunskaper och sedvänjor om naturen och universum e) Traditionella hantverkarkunskaper	-Landskap - Kyrkby/miljö - Plats - Anläggning - Kyrkogård - Övriga byggnader - Kyrkobyggnad/kapell - Kyrkorum - Inredning - Inventarier	Grupp Lokal Regional Nationell Internationell
	Upplevelsevärden - estetiska - arkitektoniska - konstnärliga - symboliska - ålder - patina - kvalitet		Industrilandskapet utgör också en viktig symbol för Norrköping och är en viktig del av stadens identitet	Lokal
	Kunskapsvärden - vetenskapliga - socialhistoriska - liturgihistoriska - personhistoriska - konsthistoriska - arkitekturhistoriska - materialhistoriska		Promenaderna är ett unikt inslag i svenska landsortsstäder. Industrilandskapet vid Motala ström – unikt i Europa	Nationell Internationell
Härledda värden	Bruksvärden - funktionella - sociala - kulturella - liturgiska - ideologiska - ekonomiska		Järnvägsstationen har stora symbolvärden som träffpunkt och mötesplats	Lokal Lokal

BILDBILAGA
Sofi kyrkan i Jönköping

Fig 1. Sofi kyrkan, uppförd 1885-1889. Från sydväst, 2011. Foto: C. Lantz

Fig 2. Sofiakyrkans kor från söder. De tre konstverken som behandlas i en juridisk process, 2011. Foto: C. Lantz

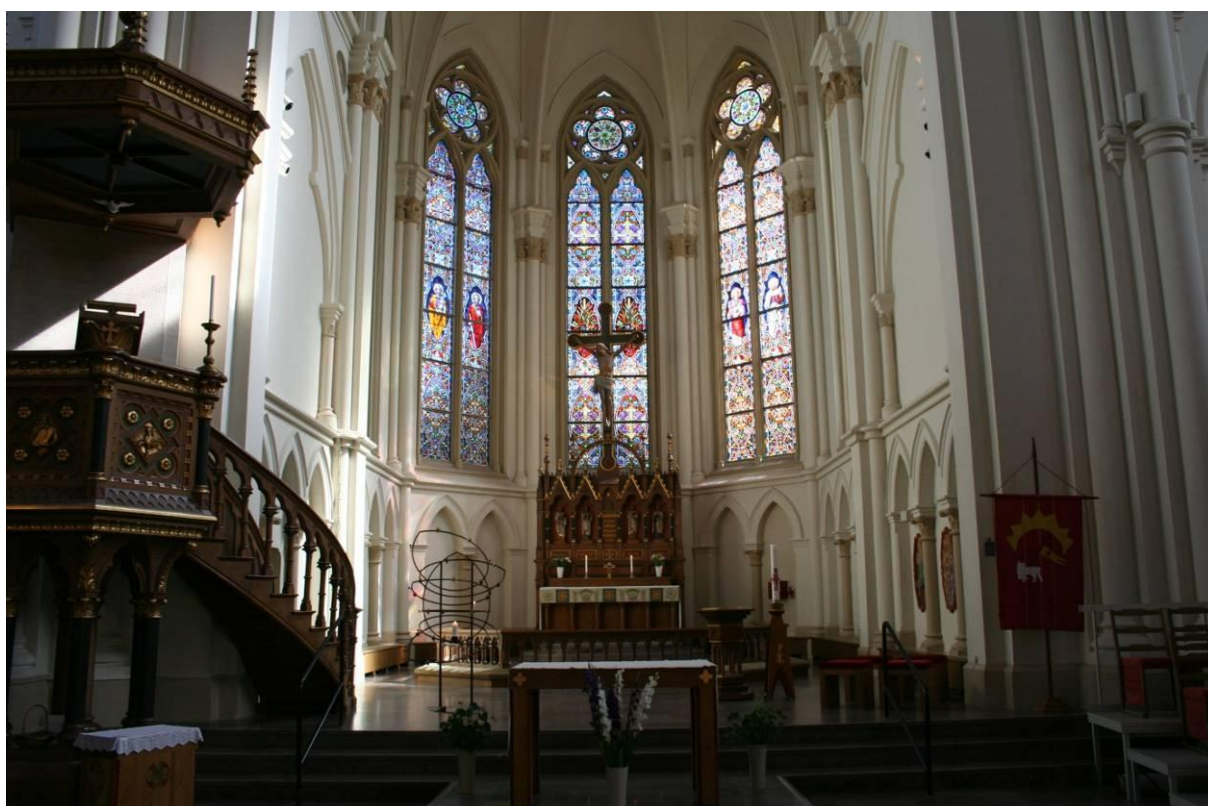

Fig 3: Koret i Sofiakyrkan. Två av de tre konstverken skymtas till höger i bilden. Enligt Länsstyrelsen i Jönköpings län har bilderna placerats på ett utmärkande ställe i kyrkorummet, där de konkurrerar med altarpuppans, 2011. Foto: C. Lantz

Fig. 4, 5, 6 De tre omtvistade konstverken i Sofiakyrkan har inte bara en estetisk och rumsskapande funktion, de har även en berättande och symbolisk innebörd, 2011. Foto: C. Lantz.

Överst t.v: Joh. 6:5-13.

Överst t.h: Joh. 4:4-42.

Nederst Luk: 19:1-10.

Markaryds kyrka

Fig. 7: Markaryds kyrka, uppförd 1853-1855. Från söder, 2011. Foto: C. Lantz

Fig. 8: Läktarunderbyggnaden i Markaryds kyrka har gett plats till nya funktionella rum, 2011. Foto: C. Lantz

Fig. 9: Nord västra hörnet av sakristian i Markaryds kyrka. Man kan tydligt utläsa det tidigare utseendet då man sparar pilastrarna, något som de antikvariska myndigheterna önskade. På bilden syns även delar av den nya textilförvaringen, 2011. Foto: C. Lantz.

Fig. 10: Markaryds kyrka, mot väst, före renovering. Notera fönstren under läktaren, okänt år. Foto: Jönköpings läns museum

Fig. 11: Markaryds kyrka, mot väst, efter renovering. Fönstren under läktaren är numera inbyggda och finns i sakristian respektive samlingsrummet, 2011. Foto: C. Lantz

Kalmar domkyrka

Fig. 12: Kalmar domkyrka uppförd 1660-1682. Från sydöst, 2011. Foto: C. Lantz.

Fig. 13. Kalmar domkyrka mot öster, före inledd renovering. Fönstren i koret är igensatta okänt år, Foto: Jönköpings läns museum.

Fig. 14: Kalmardomkyrka mot öster, fönstren har åter öppnats och ljuset i kyrkorummet och koret har förändrats, 2011. Foto: C. Lantz.

Fig. 15. Kalmar domkyrkas södra portal. De två yttersta övre fönstren är återupptagna. Mer ljus kommer in i kyrkorummet och treenighetssymboliken är åter utläsbar, 2011, Foto: C. Lantz

Fig. 16. Koret i Kalmar domkyrka före inre renovering. Golvstenarna är buckliga och framkomst begränsad, troligen 2007. Foto: T. Sjögren.

Fig. 17. Koret i Kalmar domkyrka efter första etappen för inre renovering. Bild från återinvigningen. På bilden används de nya körgradängerna, 2011. Foto: T. Sjögren.

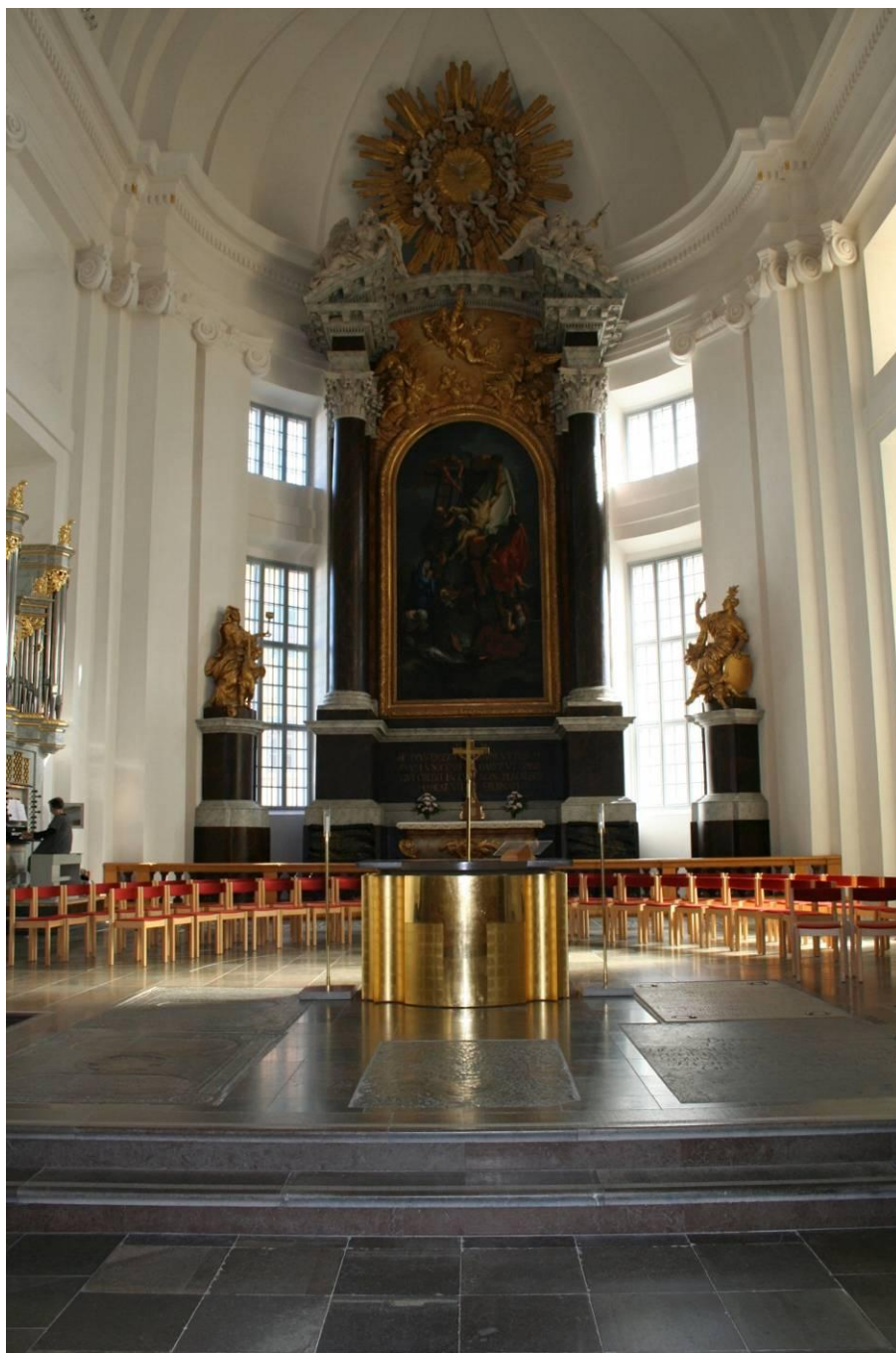

Fig. 18. Koret i Kalmar domkyrka efter första etappen för inre renovering. På bilden syns bland annat det nya altaret. Golvet är slätare och framkomligheten är ökad då man flyttat på de stenar som tidigare låg där, jämför fig. 16. På bilden är körgradängerna nedfällda, Jämför fig.17. På högra sidan finns en ramp vilket gör det allraheligaste tillgängligt för alla, men man har ändå behållit de trappsteg som markerar skillnaden, 2011. Foto: C. Lantz